

BOLETÍN OFICIAL DO PARLAMENTO DE GALICIA

Número 575

VIII legislatura

8 de novembro de 2011

Fascículo 3

SUMARIO

(Versión electrónica en www.parlamentodegalicia.es)

5. Procedementos relativos a outras institucións e órganos

5.3 Valedor do Pobo

5.3.2 Informes do Valedor do Pobo

Informe extraordinario do Valedor do Pobo sobre *Adolescentes e Internet en Galicia*

[166491](#)

---

5. Procedementos relativos a outras institucións e órganos

5.3 Valedor do Pobo

5.3.2 Informes do Valedor do Pobo

Informe extraordinario do Valedor do Pobo sobre *Adolescentes e Internet en Galicia*

A Mesa do Parlamento, na reunión do 24 de outubro de 2011, admitiu a trámite o Informe extraordinario do Valedor do Pobo sobre *Adolescentes e Internet en Galicia* (doc. núm. 72455), e acordou a súa publicación no *Boletín Oficial do Parlamento de Galicia*.

Santiago de Compostela, 25 de outubro de 2011

José Manuel Baltar Blanco
Vicepresidente 1.º

INFORME EXTRAORDINARIO

**ADOLESCENTES E INTERNET
EN GALICIA**

VALEDOR DO POBO

2011

SUMARIO

PRIMERA PARTE: PRESENTACIÓN

- 1. Introducción: Internet e dereitos**
- 2. A entrada en escena dos menores**
- 3. A específica problemática dos datos persoais**
- 4. Novos desafíos: redes sociais e ameazas emerxentes**
- 5. Aproximación global a España**

SEGUNDA PARTE: O ESTUDIO ESTADÍSTICO

- 1. Obxectivos**
  - 1.1. *Obxectivos xerais*
  - 1.2. *Obxectivos específicos*
- 2. Metodoloxía**
  - 2.1. *Deseño*
  - 2.2. *Procedemento*
  - 2.3. *Descrición da mostra*
- 3. Resultados**
  - 3.1. *Resultados globais*
    - 3.1.1. Hábitos de uso de Internet
      - 3.1.1.1. Frecuencia de uso e tempo de conexión
      - 3.1.1.2. Lugares e horarios de conexión
    - 3.1.2. Motivacións de uso de Internet
    - 3.1.3. Barreiras de uso de Internet
    - 3.1.4. Información sobre Internet
      - 3.1.4.1. Nivel de información percibido
      - 3.1.4.2. Fontes e demandas de información
    - 3.1.5. Utilización do correo electrónico
    - 3.1.6. Utilización do messenger e cámara web
    - 3.1.7. As redes sociais
      - 3.1.7.1. Coñecemento e utilización
      - 3.1.7.2. Motivacións

- 3.1.7.3. Contactos
- 3.1.8. Actitudes xerais e crenzas cara a Internet e as redes sociais
- 3.1.9. El papel de los padres
- 3.1.10. Posible Ciberdependencia
- 3.1.11. Usos potenciais perigosos
- 3.1.12. Perfil de risco
- 3.1.13. A brecha dixital
- 3.2. *Resultados por segmentos*
  - 3.2.1. Resultados por xénero
    - 3.2.1.1. Hábitos de uso de Internet
    - 3.2.1.2. Motivacións de uso de Internet
    - 3.2.1.3. Barreiras de uso de Internet
    - 3.2.1.4. Información sobre Internet
    - 3.2.1.5. Utilización do correo electrónico
    - 3.2.1.6. Utilización do messenger e da web cam
    - 3.2.1.7. As redes sociais
    - 3.2.1.8. Actitudes e crenzas cara a Internet e as redes sociais
    - 3.2.1.9. O papel dos pais
    - 3.2.1.10. Posible ciberdependencia
    - 3.2.1.11. Usos potencialmente perigosos
  - 3.2.2. Resultados por ciclo
    - 3.2.2.1. Hábitos de uso de Internet
    - 3.2.2.2. Motivacións de uso de Internet
    - 3.2.2.3. Barreiras de uso de Internet
    - 3.2.2.4. Información sobre Internet
    - 3.2.2.5. Utilización do correo electrónico
    - 3.2.2.6. Utilización do messenger e da web cam
    - 3.2.2.7. As redes sociais
    - 3.2.2.8. Actitudes e crenzas cara a Internet e as redes sociais
    - 3.2.2.9. O papel dos pais
    - 3.2.2.10. Posible ciberdependencia
    - 3.2.2.11. Usos potencialmente perigosos
  - 3.2.3 Resultados por titularidade do centro
    - 3.2.3.1. Hábitos de uso de Internet
    - 3.2.3.2. Motivacións de uso de Internet
    - 3.2.3.3. Barreiras de uso de Internet
    - 3.2.3.4. Información sobre Internet
    - 3.2.3.5. Utilización do correo electrónico
    - 3.2.3.6. Utilización do messenger e da web cam
    - 3.2.3.7. As redes sociais

- 3.2.3.8. Actitudes e crenzas cara a Internet e as redes sociais
- 3.2.3.9. O papel dos pais
- 3.2.3.10. Posible ciberdependencia
- 3.2.3.11. Usos potencialmente perigosos
- 3.2.4 Resultados por provincia
  - 3.2.4.1. Hábitos de uso de Internet
  - 3.2.4.2. Motivacións de uso de Internet
  - 3.2.4.3. Barreiras de uso de Internet
  - 3.2.4.4. Información sobre Internet
  - 3.2.4.5. Utilización do correo electrónico
  - 3.2.4.6. Utilización do messenger e da web cam
  - 3.2.4.7. As redes sociais
  - 3.2.4.8. Actitudes e crenzas cara a Internet e as redes sociais
  - 3.2.4.9. O papel dos pais
  - 3.2.4.10. Posible ciberdependencia
  - 3.2.4.11. Usos potencialmente perigosos

TERCEIRA PARTE: CONCLUSIÓNS E RECOMENDACIÓNS

1. Conclusións do estudo estatístico

- 1.1. Hábitos de uso*
- 1.2. Motivacións*
- 1.3. Barreiras*
- 1.4. Nivel e demandas de información*
- 1.5. Correo electrónico*
- 1.6. Messenger e web cam*
- 1.7. Redes sociais*
- 1.8. Crenzas*
- 1.9. O papel dos pais*
- 1.10. Nivel de dependencia*
- 1.11. Brecha dixital*

2. Recomendacións

- 2.1 Ambito doméstico*
- 2.2. Aos poderes públicos*
- 2.3. Ás empresas que xestionan servizos dixitais*

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS E DOCUMENTAIS

ALGUNHAS WEBS DE INTERESE

PRIMEIRA PARTE

PRESENTACIÓN

1. Introducción: Internet e dereitos

O asentamento e desenvolvemento do que se veu en chamar Sociedade da Información ou do Coñecemento xerou, a nivel social, unha serie de cambios e de comportamentos que, dunha ou outra forma, afectan **o exercicio dos dereitos fundamentais**. E iso tanto desde un punto de vista positivo como negativo, é dicir, que asistimos a manifestacións ligadas a este proceso tecnolóxico que melloran a aplicación de tales dereitos, e a situacións que supoñen restricións dos mesmos.

O estandarte de todos estes cambios é Internet, a rede de redes, que se converteu nun dos grandes vehículos de comunicación e socialización do ser humano. Internet pasou dun uso militar e científico, restrinxido por iso, a converterse nunha ferramenta de uso xeneralizado, que vai máis aló das barreiras xeográficas, comunidades e países, clases sociais, ideoloxías e grupos de idade. Internet toca, hoxe en día, calquera ámbito da actividade humana tendo en conta a súa intersticialidade: desde a procura de información en ámbitos académicos ou escolares, ata actividades científicas, profesionais, transaccións económicas, relacións interpersoais e o lecer. Faise necesario reconsiderar diversas categorías para conseguir unha actualización necesaria se se queren solucionar os novos problemas que a realidade expón. Xorde unha nova época, que algúns denominan Infolítico, grazas á potencialidade da dixitalización e do ciberespazo. Nace un novo espazo-tempo, que se chamou espazo-tempo neopúblico, para referirse a unha nova forma de manifestarse o público sen masas, máis ben como un conxunto de usuarios interconectados que supera a clásica realidade territorial estatal.

A doutrina xurídica xa abordou como a Rede está a afectar o exercicio dos dereitos fundamentais (Fernández Rodríguez, 2004a). Nesta análise hai que buscar solucións que sirvan para incrementar a eficacia dos dereitos fundamentais, non alternativas que acaben restrinxíndoos. Os poderes públicos deben actuar neste sentido buscando a universalización do acceso e a preeminencia dos dereitos fundamentais.

Para exemplificar o novo escenario podemos traer a colación algunhas reflexións, por unha banda, sobre a intimidade, para ilustrar o ámbito privado, e, por outro, sobre a liberdade de expresión, que sirvan de exemplo da dimensión pública,

aínda a propósito de que esta distinción é un pouco artificial, pero resulta explicativa do que queremos dicir.

A intimidade está sometida a intensas esixencias ante as redes informáticas. O lexislador constituínte español de 1978 parece que intuía a problemática futura e aprobou unha previsión expresa, no art. 18.4 da Constitución, para protexer a intimidade ante o uso da informática. As novas tecnoloxías provocan novas agresións á intimidade, que en parte se descoñecían no mundo analóxico, e reformulan algunhas das que xa existían con anterioridade. Referímonos, entre outras, a entradas no disco duro dun computador sen consentimento, elaboración de perfís de usuario, interceptación de mensaxes, suplantación da personalidade, tipos diversos de frustración, uso e manipulación de datos sen consentimento, ou impedimento para acceder a información. Estas agresións son posibles, en parte, polo uso de mecanismos técnicos específicos, denominados en ocasións códigos maliciosos, tales como *sniffer*, *trojan horses*, *worms*, *cookies*, *virus* ou *logic bombs*. Con estes recursos interrómpeuse, intercéptase, modifícase ou fábrícanse novos elementos. Pero o progreso técnico tamén posúe unha faceta protectora e ofrece métodos de defensa fronte a estas agresións, como antivirus, *firewalls* ou claves. A criptografía pode ser un instrumento eficaz de protección fronte a determinado tipo de ataques, sobre todo cos sistemas actuais de clave pública.

Á súa vez, a liberdade de expresión tamén se ve afectada de maneira intensa por Internet, que ofrece un novo vehículo de expresión e información. Nesta orde de cousas, asistimos a un incremento das formas de comunicación grazas ao correo electrónico, aos grupos ou foros de noticias, aos chats e redes sociais, ou ás páxinas web. Á súa vez, formas xa existentes de comunicarse téñense redimensionado e dixitalizado (telefonía, televisión, radio, videoconferencia). Combínanse, así, sistemas de comunicación individual coa lóxica da comunicación de masas, á vez que o usuario é tanto receptor como emisor. Como consecuencia de todo iso asistimos a unhas mutacións cualitativas: Internet aumenta a calidade da comunicación ao integrar textos, imaxes e sons; promóvese unha multidireccionalidade que outorga ao navegante un rol activo e creativo, que selecciona á carta; a construción da realidade vólvese máis complexa; a conformación da opinión pública tamén se dificulta, á vez que se desaxusta a oferta e a demanda. Todo iso pode favorecer o pluralismo e a participación, tamén de índole política, que poderá avanzar se supera os riscos da despersonalización, o mercantilismo ou a fenda dixital.

Estas reflexións lévannos á problemática dos contidos da Rede, o cal se conecta cos límites da liberdade de expresión e información. Está claro que Internet non debe ser un espazo axurídico e fóra da lei, aínda que ben é certo que non semella razoable aplicar a Internet medidas especialmente interventoras e represoras pois corremos o risco de caer no desproporcionado. Do que se trata é de promocionar a liberdade garantindo a protección dos dereitos fundamentais, tamén, obviamente os dos menores. Neste proceso é útil diferenciar entre contidos ilícitos e nocivos. Os ilícitos son contidos contrarios ao ordenamento xurídico, entre os que destacan, por suposto, os de tipo delituoso. En cambio, os nocivos son legais pero prexudiciais (desde un punto de vista social, ético ou moral) para certo sector da poboación, como a mocidade ou a infancia. Para enfrontarse a estes últimos hai que acudir ás posibilidades que ofrecen os filtros (listas brancas, listas negras, etiquetaxes de webs, detección de palabras sospeitosas ou copia de páxinas ás que se accede) e a autorregulación (co obxectivo de que os provedores establezan códigos de conduta).

2. A entrada en escena dos menores

Toda esta problemática adquire particular relevancia cando afecta os **menores**, xa que, pola natureza das cousas, trátase dun **colectivo vulnerable**. Sen dúbida, Internet é moi útil para aprender, informarse ou xogar, pero tamén é perigoso porque está infestado de enganos e mentiras, que poden non detectar os menores. Iso xustifica as especiais precaucións que hai que adoptar cando estes navegan.

Na actualidade son cada vez máis os medios de comunicación e os foros que se fan eco das consecuencias que o uso de Internet está a xerar na mocidade e a infancia, revelando unha situación cando menos preocupante. Recentes traballos (como o de Blaszczynsky, 2006; Widyfanto&Griffiths, 2006; Castellana, Sánchez, Graner e Beranuy, 2007; ou Viñas, 2009) poñen énfase no potencial uso inapropiado da Rede e as súas consecuencias entre os máis novos, sobre todo no impacto psicolóxico e condutual que pode exercer neles. As alteracións comportamentais que carrega, a perda de control, as condutas aditivas, o sentimento de culpa, o illamento, os conflitos familiares, fracaso escolar ou descenso no rendemento académico son só algunhas das consecuencias perniciosas destacadas polos investigadores. Así as cousas, asistimos a unha crecente preocupación polo potencial uso inapropiado ou excesivo de Internet entre os adolescentes. Partindo do feito de que o acceso a Internet está cada vez menos limitado e que se integrou progresivamente nas nosas vidas case dunha maneira automática, faise necesario un coñecemento máis profundo e obxectivo do uso real que os adolescentes fan de leste.

Internet abarca tal cantidade de tarefas, actividades e matices que acaba por afectar directa ou indirectamente a boa parte das áreas da vida do individuo, especialmente dos máis novos, sobre os que pode chegar a exercer unha influencia extraordinaria. Algúns estudos revelaron que o 4.2% dos mozos que dispoñen de conexión á Rede no seu cuarto sofre problemas derivados dun uso abusivo que precisarían atención clínica. Doutra banda, o 25% dos mozos padecen con frecuencia problemas de relación asociados co uso de Internet. O acceso xeneralizado, a comodidade, o anonimato e a falta de control acaban por crear un caldo de cultivo especialmente idóneo para a instauración mesmo de condutas aditivas.

Non hai dúbida de que Internet proporciona beneficios incuestionables para a sociedade en xeral e para a mocidade en particular: pon ao seu alcance distintas fontes de coñecemento, convértese nun potente instrumento para a aprendizaxe e a formación intelectual, profesional e persoal; abre novos tipos de comunicación e relación, e achega unha fonte inesgotable para o entretemento, a diversión e o espaxamento. Non ten sentido dubidar de que Internet supón un logro incalculable para as novas xeracións, pero non debemos esquecer que o seu uso inadecuado pode traer consigo consecuencias tremendamente perniciosas. Por iso, faise necesario adoptar unha actitude seria e responsable cara ao problema, concibíndoo como tal. Máis que nunca se precisa unha análise rigorosa da situación actual, con datos empíricos obxectivos sobre os que traballar, que permitan o desenvolvemento simultáneo tanto dunha política de prevención integral (enfocada a pais, nenos, educadores, medios e axentes sociais), como do establecemento das medidas legais oportunas.

A **normativa española** xa contempla diversas previsións de interese no que agora nos concirne. Neste sentido, o art. 12 bis da Lei 34/2002, de Servizos de Sociedade da Información e de Comercio Electrónico, establece no seu parágrafo 3 que os provedores de servizos “informarán as ferramentas existentes para o filtrado e restrición do acceso a determinados contidos e servizos en Internet non desexados ou que poidan resultar nocivos para a mocidade e a infancia”. No parágrafo 1 do devandito artigo xa se afirmou que devanditos provedores está obrigados a “informar os seus clientes de forma permanente, fácil, directa e gratuíta, sobre os diferentes medios de carácter técnico que aumenten os niveis da seguridade da información e permitan, entre outros, a protección fronte a virus informáticos e programas espía, e a restrición dos correos electrónicos non solicitados”. Téñase en conta que nesta lei o principio de protección da mocidade e da infancia xustifica a restrición da prestación de servizos (no art. 8, que alude á interrupción da prestación deses servizos ou á retirada de datos que vulneren tal principio).

Á súa vez, a Lei Orgánica 1/1996, de Protección Xurídica do Menor, indica no seu art. 4.1 que “os menores teñen dereito á honra, á intimidade persoal e familiar e á propia imaxe”. E no art. 4.5 afirma con rotundidade que “os pais ou titores e os poderes públicos respectarán estes dereitos e protexeranos fronte a posible ataques de terceiros”.

A situación dos menores na Rede reclama unha continua atención. Como apunta o Defensor del Pueblo, o carácter aberto de Internet, as evidentes dificultades de control sobre o seu uso, a variedade de servizos aos que se pode ter acceso, a innovación permanente das fórmulas ideadas para proporcionarlos e o anonimato relativo co que se pode facer uso dos mesmos, obriga a considerar imprescindibles accións destinadas a previr e evitar os riscos frecuentes aos que os usuarios menores de idade poden verse sometidos (informe do Defensor del Pueblo de 2010 sobre *Programación y contenidos da televisión e Internet*, páx. 257).

Os máis novos, a día de hoxe, son nenos e nenas dixitais, que viven rodeados de Internet, xogos dixitais, teléfonos móbiles ou televisión dixital. Ese xa é o seu hábitat social. Con todo, a súa formación nas ferramentas informáticas semella insuficiente, o que fai que non capten correctamente os seus riscos e vantaxes. Niso, o labor dos pais é esencial e, á vez, preocupante porque moitos deles permanecen un tanto alleos e ignorantes da nova realidade. O control, razoable e proporcionado, é imprescindible. Tal e como recomenda a *American Academy of Child and Adolescent Psychiatric* (2001), é sumamente importante que os pais limiten o tempo que pasan os fillos na Rede e, por suposto, controlen o dito uso. Os riscos que asexan son reais e claros, ante o cal é preciso que os menores saiban que é o que se pode e convén facer, e cales son os comportamentos inadecuados e ilegais, e as consecuencias que pode carrexar. Hai que conxugar a prevención e o coñecemento efectivo das ameazas.

Neste contexto créase por parte da **Comisión Europea** o proxecto *EU Kids Online*, que anualmente realiza unha enquisa na que participan máis de 23.000 menores de entre 9 e 16 anos, de 25 países europeos, entre eles España. O seu obxectivo é o de mellorar a base de coñecementos do uso de Internet nos menores, as experiencias dos pais e as prácticas relacionadas coa utilización de risco e seguridade de Internet.

Os resultados achegados por *EU Kids Online 2010* destacan que o 60% dos menores europeos da idade de referencia conéctanse a Internet todos ou case todos os días, accedendo por primeira vez de media aos 9 anos. Con respecto aos lugares máis frecuentes de conexión destacan principalmente a propia casa (85%), seguido da escola (63%). Así mesmo, un 31% dos menores europeos de entre 9 e 16 anos conéctase xa a través do seu móbil, e un 48% faino desde o seu propio cuarto. No caso de España, con base nesta enquisa, a porcentaxe de menores deste grupo que disporían de Internet no seu propio cuarto sería do 49%.

En idades temperás o interese por Internet é maior, na medida en que facilita as relacións *online* tanto con amigos como con descoñecidos, reducindo os elementos da comunicación non verbal e posibilitando encubrir a identidade. Ademais, permite a correspondencia cos iguais as 24 horas, contactar con persoas que doutra forma non se coñeceron, manter contacto con amigos cun custo mínimo, etc. A facilidade de acceso, a comodidade, o anonimato e a falta de control acaban por crear, segundo os expertos (Castelá, Sánchez-Carbonell, Beranuy e Graner, 2006; Young, 1996), un “caldo de cultivo” especialmente idóneo para a instauración de condutas aditivas.

Os principais responsables da protección da mocidade e a infancia, tamén neste ámbito, son, sen dúbida, os pais e a propia familia. O seu descoñecemento ou despreocupación é un grave erro que prexudica directamente aos menores. É imprescindible concienciar de inmediato a estes pais, que non se poden escudar na responsabilidade que tamén lle toca, aínda que doutra forma, aos poderes públicos e ás empresas provedoras de acceso e de contidos. Os pais deben exercer un labor de supervisión e control, desde a razoabilidade, que incluíra consellos, a adopción de medidas preventivas e o establecemento de límites. Todo iso só será posible se se forman dixitalmente e toman consciencia dos riscos existentes.

Sobre esta base, o Valedor do Pobo entendeu imprescindible abordar directamente o problema na nosa Comunidade Autónoma, polo que se elaborou este estudo pioneiro en Galicia que esperamos axude a resolver parte dos crecentes problemas que se aprecian en tal ámbito

3. A específica problemática dos datos persoais

Un dos principais problemas que nos atopamos na interacción entre menores e Internet é a agresión ao seu dereito á protección de datos. Como é sabido, tal dereito, en España, derivouse do art. 18.4 da Constitución. Este precepto sinala que a lei limitará o uso da informática para garantir a honra e a intimidade persoal e familiar dos cidadáns, e o pleno exercicio dos seus dereitos. Esta norma serviu para a defensa dun novo dereito fundamental á autodeterminación informativa, que desborda a intimidade xa que o ben xurídico protexido refírese á xenérica defensa da personalidade (Fernández Rodríguez, José Julio, *Lo público y lo privado en Internet. Intimidad y libertad de expresión en la Red*, UNAM, México D. F., 2004, páxs. 93 e ss.). Con todo, na práctica a relevancia das cuestións informáticas neste punto adóitase redirixir á problemática da protección de datos, o que é unha visión un tanto reduccionista e parcial.

O Tribunal Constitucional español, na súa sentenza 292/2000, indica que “o contido do dereito fundamental á protección de datos consiste nun poder de disposición e control sobre os datos persoais que faculta á persoa para decidir cales deses datos proporcionar a un terceiro (...) ou cales pode este terceiro solicitar, e que tamén permite ao individuo saber quen posúe eses datos persoais e para que, podendo oporse a esa posesión ou uso”.

A actual normativa de protección de datos, entre a que destaca a Lei Orgánica 15/1999, xira ao redor dunha serie de principios e dereitos, de obrigado cumprimento. Entre os primeiros temos o principio de calidade dos datos, o de información na recollida dos mesmos, consentimento do afectado, datos especialmente protexidos, seguridade dos datos e deber de segredo. A comunicación de datos e o acceso a eles por conta de terceiros están sometidos a previsións específicas e proteccionista. Entre os dereitos, destacan os dereitos de acceso, rectificación, oposición e cancelación.

Á súa vez, o art. 34 da Lei 32/2003, Xeral de Telecomunicacións, establece que “os operadores que exploten redes públicas de comunicacións electrónicas ou que presten servizos de comunicacións electrónicas dispoñibles ao público deberán garantir, no exercicio da súa actividade, a protección dos datos de carácter persoal conforme á lexislación vixente”. A iso engádesse que estes operadores “deberán adoptar as medidas técnicas e de xestión adecuadas para preservar a seguridade na explotación da súa rede ou na prestación dos seus servizos, co fin de garantir os niveis de protección dos datos de carácter persoal que sexan esixidos pola normativa de

desenvolvemento desta Lei nesta materia". Así mesmo, "no caso de que exista un risco particular de violación da seguridade da rede pública de comunicacións electrónicas, o operador que explote a dita rede ou preste o servizo de comunicacións electrónicas informará aos abonados sobre o devandito risco e sobre as medidas a adoptar."

Todas estas cuestións, como dixemos, adquiren renovada importancia coa presenza de **menores**. Téñase en conta que a normativa recolle unha previsión de enorme relevancia práctica: os maiores de 14 anos poden prestar por si mesmos o seu consentimento para o tratamento dos seus datos (art. 13.1 do Regulamento de desenvolvemento da Lei Orgánica 15/199, de protección de datos de carácter persoal – o devandito Regulamento foi aprobado polo Real Decreto 1720/2007–). Isto significa que se estamos ante un menor de 14 anos, os pais serán os únicos que poden autorizar o tratamento dos seus datos. De igual maneira, no mesmo precepto establécese que "en ningún caso poderán solicitarse do menor datos que permitan obter información sobre os demais membros do grupo familiar, ou sobre as características do mesmo, como os datos relativos á actividade profesional dos proxenitores, información económica, datos sociolóxicos ou calquera outros, sen o consentimento dos titulares de tales datos". No entanto, poderán solicitarse os datos de identidade e dirección do pai, nai ou titor "coa única finalidade de solicitar a autorización prevista no apartado anterior". Ademais, establécese que "cando o tratamento se refira a datos de menores de idade, a información dirixida aos mesmos deberá expresarse nunha linguaxe que sexa facilmente comprensible por aqueles"; e que "corresponderá ao responsable do ficheiro ou tratamento articular os procedementos que garantan que se comprobou de modo efectivo a idade do menor e a autenticidade do consentimento prestado no seu caso, polos pais, titores ou representantes legais".

A **Axencia Española de Protección de Datos** (AEPD) fixo diversas consideracións sobre a específica conexión dos menores coa protección de datos, algunhas das cales cremos oportuno reproducir neste momento. Así as cousas, na Recomendación executiva desta Axencia dirixida ás administracións públicas (Memoria 2007, páx. 36) pódese ler o seguinte baixo o rótulo "Plan de protección dos datos persoais dos menores en Internet":

"O Regulamento de Desenvolvemento da Lei Orgánica de Protección de Datos fixou as regras básicas para o tratamento dos datos persoais dos menores. Con todo, non basta con aprobar un marco regulador. O establecemento de programas de control

de contidos, a axuda aos pais e aos titulares de actividades en Internet e a promoción da seguridade en Internet require dunha actuación decidida dos poderes públicos articulada de plans específicos de protección de menores”.

Na memoria do ano seguinte, a AEPD (Memoria 2008, páxs. 24-25) reclama unha “especial atención aos menores” e indica que “a protección dos datos persoais dos menores consolidouse como unha das cuestións ás que a AEPD dedicou atención preferente”. Deste xeito, “o tratamento da información persoal de nenos e adolescentes constitúe un dos retos ao que se enfronta a nosa sociedade”. Neste ano 2008 a AEPD elaborou unha Guía sobre dereitos de nenos e deberes de pais e nais. Este documento incorpora recomendacións básicas para concienciar sobre a importancia da protección de datos na contorna da familia e a escola. Tamén se considera urxente desenvolver ferramentas eficaces para coñecer se os usuarios de servizos en Internet son menores, debendo contar coa asistencia dos seus pais. Neste sentido, hai que lembrar que o Regulamento da Lei Orgánica de Protección de Datos (RLOPD) xa estableceu un deber de dilixencia que implica articular procedementos que garantan que se comprobou de modo efectivo a idade do menor e a autenticidade do consentimento prestado, no seu caso, por pais, titores ou representantes legais. Precisamente, en 2008 resólvese na AEPD o primeiro caso de tratamento ilícito de datos dun menor sen verificación previa da súa idade (PS/00281/2007 Resolución: R/00284/2008), caso que “culminou coa imposición dunha sanción ante a falta de dilixencia na comprobación da idade”.

Nesta Memoria do 2008 da AEPD consta unha recomendación executiva para evitar o acceso de menores a servizos de adultos en Internet (páx. 36), cuxa literalidade é a que se expón a continuación:

“Protexer aos menores implica evitar que os seus datos persoais poidan ser utilizados sen o consentimento dos seus pais ou titores. A pesar diso constátase que, con frecuencia, non se desenvolveron procedementos que permitan coñecer de maneira efectiva a idade dos menores, especialmente, en produtos ou servizos accesibles en Internet. De aí que sexa necesario impulsar un acordo cos operadores e prestadores de servizos de telecomunicacións e da sociedade da información de ámbito nacional para a implantación de mecanismos efectivos de comprobación da idade dos menores de catorce anos. Deste xeito impedirse que os menores contraten ou utilicen servizos propios de adultos sen o consentimento dos seus pais.”

Á súa vez, a Memoria da AEPD de 2009 volve sobre o tema dos menores para indicar que os riscos para estes “parten en gran medida dun déficit educacional básico: descoñecen como exercer un verdadeiro control sobre a súa información” (páx. 31). Na devandita Memoria tamén se indica que a crecente presenza dos menores como usuarios de Internet fai necesario “incorporar aos plans de estudo unha formación adecuada sobre protección de datos e privacidade”, e que as administracións públicas e centros educativos “poñan a disposición dos alumnos tecnoloxías que limiten o acceso a servizos da Rede aos menores de catorce anos”.

4. Novos desafíos: redes sociais e ameazas emerxentes

A medida que se desenvolve a Sociedade da Información dá a impresión que van xurdindo novas ameazas para os nosos menores. A causa desta situación é múltiple: vai desde novas aplicacións e usos de Internet á irrupción da telefonía de terceira xeración pasando, entre outras cousas, por novos formatos de comunicación interactivos. Iso obriga a que as persoas e entidades encargadas da protección dos menores debamos realizar un permanente esforzo de actualización.

Nesta orde de cousas, hai que aludir a un dos desenvolvementos máis exitosos e relativamente recentes do mundo dixital, como son as redes sociais. Os riscos que ofrecía a Sociedade da Información xa eran importantes, agora, da man das **redes sociais**, estes riscos aumentaron. É evidente, como o testemuñan os datos estatísticos, que os adolescentes da nosa contorna se incorporaron masivamente a este fenómeno, no marco dun proceso balizado de ameazas para a privacidade dos menores.

O uso excesivo e incorrecto das redes sociais pode dar lugar a problemas psicolóxicos ou, mesmo, psiquiátricos, que se están estudando na actualidade. Así, xa se detectou unha nova forma de depresión relacionada coas redes sociais, que por algúns se catalogou como *Facebook Depression*. O abuso destas redes fai que os menores desenvolvan nelas gran parte da súa vida e que estas perfilen as súas personalidades. Idealizan esa contorna, que ven como o habitual para relacionarse, facer amigos ou emocionarse. Pero, ao mesmo tempo, rompen vínculos e amizades, sofren acosos e agresións que son incapaces de asimilar. Desta forma, ás veces experimentase un ascenso *socionline*, pero noutros momentos báixase e pérdese a aceptación do grupo e a relación emocional. Iso pode destruír a sensación de autovalía, estima e seguridade, provocando unha tensión relacional de novo cuño, perfilado pola inmediatez e rapidez propia do mundo dixital. O adolescente, así, vese abocado a un círculo vicioso de difícil control que xera condutas anómalas, de tipo abusivo ou compulsivo.

O menor non adoita adoptar medidas de protección, o que o expón a múltiples perigos e faino vulnerable a acosadores. Diversos organismos públicos, como

a Comisión Europea, impulsaron acordos de autorregulación e dirixíronse en repetidas ocasións ás empresas que xestionan as redes sociais en Internet para que restrinxan o acceso por defecto aos perfís de menores de idade, co obxecto de que soamente os contactos autorizados polo usuario poidan entrar. Tamén se trata de que estas empresas mostren con claridade nas súas redes os diferentes graos de protección. Con todo, a situación aínda non é satisfactoria. En xuño de 2011, a Comisión Europea deu a coñecer que unicamente dúas redes sociais (Bebo e MySpace) teñen unhas configuracións por defecto que fan accesibles os perfís dos menores soamente á súa lista de contactos aprobados, e só catro sitios (Bebo, MySpace, Netlog e SchuelerVZ) garanten que só se poidan pór por defecto en contacto cos menores os seus amigos. No entanto, a maioría das 14 redes sociais examinadas (Arto, Bebo, Facebook, Giovani.it, Hyves, Myspace, Nasza-klaza.pl, Netlog, One.It, Rate.ee, SchülerVZ, IRC Galleria, Tuenti e Zap.lu) facilitan aos menores unha información sobre seguridade adecuada á súa idade, responden as solicitudes de axuda e evitan que se poidan efectuar procuras nos perfís dos menores a través de motores de procura externos. O número de menores que utiliza as redes sociais na UE, segundo esta información de xuño de 2011, vai en aumento: cífrase no 77 % dos de idade comprendida entre 13 e 16 anos e o 38 % dos de 9 a 12 anos que usan Internet.

Así mesmo, tamén atopamos **menores adictos a Internet**, que senten a necesidade de conectarse con frecuencia e acaban buscando sensacións e estímulos antes que información. Nestes supostos o mundo virtual substitúe ao mundo real e asúmense condutas de risco.

En fin, atopamos novas manifestacións de **risco social** que deben preocupar a todos os axentes educativos e responsables formativos. Aludimos, por exemplo, ao *bullying*, *grooming*, *ciberacoso*, *morphing* ou *sexing*.

O ciberacoso ou *ciberbullying* supón a presenza de comportamentos agresivos e insultantes contra unha persoa a través de tecnoloxías dixitais. Estas, ao ser interactivas, complican o proceso aínda máis. Unha elevada lista de accións pode dar lugar a iso, como insultos, humillacións, ameazas, *spam*, manipulación de datos e fotos, ou suplantación de personalidade. Á súa vez, os medios que se empregan para realizar tales accións son igualmente variados: teléfonos móbiles, mensaxería instantánea, perfís de redes sociais, foros, xogos online, páxinas web, etc. En sentido estrito, o ciberacoso require que a agresión se dilate no tempo. Para a súa realización empréganse diversas vías, como correos electrónicos ou outro tipo de envío de

mensaxes, etiquetaxe de fotos ou comentarios a estas, publicación de *postings* ou suplantar a identidade nun chat ou foro.

O *grooming* é o acoso sexual que se produce en soportes dixitais, sobre todo en Internet. Neste un adulto exerce diversas accións sobre un menor para establecer unha relación e un control emocional sobre o menor co fin de obter concesións de índole sexual. Xa se detectou un proceso xerador desta situación, que comeza cunha fase de amizade, na que o acosador trata de gañarse a confianza do menor. A continuación existe unha fase de relación, na que o adulto obtén distintos datos da súa vítima e trata de xerar algún tipo de dependencia emocional. Por último, na fase de actuación conséguense imaxes e actos de natureza sexual vía dixital.

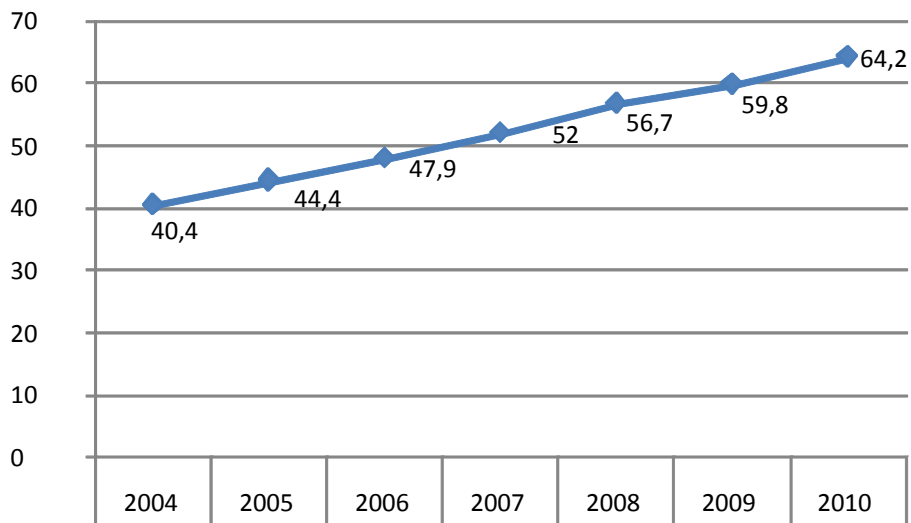
Á súa vez, o *sexting* é o envío de contidos eróticos ou pornográficos. Trátase dunha práctica cada vez máis estendida entre mozas e adolescentes, que non se dan conta de que eses contidos poden acabar en mans de descoñecidos. A iso leva a súa falta de percepción do risco, o restrinxido concepto de intimidade que posúen e as decisións irreflexivas que a inmediatez das novas tecnoloxías provoca. Doutra banda, o *morphing*, na súa versión censurable, consiste en aplicar efectos de tipo sexual a unha imaxe real dun menor para crear un resultado ficticio.

Estas accións poden chegar a ser constitutivas de distintos delitos, como o de ameazas, coaccións, injurias, calumnias, exhibicionismo, difusión de contidos pornográficos ou corrupción de menores. Iso dá proba da relevancia destas e do grao de prexuízo que poden chegar a ocasionar ás vítimas.

5. Aproximación global a España

Para contextualizar a específica problemática de Galicia, na que entramos na segunda parte deste informe, cremos oportuno neste momento efectuar algunhas consideracións sobre España en xeral. Trátase, tan só, dun pequeno **enfoque situacional**. Para ulteriores análises pódense consultar outros estudos, informes e documentos que xa se atopan no noso país, de carácter global ou parcial. Entre eles podemos citar, a título de exemplo, os seguintes: Defensor del Pueblo (2010), *Programación y contenidos de la televisión e Internet: la opinión de los menores sobre la protección de sus derechos*; UNICEF-Comité español e Instituto Universitario de Necesidades y Derechos de la Infancia y Adolescencia (IUNDIA, 2007), *¿Autorregulación?... y más. La protección y defensa de los derechos de la infancia en Internet* ACPI-Protéjeles-Defensor del Menor de la Comunidad de Madrid (2002), *Seguridad infantil y costumbres de los menores en Internet*; Fundació Catalana per a la Recerca (2004), *II Estudio sobre los hábitos de uso en Internet entre jóvenes de 12 a 17 años*; Universidad Ramón Llull (2007), *Les noves addicions en l'adolescència: Internet, mòbil i videojocs*; Observatorio de la Infancia y la Adolescencia de Andalucía (2008), *Nuevas tecnologías e infancia y adolescencia*; Instituto de la Juventud (INJUVE, 2009), *Adolescentes y jóvenes en la Red: factores de oportunidad*; Instituto Nacional de Tecnologías de la Comunicación (INTECO, 2009), *Hábitos seguros en el uso de las TIC por niños y adolescentes y e-confianza de sus padres*.

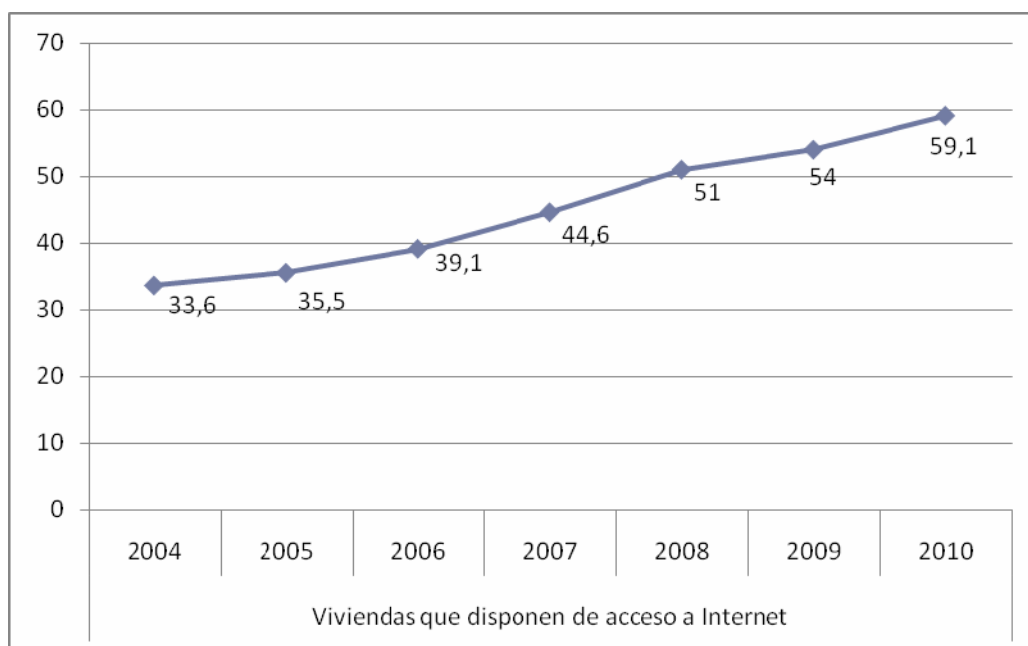
Nos últimos anos, España asistiu a unha importante extensión do uso de Internet. A seguinte gráfica ilustra tal afirmación:

Figura 1. Evolución uso de Internet en España (porcentaxes de usuarios)

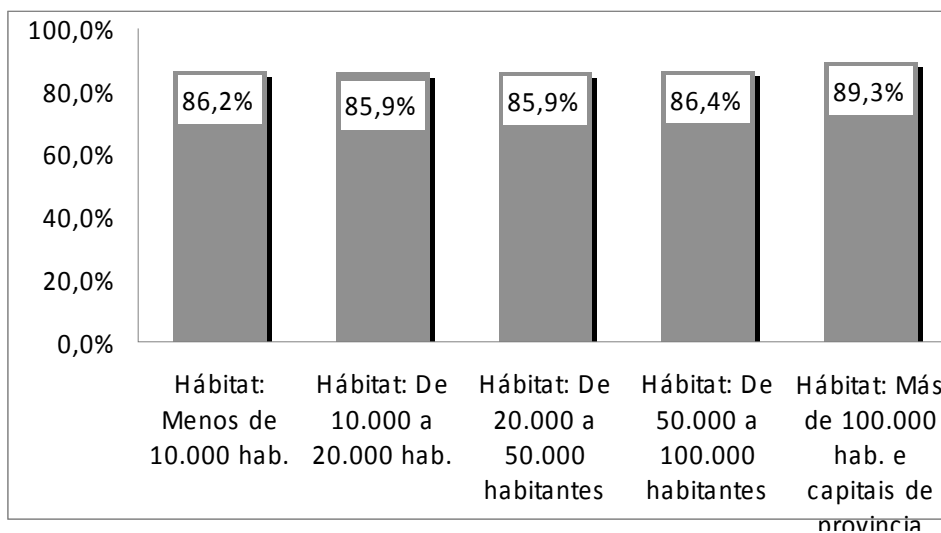
Fonte: INE 2010

O crecemento na porcentaxe de usuarios que utilizan Internet en España desde 2004 aumentou de maneira imparable, cifrándose nun aumento do 24% nos últimos 6 anos. Na figura 2 recóllese como foi medrando de maneira progresiva a porcentaxe de fogares que dispoñen de Internet, chegando en 2010 a case un 60%. A figura 3, á súa vez, reflicte o importantísimo uso da Rede no sector poboacional de 10 a 15 anos.

Figura 2. Evolución da porcentaxe de vivendas con Internet en España

Fonte: INE 2010

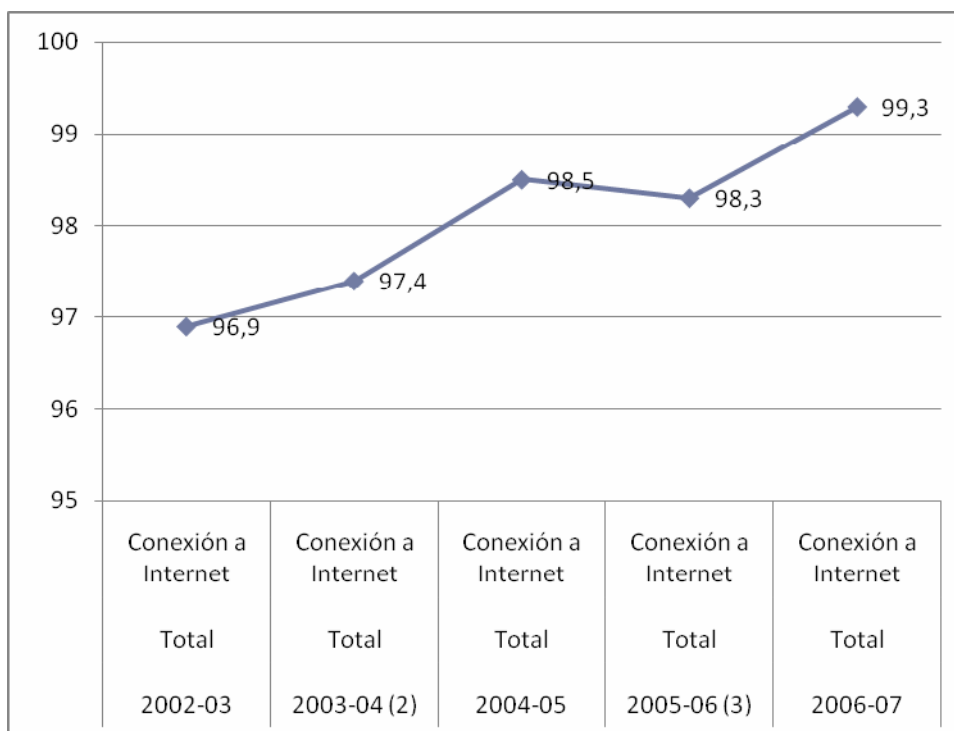

Figura 3. Nenos de 10 a 15 anos que usaron Internet nos últimos 3 meses. Fonte: INE 2010

Respecto das posibles diferenzas sociodemográficas, os datos dispoñibles revelan que non existen grandes variacións no uso de Internet entre as grandes cidades e os núcleos de poboación máis pequenos, nin tampouco entre homes e

mulleres. A porcentaxe de homes, de entre 16 a 24 anos, que utilizaron Internet polo menos unha vez por semana sitúase no 87.7%, e no caso das mulleres no 90.2%.

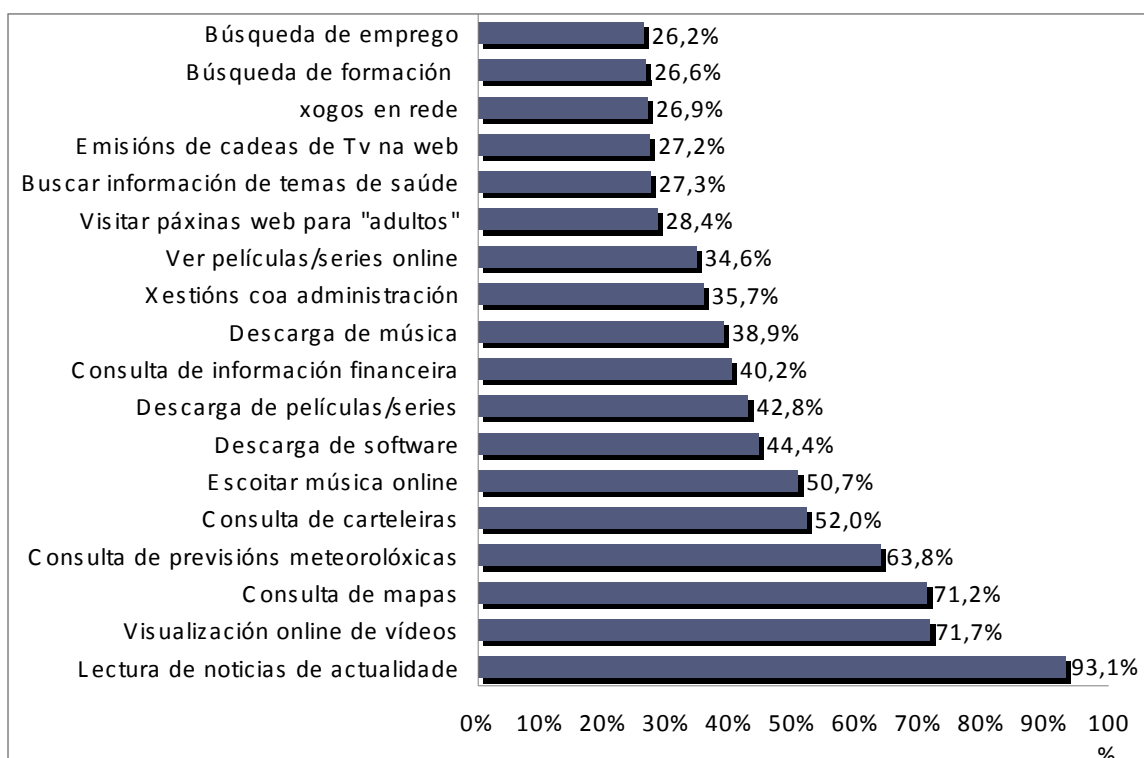

Figura 4. Porcentaxe de centros educativos con conexión a Internet en España

Fonte: INE 2010

Polo que se refire á dispoñibilidade de Internet nos centros educativos (Figura 4), na actualidade en España practicamente a totalidade dos centros (tanto públicos como privados), teñen acceso a Internet. No caso concreto de Galicia pasouse dun 77% no curso 2003/2004 ao 96.4% só tres anos despois, no curso 2006/2007.

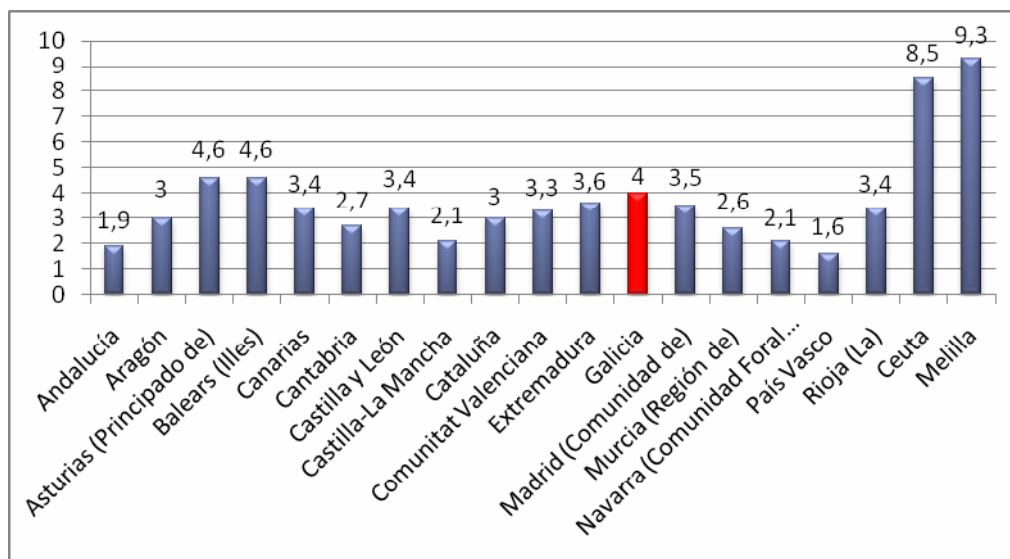
En canto á utilización que fan os usuarios da Rede, segundo os datos facilitados pola Asociación para a Investigación de Medios de Comunicación (AIMC) na súa enquisa a usuarios de Internet que visitan sitios web españois, publicada en febreiro de 2011, os principais usos teñen que ver coa procura e aproveitamento da información: lectura de noticias (93.1%), consulta de mapas (71.2%), previsións meteorolóxicas (63.8%), carteleira (52%). Un segundo gran uso estaría centrado principalmente nas descargas e no gozar *online* de contidos: escoitar música *online* (50.7%), descarga de software (44.4%), descarga de películas/series (42.8%), descarga de música (38.9%), ver películas/series *online* (34.6%), etc.

Figura 5. Actividades realizadas en Internet nos últimos 30 días.

Fonte: Asociación para a Investigación en Medios de Comunicación (AIMC)

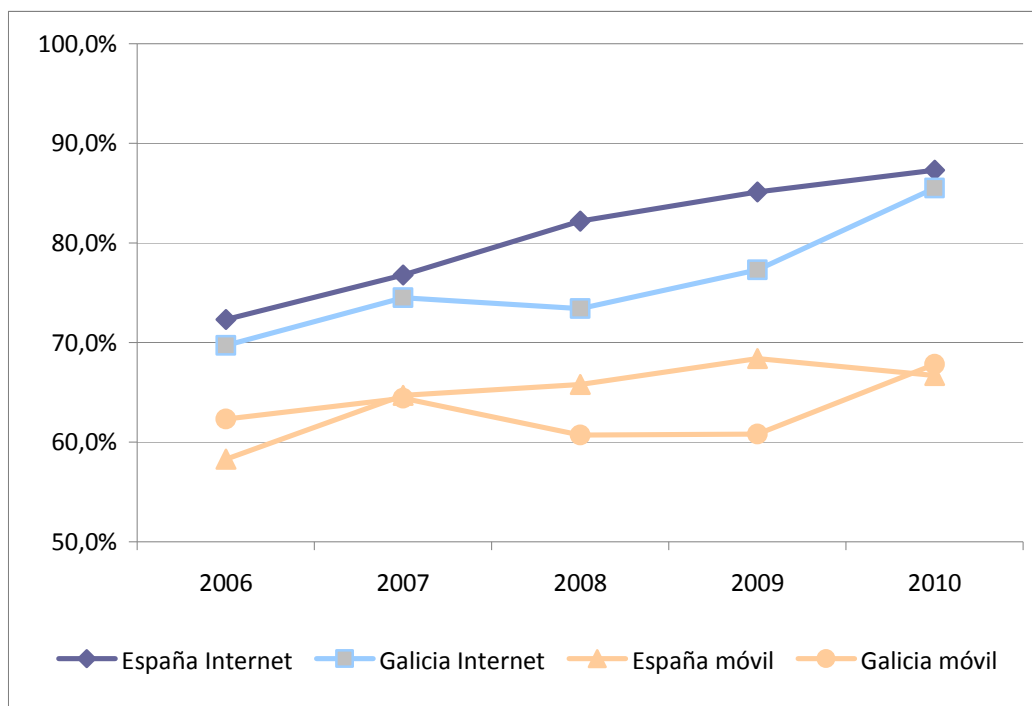
No tocante ás vías de conexión a Internet, segundo datos ofrecidos polo propio INE, o 20.3 % da poboación española xa se conecta a través do teléfono móbil, o que revela un cambio de escenario importante tamén a este nivel. Hai apenas unha década, os mozos só se podían conectar a Internet desde as súas casas, colexios ou centros públicos (bibliotecas, casas da mocidade). Na actualidade, boa parte das cafeterías e establecementos de hostalaría posúen Wifi, polo que é posible acceder a Internet case desde calquera lugar e sen ningún tipo de restrición, de maneira cómoda, confidencial e moitas veces gratuíta. Esta evolución vertixinosa exerceu unha influencia positiva no desenvolvemento económico de moitos sectores, pero non está exenta de perigos. Neste sentido, administracións, asociacións e investigadores manifestan unha crecente preocupación polo potencial de risco que Internet pode supor para algúns segmentos da poboación, como é o caso dos mozos e adolescentes. Así, por exemplo, estímase que en España ao redor do 3% dos mozos de entre 16 e 24 anos realizaron algunha aposta por Internet no transcurso do último ano, porcentaxe que ascende ao 4% no caso de Galicia.

Figura 6. Porcentaxe de usuarios (16-74 años) por Comunidade Autónoma que realizaron apuestas a través de Internet nos últimos 12 meses.

Fonte: INE 2010

Polo que se refire a Galicia, en xeral o uso do TIC presenta índices moi elevados, mostrando un notable incremento nos últimos anos, tal e como o confirman os datos do Instituto Nacional de Estadística (INE 2010). En concreto, a porcentaxe de nenos/as galegos/as de entre 10 e 15 anos que se conectaron a Internet no últimos tres meses ascendería ao 85.5%. O mesmo sucede co uso do móbil, que cada vez cobra máis protagonismo nesta franxa de idade, situándose a porcentaxe de usuarios en España nun 66.7% e en Galicia no 67.8% (INE, 2010).

Figura 7. Porcentaxe de menores (10-15 anos) por Comunidade Autónoma que se conectaron a Internet nos últimos 3 meses e que dispoñen de móbil. Fonte: INE 2010

SEGUNDA PARTE
O ESTUDO ESTATÍSTICO

Co obxectivo de obter, dunha forma científica e fiable, os datos necesarios para analizar en Galicia a problemática exposta neste informe, o Valedor do Pobo encargou un estudo específico á Unidade de Psicoloxía do Consumidor e Usuario da Universidade de Santiago de Compostela. Para iso contou co imprescindible apoio económico da Consellería de Educación e Ordenación Universitaria da Xunta de Galicia.

Neste sentido, o estudo analizou os hábitos e percepcións dos adolescentes galegos con relación a Internet. Pretendíase extraer información representativa da utilización que os mozos da nosa comunidade fan de Internet e as novas tecnoloxías, o cal nos permite abordar a posible problemática subxacente dunha maneira máis completa e obxectiva.

Para dispor de resultados fiables deseñouse un traballo de campo realmente ambicioso, no que se solicitaron datos dunha mostra de case 2.500 alumnos/as da ESO, tanto de centros públicos, como privados e concertados, de toda a xeografía galega. Con este fin procedeuse a unha selección aleatoria de centros.

O director deste estudo foi o Prof. Dr. Jesús Varela Mallou, o seu responsable técnico o Prof. Dr. Antonio Rial Boubeta, e os investigadores Sara Álvarez Campo, Teresa Braña Tobío, Olalla Guimarey García, Alicia Montero Durán, Carlos Oliveiral Rodríguez, Iria Pichel Beleiro, Eduardo Picón Prado, Eulogio Real Deus e Tomás Saavedra Castro.

En todo caso, téñase en conta que este estudo se limita aos adolescentes, pois trátase do colectivo máis exposto a risco. No entanto, as recomendacións que se efectúan na parte III deste informe van máis aló deste tramo de idade. Para elas usáronse tamén outras fontes de información, á marxe da reflexión propia e interna desta Institución, que leva xa anos altamente preocupada pola interacción entre menores de idade e Internet.

1. Obxectivos

1.1. Obxectivos xerais

O estudo estatístico sobre os adolescentes propúxose cunha dobre intención:

a) Por un lado, ten un carácter descritivo, na medida en que a información recollida debe traducirse **nun coñecemento profundo e rigoroso das actitudes, percepcións, crenzas e hábitos de uso de Internet entre os adolescentes galegos**. A realización dun traballo de campo inxente e acorde a criterios metodolóxicos propios da investigación social debe permitir dispoñer de datos válidos e fiables que permitan dimensionar o problema obxecto de estudo.

b) Por outro lado, o estudo tivo un carácter proactivo, na medida en que a información recollida debe servir tamén para o **deseño de novas estratexias de prevención e control** do uso de Internet nun segmento tan complexo como é a poboación adolescente. A súa realización, polo tanto, debe permitir aos responsables públicos identificar algunhas das claves que favorezan unha mellor abordaxe do problema, tanto desde o punto de vista do deseño de campañas de sensibilización e comunicación enfocadas a mozos/as e pais (mensaxes, segmentos diana, *argumentarios* específicos,...), como da proposta de novas medidas de control.

1.2. Obxectivos específicos

Dar resposta aos obxectivos xerais sinalados implicou a formulación e abordaxe particular dunha serie de obxectivos específicos, que se mostran a continuación:

Un: Avaliar o nivel de coñecemento que os/as mozos/as da nosa Comunidade teñen de Internet, así como as posibles fontes e demandas de información.

Dous: Coñecer os hábitos de uso de Internet (frecuencia de uso, tempo habitual de conexión, lugares de conexión, horarios, etc.), así como as principais motivacións de uso.

Tres: Identificar as posibles barreiras ou freos para o uso de Internet en determinados segmentos, tentando diferenciar se se trata de motivos técnicos, económicos ou actitudinais.

Catro: Cuantificar en que medida os/as mozos/as están a usar ferramentas como o correo electrónico, o messenger ou a cámara web.

Cinco: Cuantificar o nivel de coñecemento e utilización das diferentes redes sociais, tales como Facebook, Tuenti, Twitter, ..., así como as posibles motivacións de uso, os contactos, etc.

Seis: Profundar nas actitudes e crenzas dos adolescentes con relación a Internet e ás redes sociais.

Sete: Dispor de datos estimativos acerca do posible uso perigoso de Internet, no tocante ao tipo de contidos e sitios web aos que se accede, o hábito de baixar ou subir información de carácter persoal na Rede, a utilización de webs de apostas, xogos *on-line*, etc.

Oito: Dispor de datos estimativos sobre o posible volume de adolescentes que presentan unha marcada tendencia á ciberdependencia ou adicción a Internet.

Novo: Coñecer cal é o papel dos pais con relación ao uso de Internet.

Dez: Dispor de datos indirectos acerca da existencia dunha posible fenda dixital entre áreas xeográficas da nosa comunidade.

Once: Comprobar en que medida os resultados obtidos poden estar modulados por diferentes variables tales como o xénero, o curso, a titularidade do centro ou, mesmo, a provincia.

2. Metodoloxía

2.1. Deseño

Desde un punto de vista metodolóxico, para dar conta dos obxectivos sinalados, optouse pola utilización dunha estratexia selectiva, que se **materializou na realización dunha enquisa entre os/as adolescentes que actualmente cursan os seus estudos secundarios (ESO) en centros da comunidade galega, tanto de titularidade pública como privada.**

Para garantir un elevado grao de validez externa ou representatividade dos resultados **o tamaño da mostra fíxose en 2.339 individuos**, o que implica unha marxe de erro de $\pm 2\%$. O tamaño da mostra considerado permite ademais garantir uns niveis de potencia estatística adecuados para as estimacións e contrastes a realizar con posterioridade.

Para a selección da mostra utilizouse unha mostraxe bietápica: por conglomerados para a selección das unidades de primeiro nivel (centros), e por cotas, segundo a provincia, curso e titularidade do centro, para a selección das unidades de segundo nivel (individuos). A ficha técnica do estudo recóllese no seguinte cadro:

Ámbito: Galicia

Universo: Finito (N aproximado: 89.000 mozos que estarían cursando estudos da ESO en centros galegos, segundo os datos publicados pola propia Consellería de Educación e Ordenación Universitaria da Xunta de Galicia, en setembro de 2010).

Tipo de mostraxe:

Bietápica. Por conglomerados para a selección das unidades de primeiro nivel (centros a visitar) e por cotas, segundo provincia, curso e titularidade do centro, para a selección das unidades de segundo nivel (individuos).

Hipótese peor: $p=q=0.50$

Erro máximo desexado a nivel global: $\pm 2\%$

Nivel de significación: $\alpha=0.05$

Tamaño da mostra: 2.339 individuos

Recollida da información: Cuestionario *ad hoc* autoadministrado

Traballo de campo: Novembro 2010

Cadro 1. Ficha técnica do estudo

Os datos poboacionais considerados, xunto coas cotas mostrais resultantes, recóllense nas táboas 1 e 2, respectivamente.

CENTROS PÚBLICOS	A CORUÑA	LUGO	OURENSE	PONTEVEDRA	GALICIA
1º y 2º curso ESO	13514	3895	3200	12429	33.038
3ª y 4º curso ESO	11792	3708	2702	10513	28.715
SUBTOTAL	25306	7603	5902	22942	61.753
CENTROS PRIVADOS					
1º y 2º curso ESO	5424	1140	1808	5906	14.278
3ª y 4º curso ESO	5028	1061	1750	5393	13.232
SUBTOTAL	10452	2201	3558	11299	27.510
TOTAL	35.758	9.804	9.460	34.241	89.263

Táboa 1. Distribución de datos poboacionais por provincia, curso e titularidade do centro*

* **Fonte:** Consellería de Educación e Ordenación Universitaria. Secretaría Xeral.
Datos e cifras do ensino non universitario. Curso 2010-2011.

CENTROS PÚBLICOS	A CORUÑA	LUGO	OURENSE	PONTEVEDRA	GALICIA
1º y 2º curso ESO	354	101	84	326	865
3ª y 4º curso ESO	310	98	70	276	754
SUBTOTAL	664	199	154	602	1.619
CENTROS PRIVADOS					
1º y 2º curso ESO	142	30	48	154	374
3ª y 4º curso ESO	132	27	46	141	346
SUBTOTAL	274	57	94	295	720
TOTAL	938	256	248	897	2.239

Táboa 2. Distribución de datos mostrais por provincia, curso e titularidade do centro

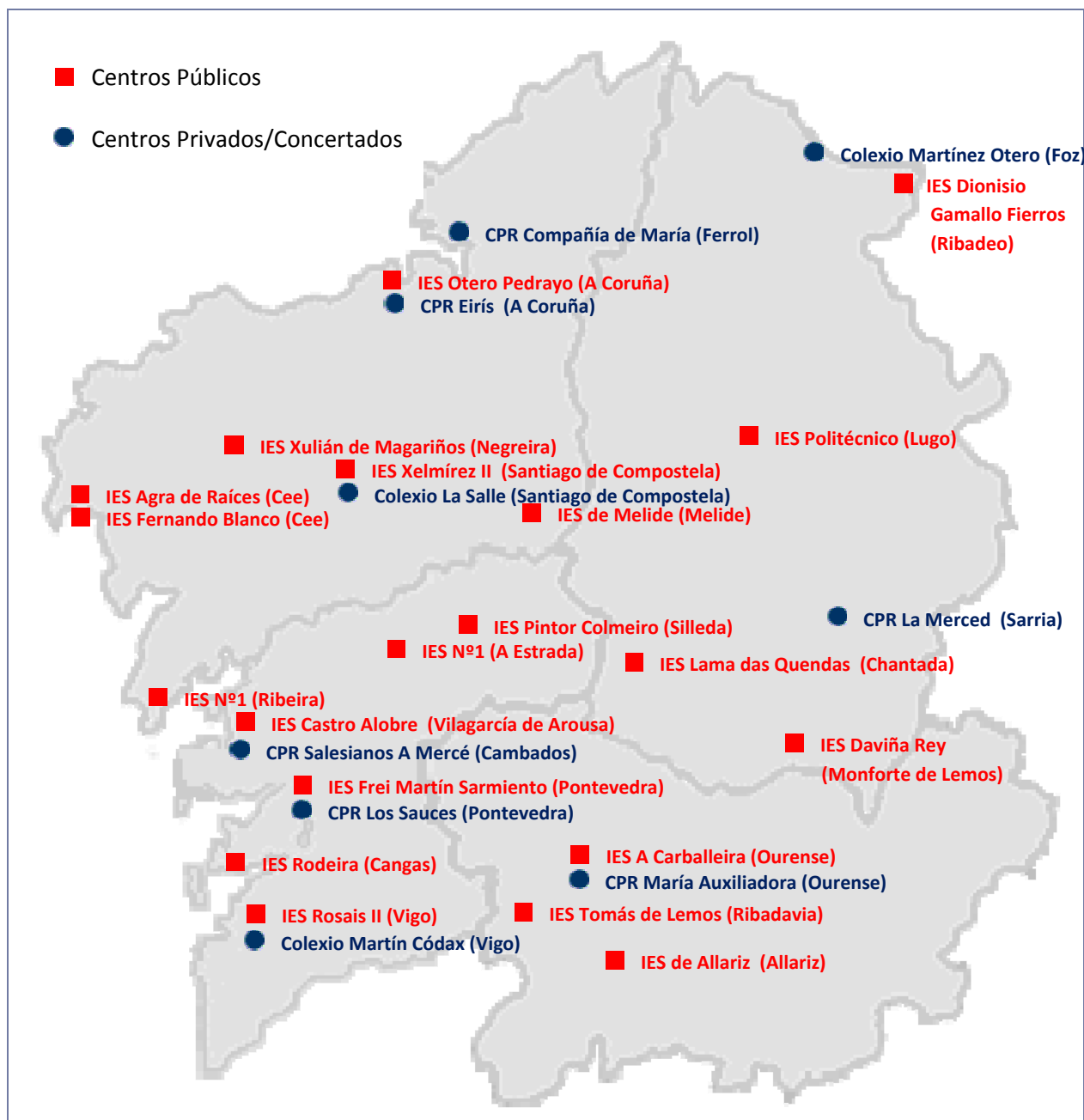
2.2. Procedemento

Para a recollida dos datos seleccionáronse de maneira aleatoria un total de 29 centros (a partir das correspondentes cotas por provincia e titularidade), tanto da costa como do interior de Galicia, e tanto de carácter urbano, como rural e semiurbano. O número inicial de centros cos que se estableceu contacto foi de 34, aínda que a tres deles non lles foi posible participar no estudo por razóns diversas e a dúas non foi preciso acudir por estar cubertas as cotas mostrais establecidas. A pesar de todo, hai que subliñar a boa predisposición atopada a nivel xeral. Os centros nos que se realizou a recollida de datos plásmanse na táboa 3.

PROVINCIA	CENTRO	LOCALIDADE	n	%
A CORUÑA	Colexio La Salle	Santiago de Compostela	101	4.3%
	IES Xelmírez II	Santiago de Compostela	130	5.6%
	CPR Eirís	A Coruña	79	3.4%
	IES Otero Pedrayo	A Coruña	81	3.5%
	CPR Compañía de María	Ferrol	94	4%
	IES Agra de Raíces	Cee	92	3.9%
	IES Fernando Blanco	Cee	45	1.9%
	IES Xulián Magariños	Negreira	85	3.6%
	IES Melide	Melide	76	3.3%
	IES nº 1 Ribeira	Ribeira	155	6.6%
LUGO	IES Daviña Rey	Monforte de Lemos	42	1.8%
	IES Lama das Quendas	Chantada	53	2.3%
	IES Politécnico de Lugo	Lugo	53	2.3%
	IES Dionisio Gamallo Fierros	Ribadeo	51	2.2%
	Colexio Martínez Otero	Foz	28	1.2%
	CPR La Merced	Sarria	29	1.2%
	OURENSE	CPR María Auxiliadora	Ourense	94
IES A Carballeira		Ourense	41	1.8%
IES Allariz		Allariz	60	2.6%
IES Tomás de Lemos		Ribadavia	55	2.4%
PONTEVEDRA	Colexio Martín Codax	Vigo	106	4.5%
	IES Rosais II	Vigo	164	7%
	CPR Los Sauces	Pontevedra	74	3.2%
	IES Frei Martín Sarmiento	Pontevedra	119	5.1%
	CPR Salesianos A Mercé	Cambados	109	4.7%
	IES Rodeira	Cangas	81	3.5%
	IES Castro Alobre	Vilagracía de Arousa	87	3.7%
	IES Nº 1 A Estrada	A Estrada	72	3.1%
	IES Pintor Colmeiro	Silleda	77	3.3%
	TOTAL		2.339	100%

Tabla 3. Centros que participaron no estudo

A distribución xeográfica dos centros recóllese no mapa da Figura 7.

Figura 7. Distribución xeográfica dos centros participantes no estudo

Antes de realizar o traballo de campo enviouse á dirección dos centros preseleccionados unha carta certificada, asinada tanto polo Valedor do Pobo, como polo director da Unidade de Psicoloxía do Consumidor e Usuario da Universidade de Santiago. Na devandita carta informábase dos obxectivos do estudo e convidábase de

maneira formal a participar no mesmo. Posteriormente, estableceuse contacto telefónico con cada centro co gallo de confirmar a súa participación definitiva, e poñer aos seus responsables ao corrente do procedemento a seguir. Froito destes contactos estableceuse un calendario de visitas, tentando interferir o mínimo posible na actividade docente de cada centro.

A recollida dos datos levouse a cabo mediante a aplicación colectiva dun cuestionario elaborado expresamente para o presente estudo (ver anexo). Os datos foron recollidos nas propias aulas, en grupos reducidos (non máis de 20 individuos) e previa explicación detida das correspondentes instrucións. A recollida da información foi realizada por dúas psicólogas da Unidade de Psicoloxía do Consumidor e Usuario da USC, con ampla experiencia na realización deste tipo de estudos. A pesar de que non se estableceu un tempo máximo para cubrir o cuestionario, polo xeral este oscilaba entre os 20 e 25 minutos. Levouse a cabo tamén unha sesión formativa no manexo do cuestionario, coa fin de unificar os criterios e procedementos á hora de levar a cabo o traballo de campo.

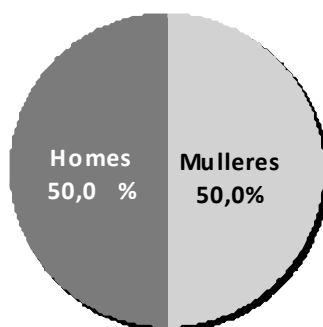
Para acadar as cotas mostrais establecidas, en cada centro (e sempre en función da súa dispoñibilidade) o cuestionario era cumprimentado por un grupo de cada curso académico, seleccionado de xeito aleatorio. Fíxose especial fincapé en que a participación no estudo era completamente voluntaria e a información recollida anónima e absolutamente confidencial. En ningún momento se solicitaba aos suxeitos datos de carácter identificativo, máis alá do xénero e a idade.

Designouse unha supervisora de campo, cuxa función era comprobar diariamente a correcta execución dos cuestionarios (garantindo así a calidade da información) e as cotas mostrais establecidas. Ademais designáronse dúas persoas encargadas da codificación das preguntas abertas e a gravación dos test. Unha vez realizada a gravación dos datos e antes da súa tabulación, realizouse unha análise preliminar coa fin de depurar os posibles erros e incoherencias, así como o control dos valores ausentes existentes.

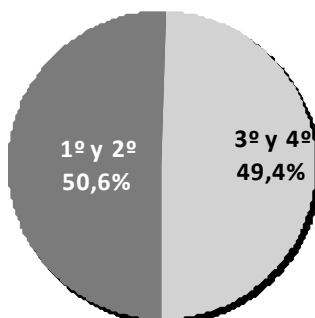
O número inicial de cuestionarios recollidos foi de 2468, se ben foron rexeitados 135 tras un exhaustivo proceso de revisión, ao presentar un excesivo número de preguntas en branco e incoherencias, nalgúns casos, ou ben por distorsionar as cotas establecidas por provincia, curso e titularidade do centro. A recollida de datos levouse a cabo durante o mes de novembro de 2010.

2.3. Descrición da mostra

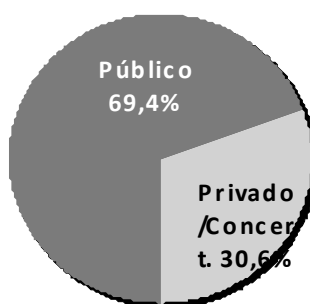
A mostra final estivo composta por un total de 2333 estudantes de Ensino Secundario Obrigatorio da comunidade galega, 1167 mulleres e 1166 homes, con idades comprendidas entre os 11 e os 18 anos (Media=13.77; Desv. Típica=1.34). A descrición da mostra segundo as variables xénero, curso, titularidade do centro e provincia recóllense nos gráficos seguintes.

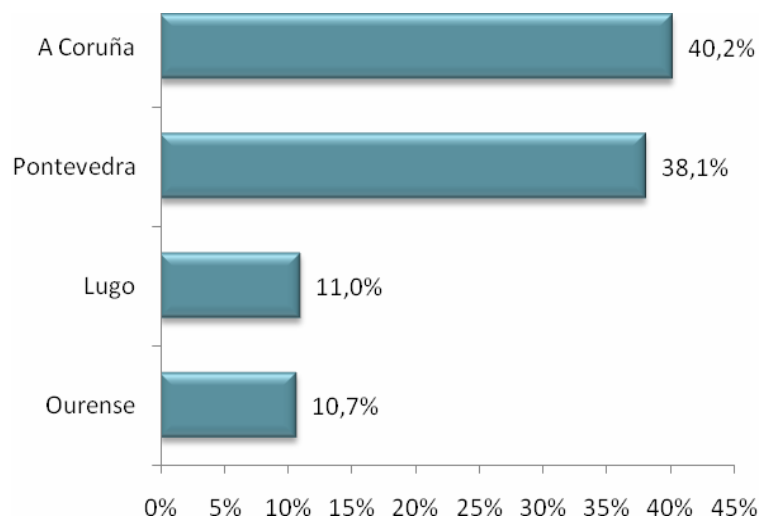
Figura 8. Descrición da mostra por xénero

Figura 9. Descrición da mostra por curso

Figura 10. Descrición da mostra por titularidade do centro

Figura 11. Descrición da mostra por provincia

3- Resultados

3.1 Resultados globais

3.1.1. Hábitos de uso de Internet

3.1.1.1. Frecuencia de uso e tempo de conexión

En primeiro lugar tentouse coñecer a frecuencia de uso de Internet por parte dos/as mozos/as. Tal e como se recolle na figura seguinte, **o 60.5% estarían a utilizar Internet todos os días**, aos que habería que engadir un 26.8% que se conectarían unha ou dúas veces por semana; un 7.8% que o faría de maneira ocasional (un par de veces ao mes) e só o 5% non utilizaría nunca Internet ou practicamente nunca. Un primeiro dato de interese sería, polo tanto, que **case 9 de cada 10 mozos/as fan un uso regular de Internet, ben diaria ou semanalmente**.

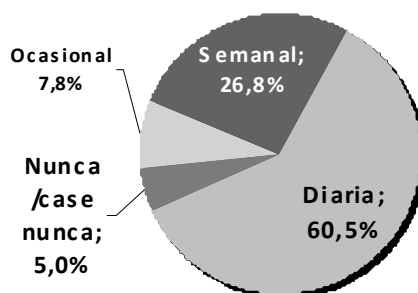

Figura 12. ¿Con que frecuencia utilizas Internet?

Aqueles que usan Internet (ben de maneira ocasional ou regular), **conéctanse polo xeral entre 1 e 2 horas ao día (45.8%)**. Cómpre salientar tamén que hai un 10.5% de mozos/as que se conectan máis de 3 horas ao día.

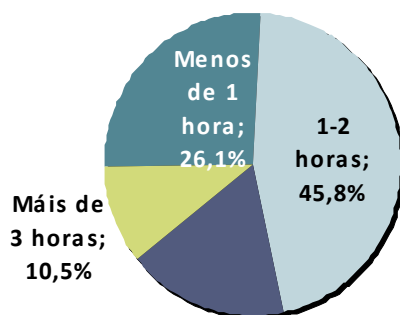

Figura 13. ¿Aproximadamente canto tempo te conectas?

3.1.1.2. Lugares e horarios de conexión

Aqueles que fan un uso máis frecuente de Internet (diario ou semanal), conéctanse masivamente dende a súa casa (88.1%), aínda que un 22.7% faino tamén dende a casa dos seus amigos ou familiares. Ademais de que o 15.8% dos internautas adolescentes se conectan regularmente a través do móbil.

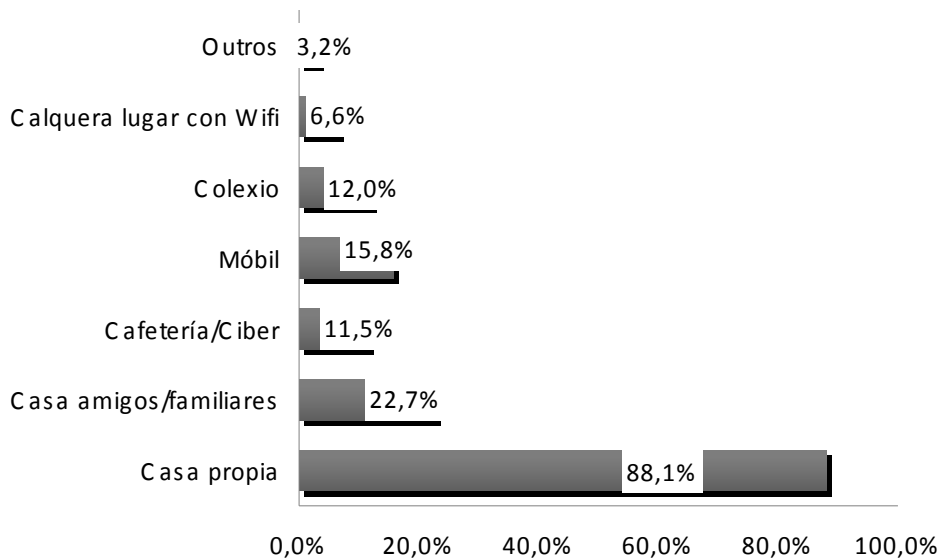

Figura 14. ¿Dende onde te conectas habitualmente?

Cómpre salientar ademais que o 61% dos que teñen Internet na súa casa, dispoñen de conexión na súa habitación. Esta porcentaxe en termos absolutos (para o total da poboación obxecto de estudo) corresponderíase co 55%.

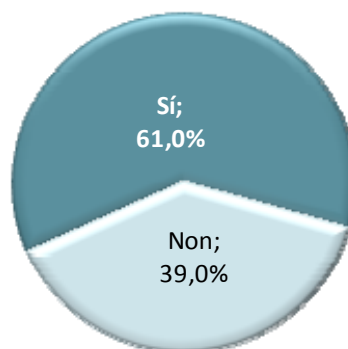
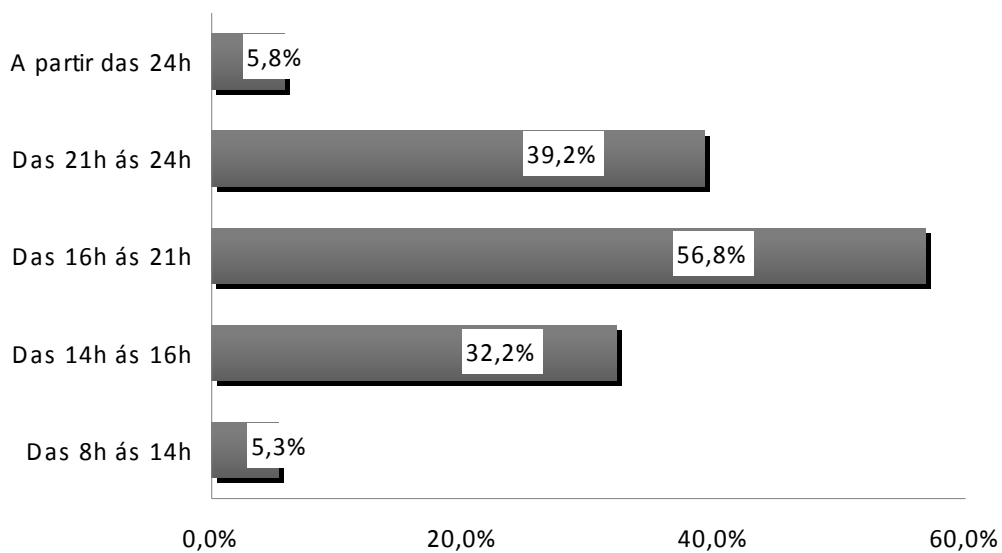

Figura 15. ¿Tes conexión na túa habitación?

A franxa horaria na que habitualmente se conectan a Internet é pola tarde, entre as 16h e as 21h (56.8%), aínda que case un 40% se conecta tamén entre as 9 e as 12 da noite e un 5.8% a partir da medianoite.

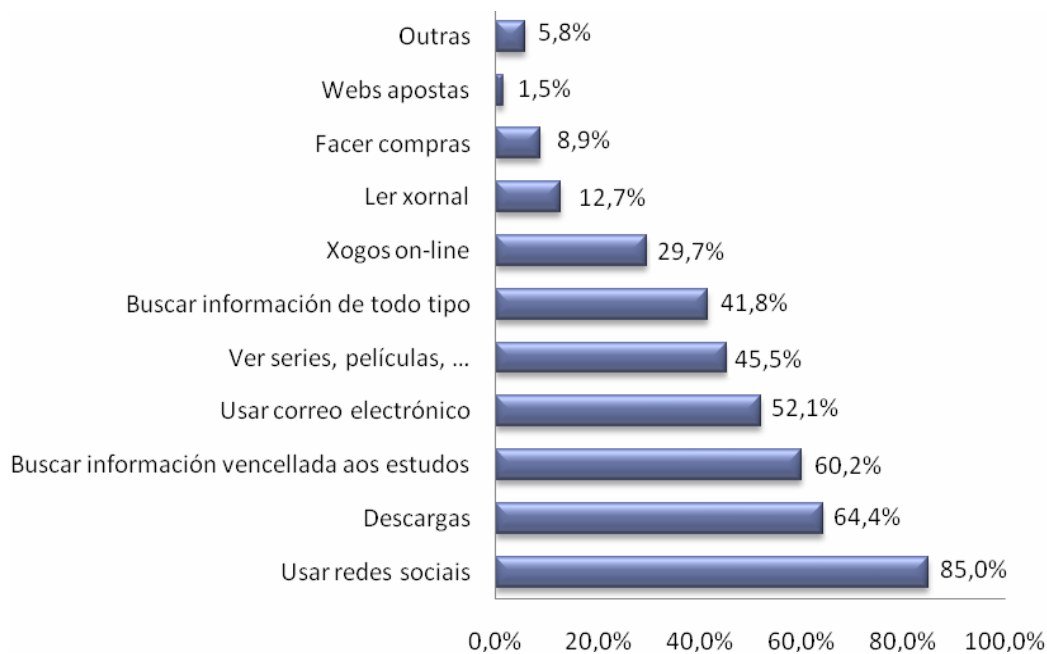

Figura 16. ¿A que hora te conectas habitualmente?

3.1.2. Motivacións de uso de Internet

Tal e como se pode comprobar na figura da páxina seguinte, as motivacións á hora de utilizar Internet son múltiples e variadas. As principais son: facer uso das **redes sociais** (85%), **descargar/baixar** materiais (música, películas, vídeos, imaxes, etc.) (64.4%), **buscar información relacionada cos estudos** (60.2%) facer uso do **correo electrónico** (52.1%).

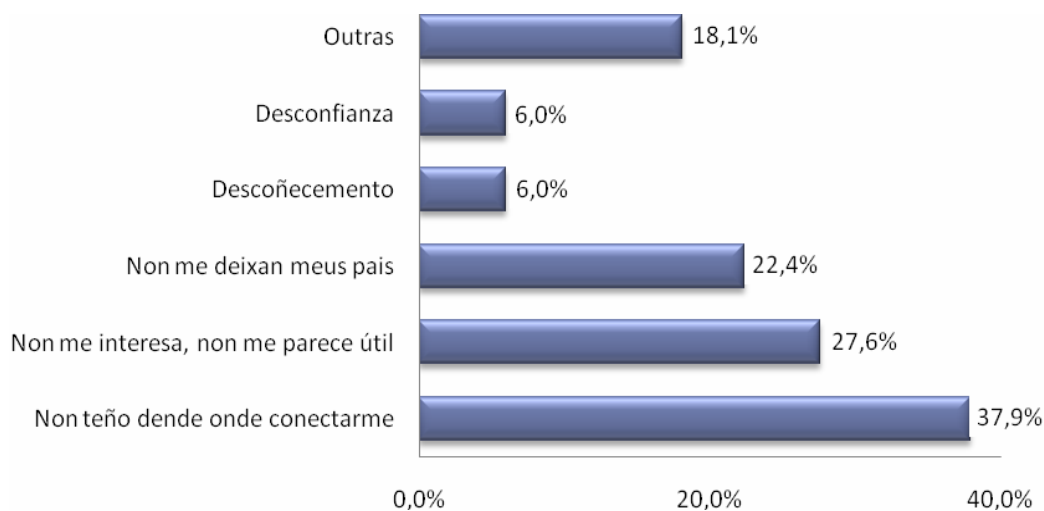
Cómpre salientar tamén que **un 29.7% dos/as mozos/as que usan Internet son usuarios de xogos on-line**. Esta porcentaxe representaría un 28.2% en termos absolutos, sobre o total da poboación obxecto de estudo. Dentro da categoría *Outras* alúdese sobre todo ao uso do messenger, visitas a You Tube, etc.

Figura 17. ¿Por que utilizas Internet? Normalmente, ¿para que te conectas?

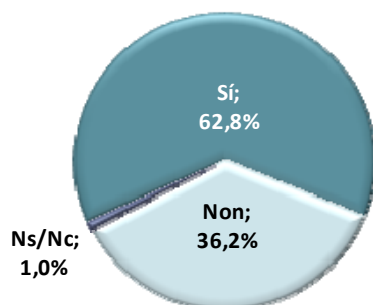
3.1.3. Barreiras de uso de Internet

Cando se pregunta aos/as mozos/as que non utilizan Internet polas posibles razóns, a principal resposta é a **non dispoñibilidade de conexión (37.9%)**. Cabe mencionar tamén que a un 27.6% destes, Internet **non lle parece realmente útil** e un 22.4% que **non o fai por impedimento dos seus pais**. Dentro da categoría *Outras* alúdese sobre todo a problemas derivados dunha mala calidade na conexión e á falla de tempo.

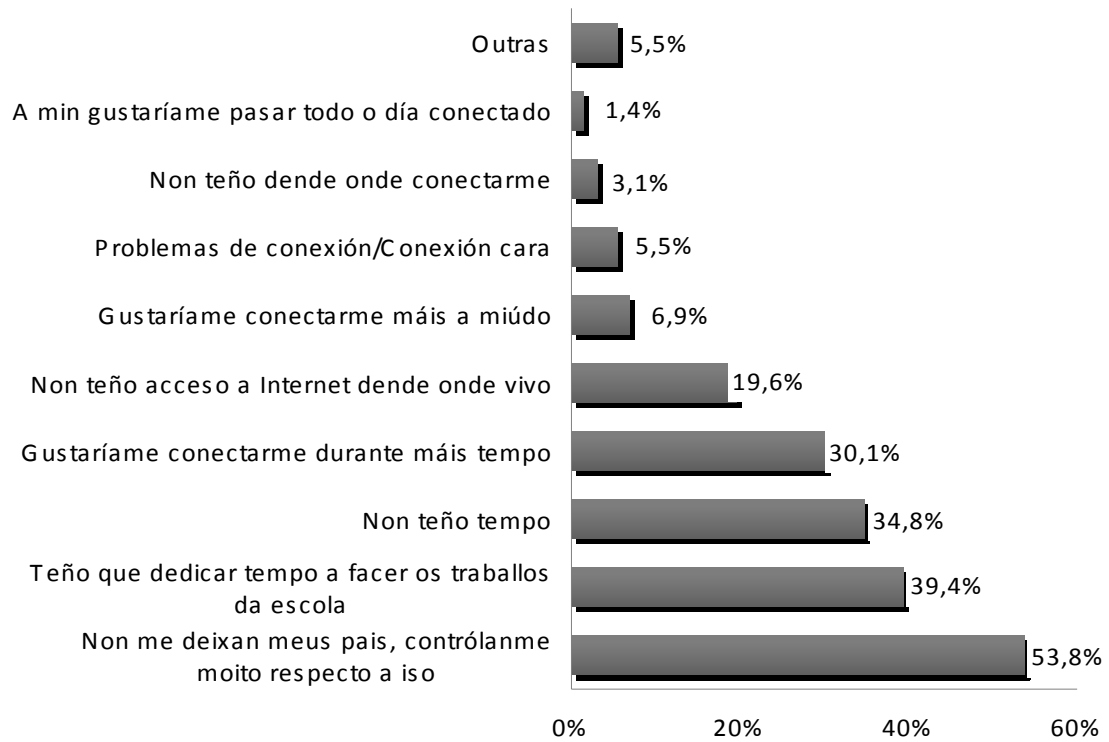

Figura 18. ¿Por que non te conectas a Internet?

De maneira complementaria, **o 36.2% manifesta non conectarse todo o que lle gustaría**. Os motivos principais son: a prohibición dos seus pais (53.8%), a prioridade das tarefas escolares (39.4%), a falla de tempo (34.8%), ou simplemente que lles gustaría pasar máis tempo conectado (30.1%).

Figura 19. ¿Conéctaste todo o que che gustaría?

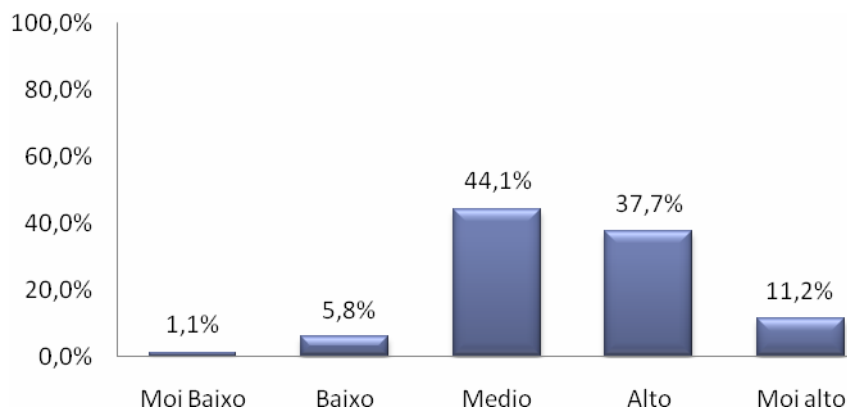

Figura 20. ¿Por que non te conectas todo o que che gustaría?

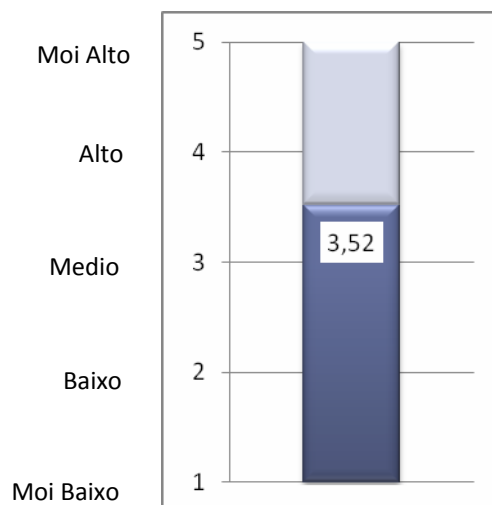
3.1.4. Información sobre Internet

3.1.4.1 Nivel de información percibido

Outro dos temas *a priori* interesantes neste estudo era pulsar o nivel de coñecementos con relación a Internet e identificar as principais fontes de información que utilizan os adolescentes. Como resultado, atopouse que **o 48.9% dos/as afirman que o seu nivel de información é alto ou moi alto** e tan só o 6.9% considera que é baixo ou moi baixo. Noutras palabras, **unicamente o 6.9% dos escolares se considera pouco informado no tocante a Internet**. O nivel de coñecemento medio é relativamente alto, acadando unha media de 3.52 nunha escala de 1 a 5.

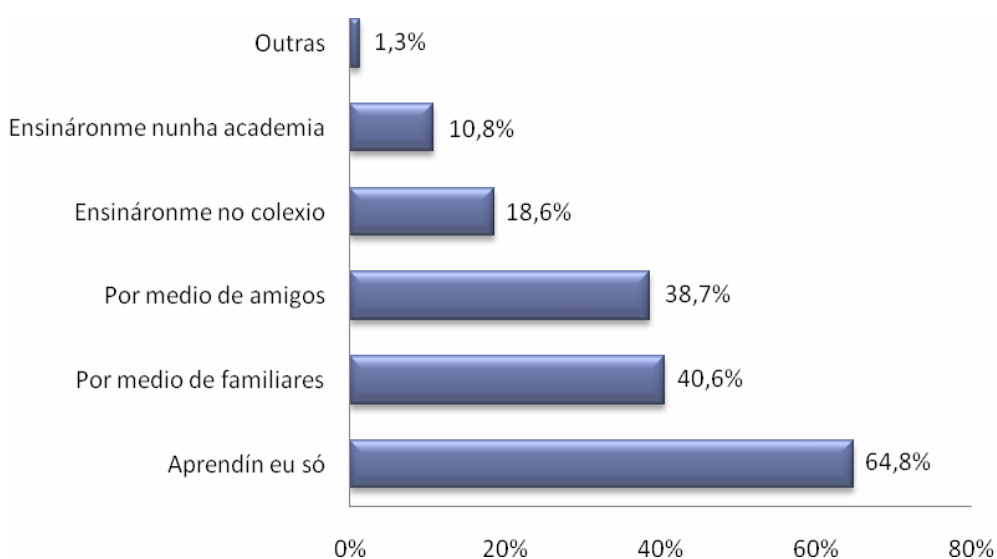
Figura 21. ¿En xeral, como consideras que é o teu nivel de información respecto a internet?

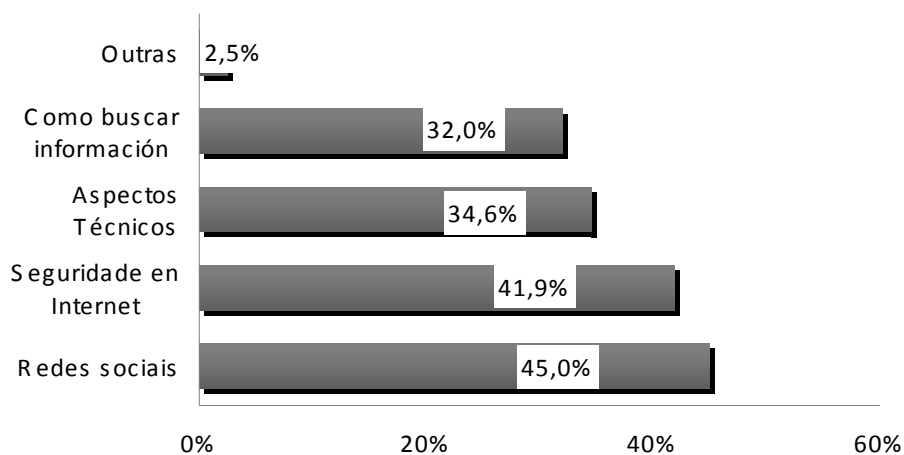
Figura 22. Nivel de coñecemento medio respecto a Internet

3.1.4.2. Fontes e demandas de información

Polo que se refire ás fontes de información o **64.8% dos mozos/as considérase autodidacta en todo o referido a Internet**. Un 40.6% ten aprendido a través de familiares e un 38.7% de amigos. **Os centros de ensino non semellan ser unha fonte de información relevante a este nivel (18.6%)**. Dentro da categoría *Outras* resáltase a axuda procedente de compañeiros de xogos online, charlas, coñecidos especializados na materia ou revistas.

Figura 23. ¿Onde aprendiches o que sabes de internet?

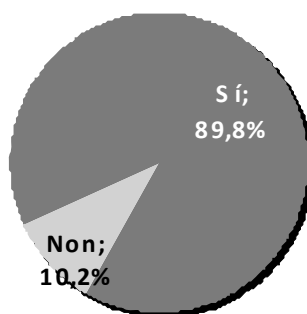
Figura 24. ¿De que cuestións che gustaría dispor de máis información?

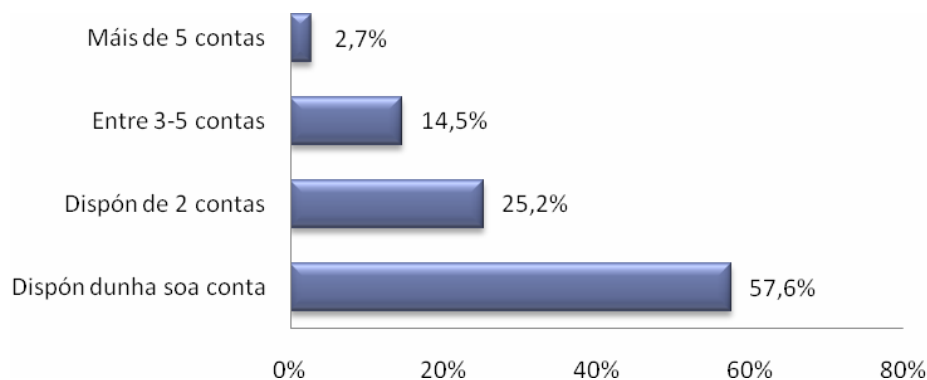
A pesar do alto nivel de información que os entrevistados manifestan posuír, **demandan un mellor coñecemento de todo o relacionado coas redes sociais (45%)**, así como todo o relacionado coa **seguridade e confidencialidade (41.9%)**. Dentro da categoría *Outras* tamén se amosa interese pola descarga e instalación de programas, videoxogos..., así como de xogos *on-line*, etc.

3.1.5. Utilización do correo electrónico

Afondando nos usos de Internet, cómpre sinalar que **9 de cada 10 adolescentes galegos dispoñen de correo electrónico (89.8%)**. A maioría dispón dunha soa conta (57.6%), aínda que 1 de cada 4 (25.2%) dispón de dúas e o 17.2% de máis de dúas.

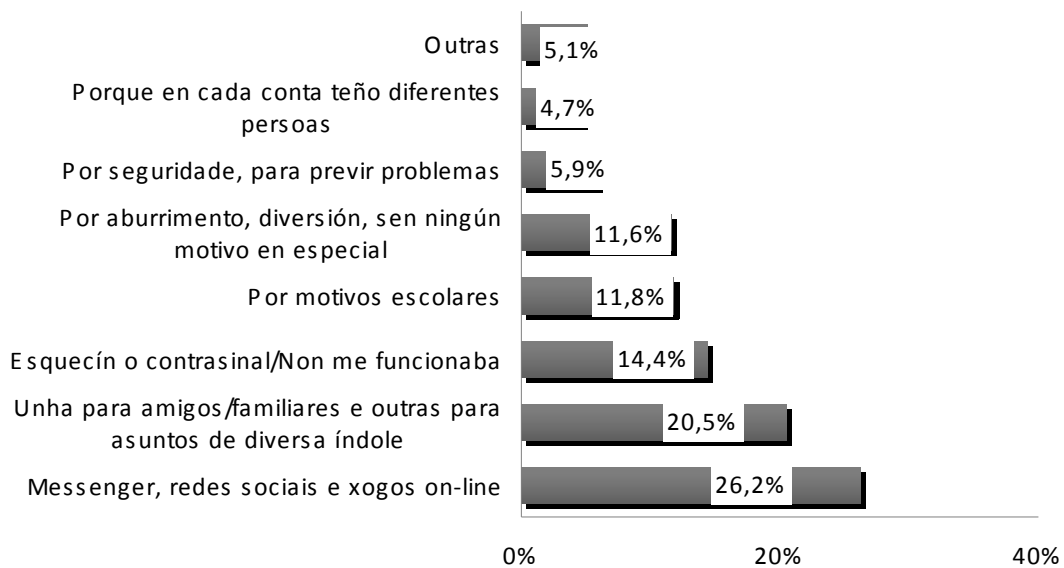

Figura 25. ¿Dispós de correo electrónico?

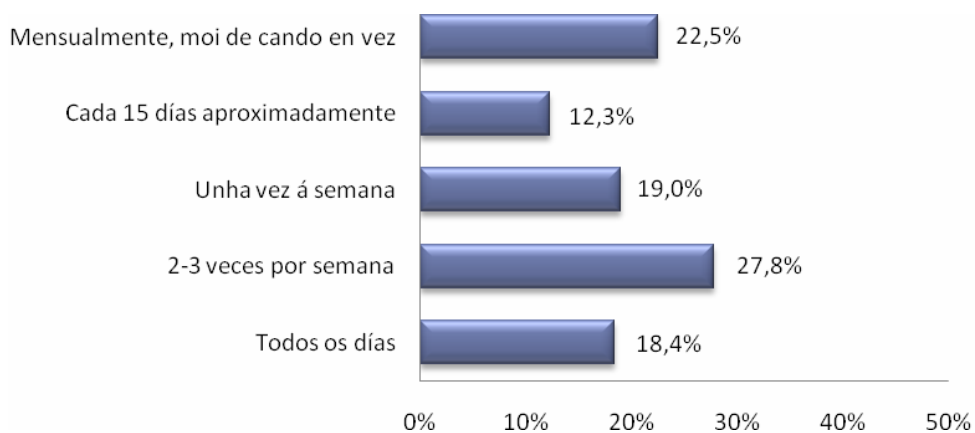
Figura 26. ¿De cantas contas dispós?

As razóns polas que se deciden a activar máis dunha conta son sobre todo: para poder rexistrarse en varias redes sociais, para facer uso do messenger, para participar en xogos *on-line*, ou ben para facilitarillas a diferentes tipos de contactos (amigos, familiares, etc.).

Figura 27. Se tes máis dunha conta de correo electrónico, sinala o motivo.

Polo que se refire á frecuencia de consulta do correo, as respostas atopadas son moi variadas, aínda que o habitual é consultalo dúas ou tres veces á semana (27.8%).

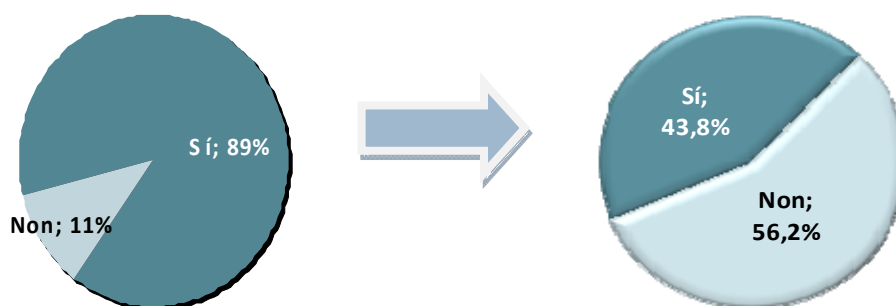
Figura 28. ¿Cada canto tempo consultas o correo?

3.1.6. Utilización do messenger e a cámara web

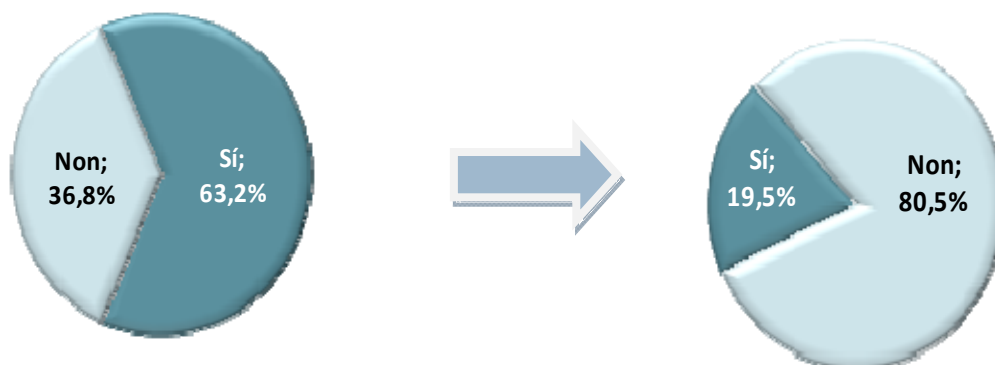
De maneira complementaria recolleuse información acerca do uso de dúas ferramentas *a priori* importantes neste segmento, como poden ser o Windows Messenger e a cámara web. Tal e como se recolle nas figuras seguintes, **practicamente 9 de cada 10 mozos/as (89%) fai uso de messenger, aínda que só o 43.8% destes o utilizan de xeito habitual.**

En termos absolutos teríamos, polo tanto, que **un 38.8% dos adolescentes galegos estaría a facer uso do messenger de xeito habitual.**

Figura 29. ¿Dispós de messenger?   **Figura 30.** ¿Utilízalo habitualmente?

Un 63.2% dispón de web cam, aínda que só o 19.5% a usa de xeito habitual (o que representa un 12.2% en termos absolutos).

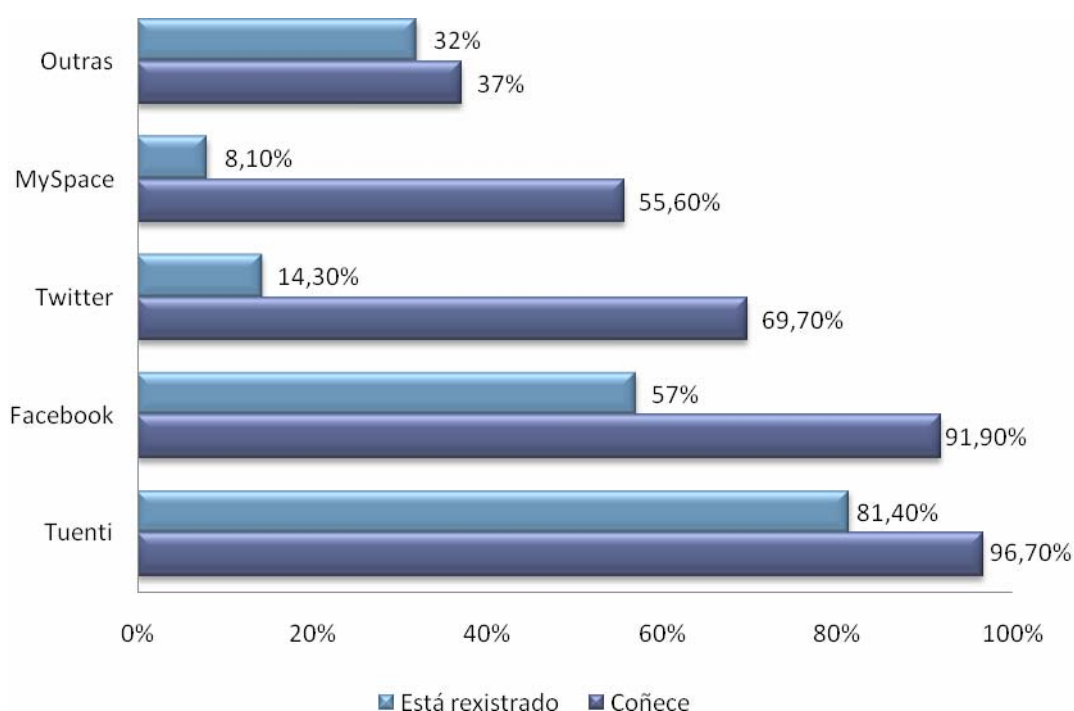

Figura 31. ¿Dispós de web cam?   **Figura 32.** ¿Utilízala habitualmente?

3.1.7. As redes sociais

3.1.7.1 Coñecemento e utilización

Como xa se ten sinalado na presentación deste estudo, o uso das redes sociais constitúe un dos grandes cambios que está a experimentar a nosa sociedade, traducíndose nun novo escenario de socialización para a mocidade, con todas as vantaxes e riscos que isto leva consigo. En consecuencia, afondar no nivel de coñecemento, as actitudes e percepcións, e o uso revelado que os adolescentes fan das redes sociais convértese nun dos obxectivos centrais deste traballo.

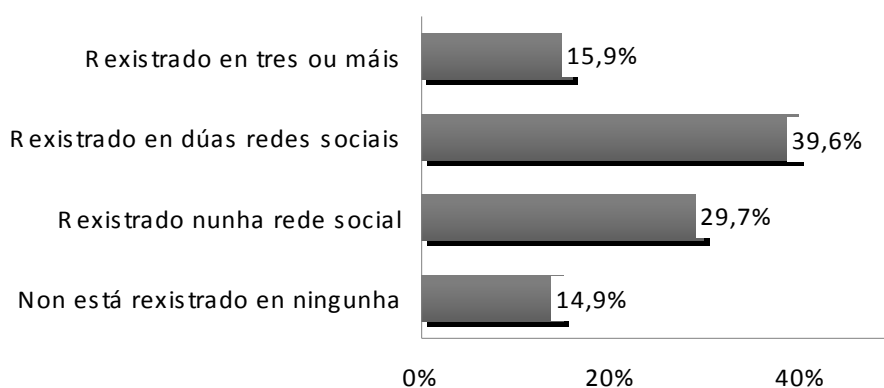

Figura 33. Coñecemento e utilización das diferentes redes sociais

Un primeiro resultado que se pode extraer dos datos recollidos é que **o nivel de coñecemento das redes sociais entre os estudantes de ESO na comunidade galega é moi elevado. Tuenti e Facebook son as redes sociais máis coñecidas, a primeira cun 96.7% de notoriedade e a segunda cun 91.9%.** Twitter e Myspace acadan tamén porcentaxes relativamente altas, cun 69.7% e un 55.6%, respectivamente. Dentro da categoría *Outras* englobábase respostas moi variadas como: Hi5, Badoo, Sonico, ... ou o propio Windows Messenger (que é

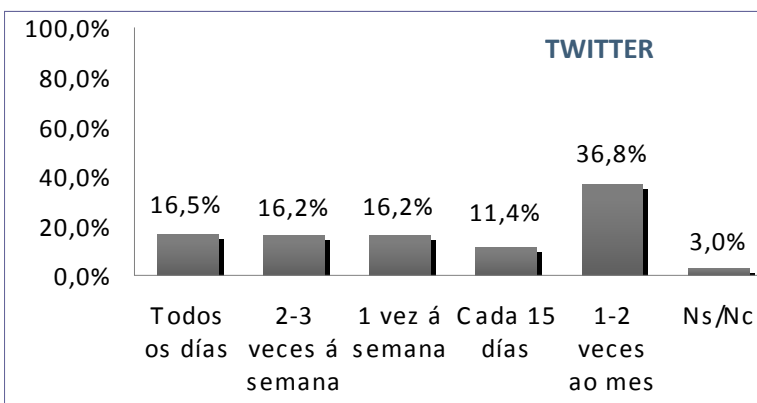
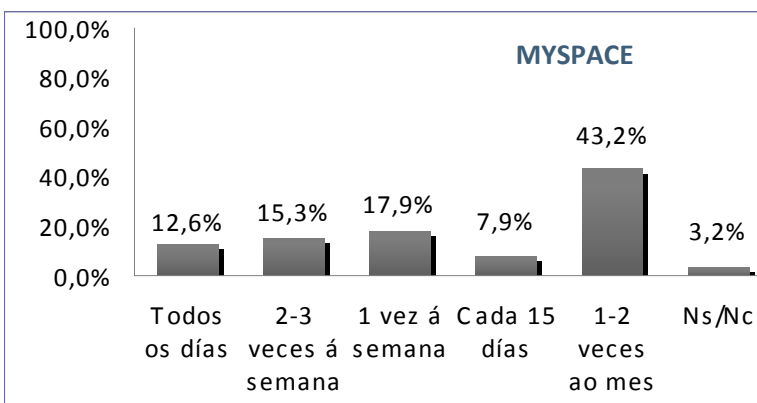
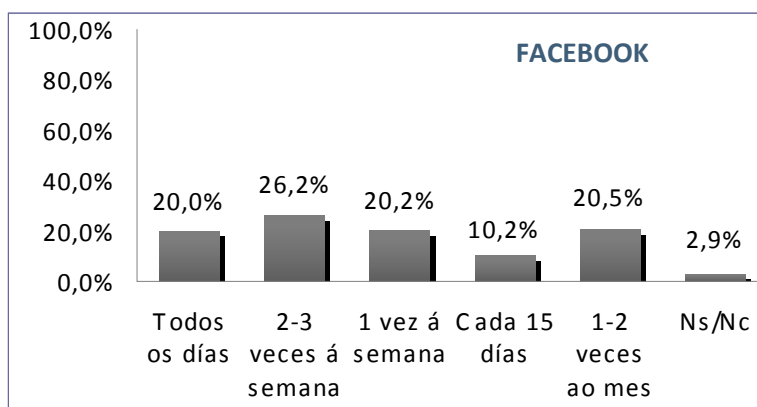
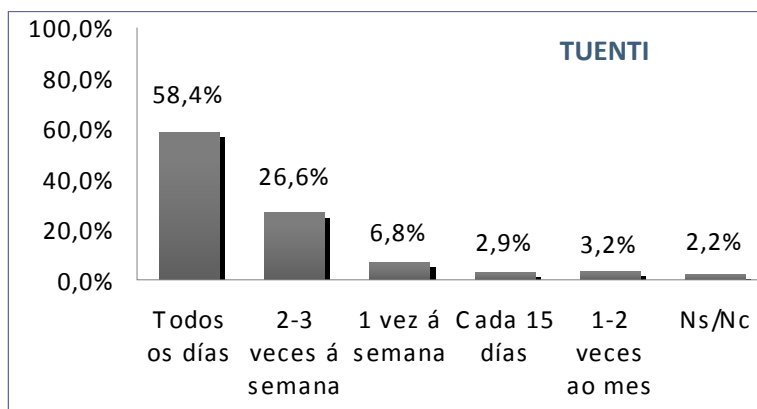
utilizado en moitos casos como unha rede social), e webs asociadas a xogos on-line como Soccer Manager, Tubillar, etc.

Outro dos resultados importantes é que **o 85.1% dos/as mozos/as de ensino secundario está rexistrado en polo menos unha rede social**, case o 40% en dúas e ata un 15.9% en tres ou máis. De maneira desagregada, cabe informar que o 81.4% están rexistrados en *Tuenti* e un 57% en *Facebook*. Tal e como se pode ver na figura seguinte tan só o 14.9% dos estudantes de ESO, non estarían rexistrados en ningunha rede social.

Figura 34. Número de redes sociais nas que estás rexistrado

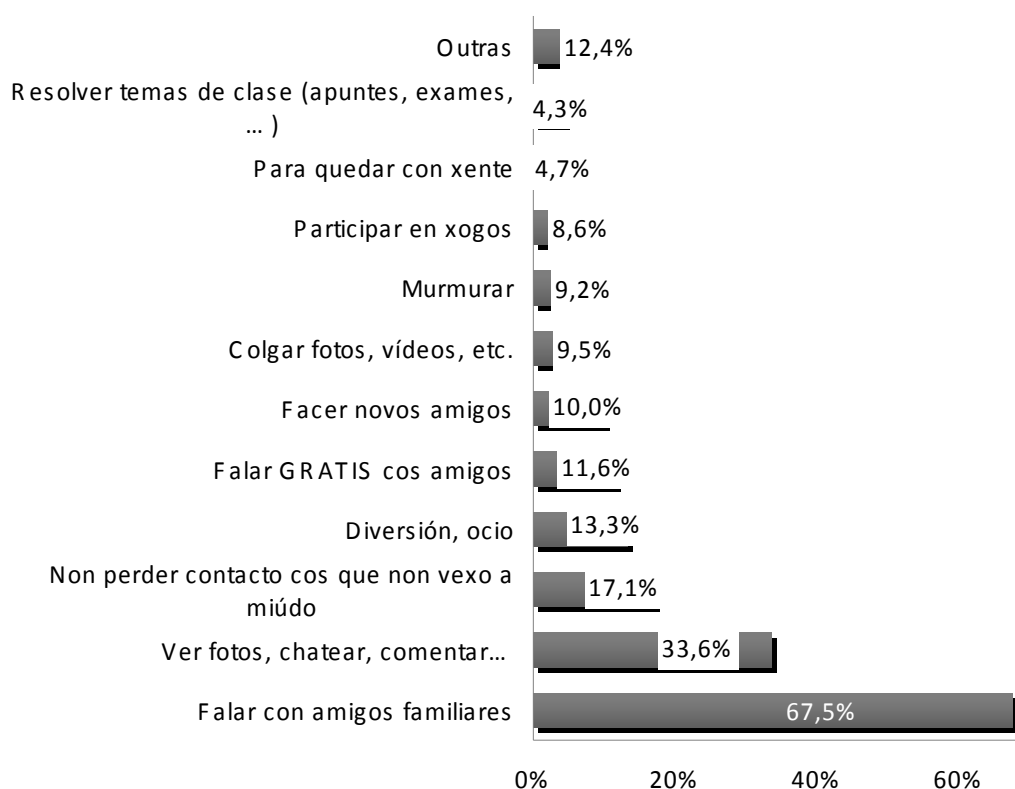
En canto á frecuencia de utilización de cada rede social, tal e como se recolle nos gráficos da páxina seguinte, **claramente *Tuenti*, seguido de *Facebook*, son as redes máis utilizadas**. No caso de *Tuenti*, un 58.4% dos seus usuarios interactúan na rede de maneira diaria. Esta porcentaxe en termos absolutos (para a totalidade da mostra) corresponderíase cun 47.5%, o cal nos permite afirmar **que aproximadamente o 47% dos estudantes da ESO da comunidade galega interactúan todos os días en *Tuenti***. No caso do Facebook a porcentaxe relativa descendería ata o 20%, e a absoluta ata o 11.4%.

Figura 35. Frecuencia de utilización das diferentes redes sociais

3.1.7.2 Motivacións

De maneira espontánea os adolescentes informan de que as principais motivacións que os levan a facer uso das redes sociais son dúas: **falar con amigos e familiares** (67.5%) e **ver fotos, chatear e facer comentarios** (33.6%). Cómpre sinalar tamén que un 10% alude á posibilidade de facer novos amigos/as, un 9.2% de murmurar e un 8.6% de participar en xogos on-line. Na categoría *Outras* recóllense respostas moi variadas como ligar, escoitar música, relacionarse, etc.

Figura 36. ¿Por que razóns estás en Tuenti, Facebook, ...?

3.1.7.3 Contactos

Como se pode observar nas figuras seguintes, o número de homes e mulleres que os mozos/as adoitan incluír entre os seus contactos nas redes sociais é moi parecido, o mesmo que sucede coa idade.

Figura 37. ¿A maioría dos teus contactos son...?

Cando se pregunta acerca do contacto de **MAIOR IDADE** as respostas teñen unha enorme variabilidade, podendo ir dende os 12 aos 90 anos. Aínda así é importante apuntar o feito de que **o 60.7% dos/as mozos/as teñen polo menos un contacto maior de 20 anos, e un 23% maior de 30.**

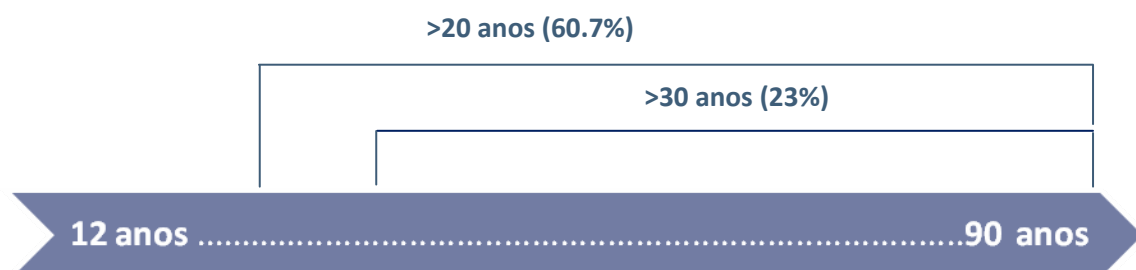

Figura 38. O contacto de máis idade que teño en Tuenti, Facebook,... ten aproximadamente...

3.1.8. Actitudes e crenzas cara a Internet e as redes sociais

Neste epígrafe tentouse afondar con maior detalle nas crenzas e actitudes dos estudantes da ESO cara a Internet e as redes sociais. Para tal fin elaborouse unha escala composta por 13 elementos ou afirmacións. O que se lles pedía aos suxeitos era que manifestasen o seu grao de acordo con cada un deles, utilizando unha escala de resposta de "1" (NADA DE ACORDO) a "5" (TOTALMENTE DE ACORDO). Os resultados a nivel descritivo (medias e desviacións típicas) recóllense na seguinte táboa.

	MEDIA	D.T.
1. Internet e as redes sociais son unha boa maneira de coñecer xente e facer amigos/as	3.46	1.35
2. Gústame agregar cada vez máis amigos ao meu perfil de Facebook, Tuenti, ...	3.04	1.42
3. Na miña opinión as redes sociais son un perigo	2.32	1.25
4. Internet axúdame nos estudos	3.81	1.22
5. Creo que cada vez hai máis xente da miña idade "enganchada" a Internet e as redes sociais	4.35	0.96
6. Algúns dos meus amigos/as fan un uso excesivo ou pouco axeitado de Internet e as redes sociais	3.65	1.35
7. Internet supón unha boa maneira de estar ao día en moitas cousas	4.05	1.12
8. Ás veces síntome máis cómodo chateando polo Facebook, Tuenti, ... que falando cara a cara coa xente	2.53	1.47
9. Na miña opinión as redes sociais son unha perda de tempo	1.83	1.16
10. Gústame facer comentarios en Facebook, Tuenti... e que me respondan a eles	3.63	1.42
11. Gústame o anonimato que me brinda Internet	2.81	1.40
12. Internet paréceme unha fonte excelente para conseguir información	4.38	0.97
13. Navegar por Internet paréceme seguro	2.98	1.15

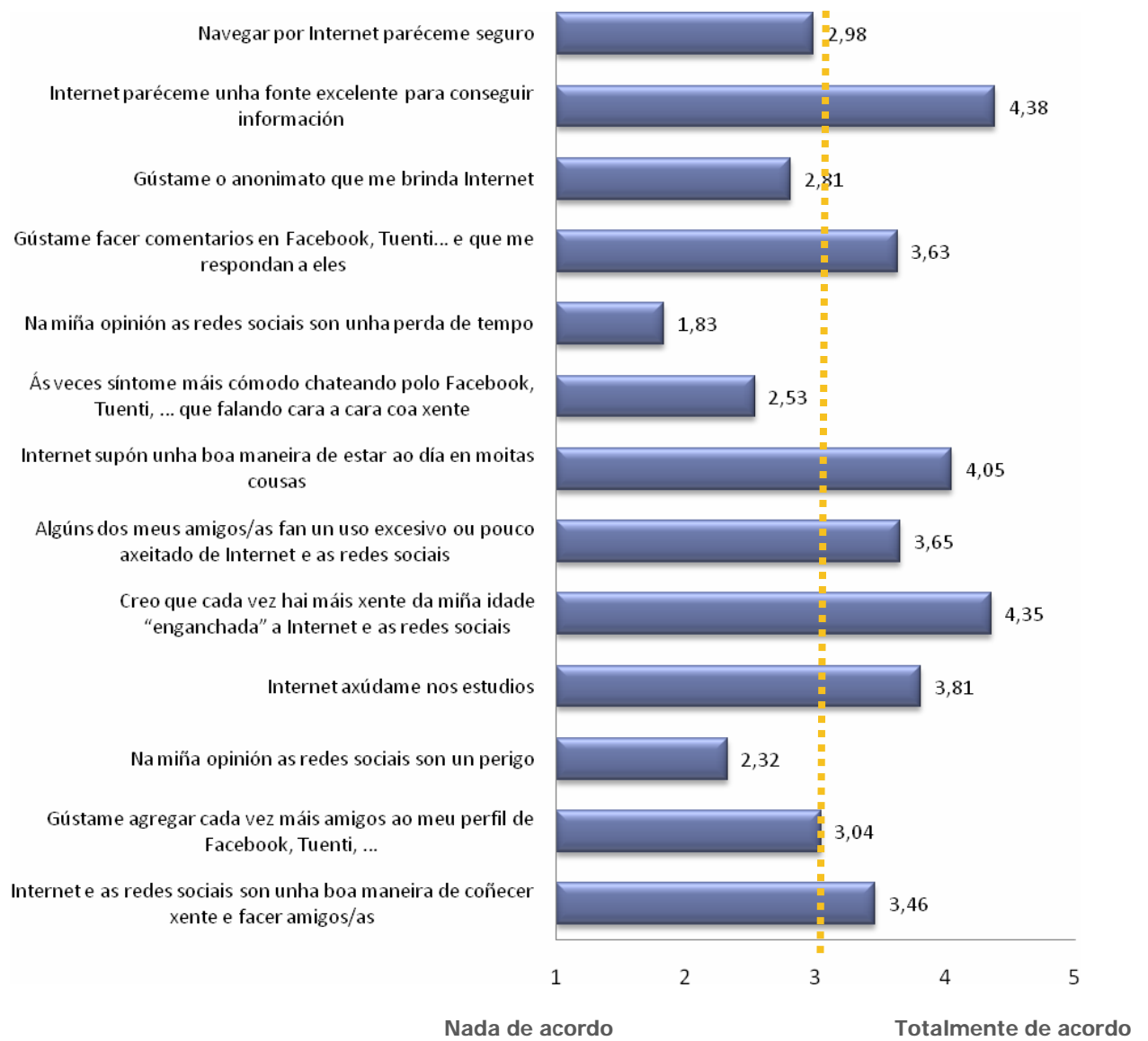
Táboa 4. Estatísticos descritivos para os elementos da escala de actitudes e crenzas

Como se pode apreciar, as afirmacións que maior acordo ou identificación suscitan son sobre todo tres: (1) *Internet paréceme unha fonte excelente para conseguir información*; (2) *Creo que cada vez hai máis xente da miña idade “enganchada” a Internet e ás redes sociais* e (3) *Internet supón unha boa maneira de estar ao día en moitas cousas*.

Na táboa anterior inclúense tamén os valores de desviación típica de cada ítem. Como se pode ver, os elementos que presentan unha maior homoxeneidade de opinións son dous: (1) *Creo que cada vez hai máis xente da miña idade “enganchada” a Internet* e (2) *As redes sociais e Internet paréceme unha fonte excelente para conseguir información*.

Pola súa parte, é posible identificar elementos ou afirmacións cunha desviación típica maior (e que, por tanto, revelan un importante grao de discrepancia entre os entrevistados): (1) *Gústame agregar cada vez máis amigos ao meu perfil de Facebook, Tuenti, ...*; (2) *Ás veces síntome máis cómodo chateando polo Facebook, Tuenti, ... que falando cara a cara coa xente* e, (3) *Gústame facer comentarios en Facebook, Tuenti... e que me respondan a eles*.

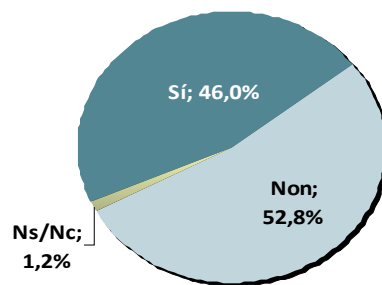
Na figura da páxina seguinte recóllese o perfil de actitudes e crenzas de maneira gráfica.

Figura 39. Grao de acordo medio coas diferentes afirmacións

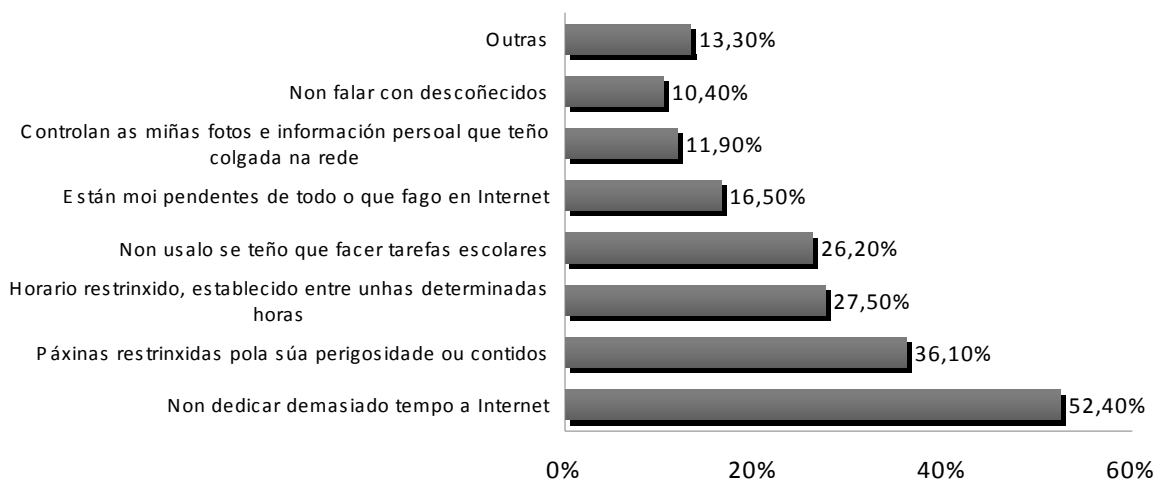
3.1.9. O papel dos pais

Outra das cuestións *a priori* fundamentais para unha axeitada comprensión da situación actual era coñecer o posible papel que os pais exercen con relación ao uso de Internet entre os adolescentes. Un primeiro resultado atopado é que tan só no 46% dos casos existiría un control por parte dos pais ao respecto. Noutras palabras, **o 52.8% sinala que os seus pais non os controlan nin poñen pega ningunha á hora de usar Internet.**

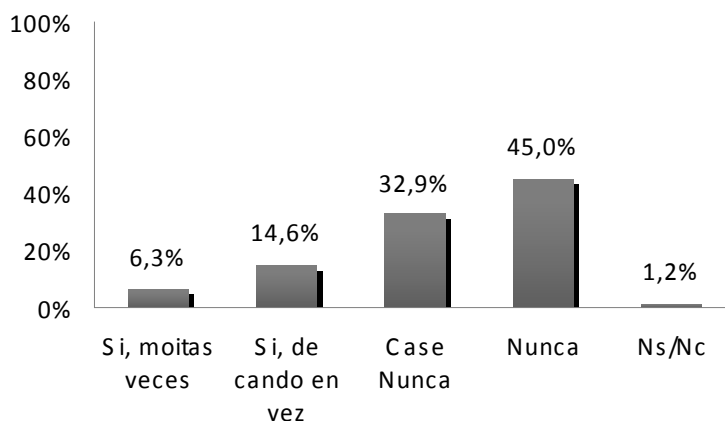
Figura 40. ¿Os teus pais contrólante ou pñenche algunha pega á hora de usar Internet?

Naqueles casos onde si se dá un certo control paterno, este viría motivado sobre todo polo excesivo tempo que o adolescente dedica a Internet e polo tipo de contidos ou páxinas que visita.

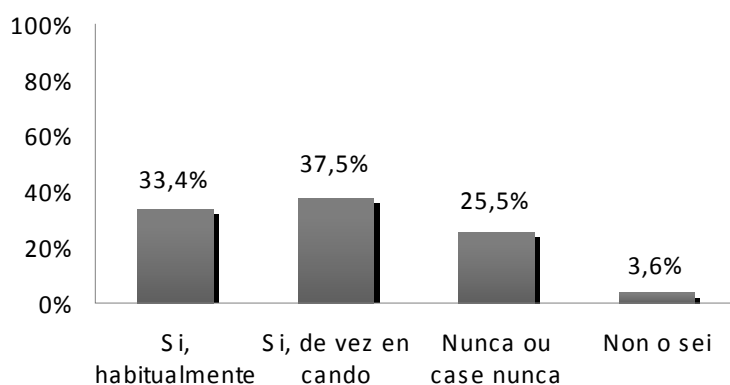
Figura 41. ¿En que sentido te controlan os teus pais á hora de usar Internet?

Un dato complementario é que **o 77.9% dos/as mozos/as que utilizan Internet, non tiveron *nunca* ou *case nunca* unha discusión cos seus pais polo seu uso**; o 6.3% manifesta ter problemas moitas veces e o 14.6% de cando en vez.

Figura 42. ¿Tiveches algunha vez algunha discusión na casa por causa de Internet?

Por último, cómpre engadir que **polo menos 1 de cada 4 pais (25.5%) non utilizou *nunca* ou *practicamente nunca* Internet, dato que contrasta claramente coa porcentaxe rexistrada entre os propios adolescentes (5%)**. Estamos, polo tanto, ante unha diferenza xeracional considerable, que ben puidera estar na base da explicación do escaso control paterno atopado.

Figura 43. ¿Os teus pais usan Internet?

De feito cando se cruzan ambos ítems (*utilización de Internet por parte dos pais e control exercido por estes*) detéctase unha asociación estatisticamente significativa ($\chi^2=493.77$; $P<0.001$), comprobándose que o control é menor entre os pais que non utilizan Internet.

Obtense un resultado similar cando se analiza a frecuencia de conflitos entre pais e fillos por mor de Internet ($\chi^2=422.01$; $P<0.001$).

En definitiva, **poderíase afirmar que canto menor é o coñecemento e utilización de Internet por parte dos pais, menor tende a ser tamén o control exercido sobre os fillos neste eido**. Este resultado sitúa nos propios pais un dos principais focos de traballo a nivel preventivo.

		¿Contrólante ou pónenche algunha pega á hora de usar internet?		
		Si	Non	Ns/Nc
¿Os teus pais usan Internet?	Si, habitualmente	51.2%	48.7%	0.1%
	Si, de cando en vez	49.1%	50.8%	0.1%
	Nunca ou case nunca	38.8%	60.6%	0.7%
	Non o sei	16.7%	57.1%	26.2%

Táboa 5. Control exercido polos pais en función do nivel de utilización de Internet por estes

		¿Tiveches algunha discusión na casa por causa de Internet?				
		Moitas veces	De cando en vez	Case nunca	Nunca	Ns/Nc
¿Os teus pais usan Internet?	Si, habitualmente	7.1%	17.8%	37.9%	37.1%	0.1%
	Si, de cando en vez	6.1%	14.2%	35.7%	43.6%	0.5%
	Nunca ou case nunca	6.0%	12.6%	25.2%	55.7%	0.5%
	Non o sei	4.8%	3.6%	11.9%	57.1%	22.6%

Táboa 6. Ocorrencia de conflitos en función do nivel de utilización de Internet dos pais

3.1.10. Posible ciberdependencia

Coa intención de estimar os posibles niveis de dependencia latentes elaborouse unha escala reducida, composta por 8 ítems extraídos de traballos previos, como os de Gracia, Vigo, Fernández e Marcó (2002) ou Viñas (2009). Antes de comentar os resultados acadados, cómpre sinalar que a escala presentou un elevado grao de consistencia interna (α de Cronbach=0.84), o que permite interpretar os datos con fiabilidade.

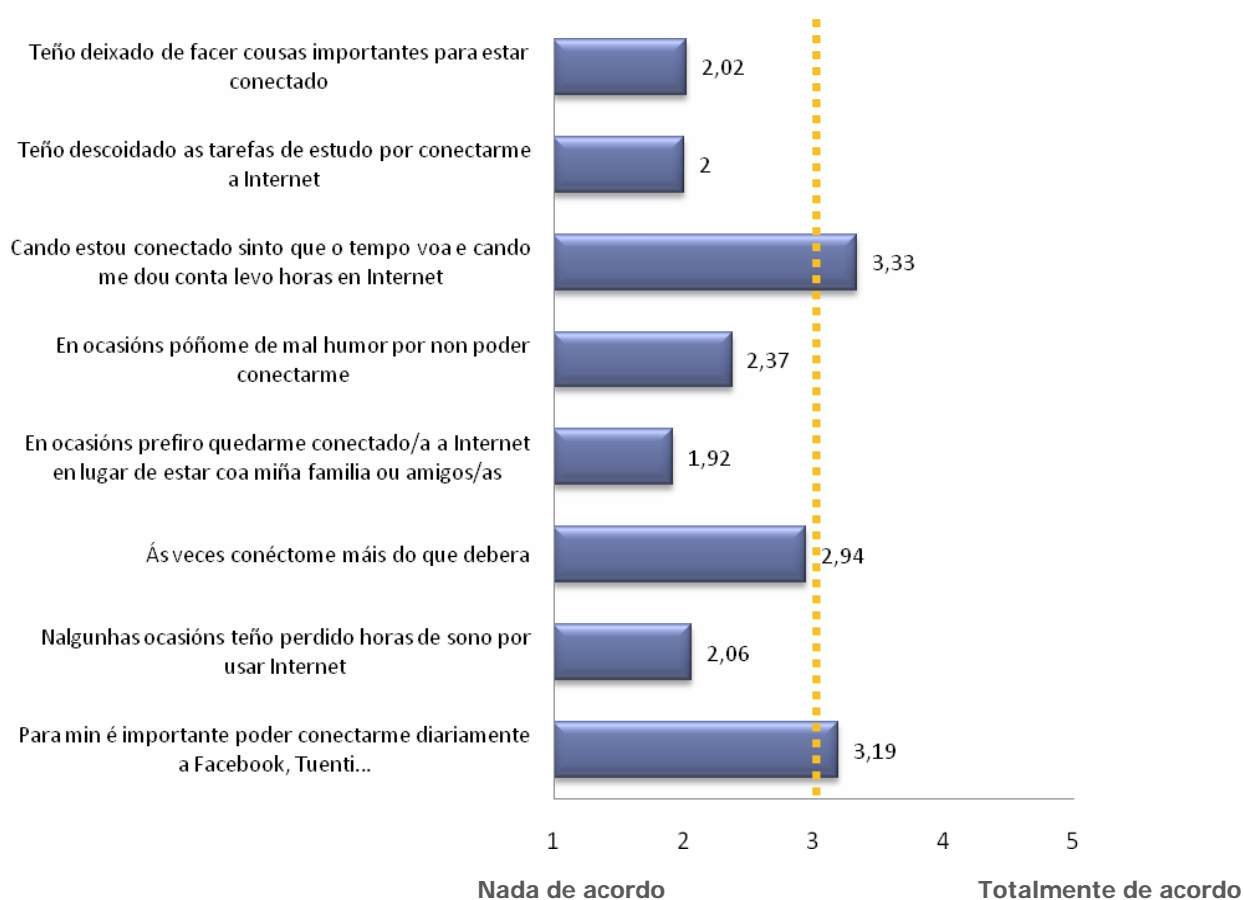
Na táboa seguinte recóllense as medias e desviacións típicas acadadas para cada elemento. Convén lembrar que o que se lles pedía aos suxeitos era que manifestasen o seu grao de acordo con cada afirmación, utilizando unha escala de resposta de "1" (NADA DE ACORDO) a "5" (TOTALMENTE DE ACORDO).

	MEDIA	D.T.
1. Para min é importante poder conectarme diariamente a Facebook, Tuenti...	3.19	1.40
2. Nalgunhas ocasións teño perdido horas de sono por usar Internet	2.06	1.43
3. Ás veces conéctome máis do que debera	2.94	1.47
4. En ocasións prefiro quedarme conectado/a a Internet en lugar de estar coa miña familia ou amigos/as	1.92	1.22
5. En ocasións póño-me de mal humor por non poder conectarme	2.37	1.41
6. Cando estou conectado sinto que o tempo voa e cando me dou conta levo horas en Internet	3.33	1.44
7. Teño descoidado as tarefas de estudo por conectarme a Internet	2	1.28
8. Teño deixado de facer cousas importantes para estar conectado	2.02	1.26

Táboa 7. Estatísticos descritivos para os elementos da escala de dependencia a Internet

Na figura seguinte recóllense os resultados de maneira gráfica.

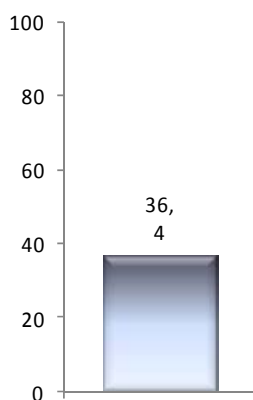

Figura 44. Valoración media dos diferentes elementos da escala de ciberdependencia

Como se pode apreciar as puntuacións máis altas corresponden sobre todo a dous elementos: (1) Para min é importante poder conectarme diariamente a Facebook, Tuenti... e, (2) Cando estou conectado sinto que o tempo voa e cando me dou conta levo horas en Internet o que revela un certo acordo ou opinión compartida ao respecto. Aínda así as medias acadadas son baixas, polo xeral inferiores ao punto medio da escala de resposta ("3"), o cal estaría informando de niveis de dependencia lonxe do que puidera considerarse como patolóxico.

Para facer unha estimación máis precisa do risco de dependencia subxacente, calculouse a puntuación total na escala e transformouse posteriormente nunha porcentaxe, co obxectivo de facilitar a súa interpretación. Tal e como se recolle no

gráfico seguinte, o nivel de dependencia medio estimado é moderado, situándose en termos porcentuais nun 36.4%.

Figura 45. Risco de dependencia medio estimado

	Media	Mediana	Moda	D. Típica
VALORACIÓN XERALO	36.39	34.37	18	23.16

Táboa 8. Estatísticos descritivos para o risco de dependencia estimado

Se se establecen puntos de corte para diferentes niveis de dependencia (tal e como se recolle na táboa seguinte), o resultado que se obtén permite calibrar en mellor medida o uso máis ou menos perigoso que os adolescentes están a facer de Internet na actualidade.

	PUNTUACIÓN NA ESCALA	NIVEL DE RISCO	PORCENTAXE
Táboa Niveis	0-25 PUNTOS	Baixo/Moi baixo	38.2%
	26-50 PUNTOS	Moderado	37.2%
	51-75 PUNTOS	Elevado	18.7%
	76-100 PUNTOS	Posible Dependencia	5.9%

Risco/Dependencia estimados

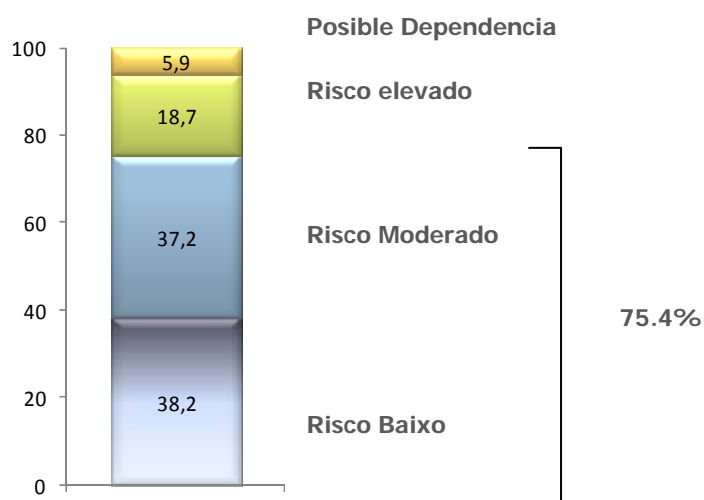

Figura 46. Niveis de Risco/Dependencia estimados

A teor dos resultados acadados poderíase afirmar que **3 de cada 4** adolescentes (**75.4%**) estaría a facer un uso máis o menos axeitado de Internet e as redes sociais; un **5.9%** presentarían claros indicios de dependencia e un **18.7%** presentarían un risco elevado ou un uso claramente prexudicial da rede.

Convén advertir, non obstante, que estes datos deben ser interpretados con certa cautela, na medida en que non se dispoñen na actualidade de baremos e

criterios diagnósticos de carácter clínico que permitan facer un cribado válido e fiable da dependencia a Internet. **A recomendación é que os resultados sexan considerados como unha primeira estimación do posible nivel de dependencia latente.**

3.1.11. Usos potencialmente perigosos

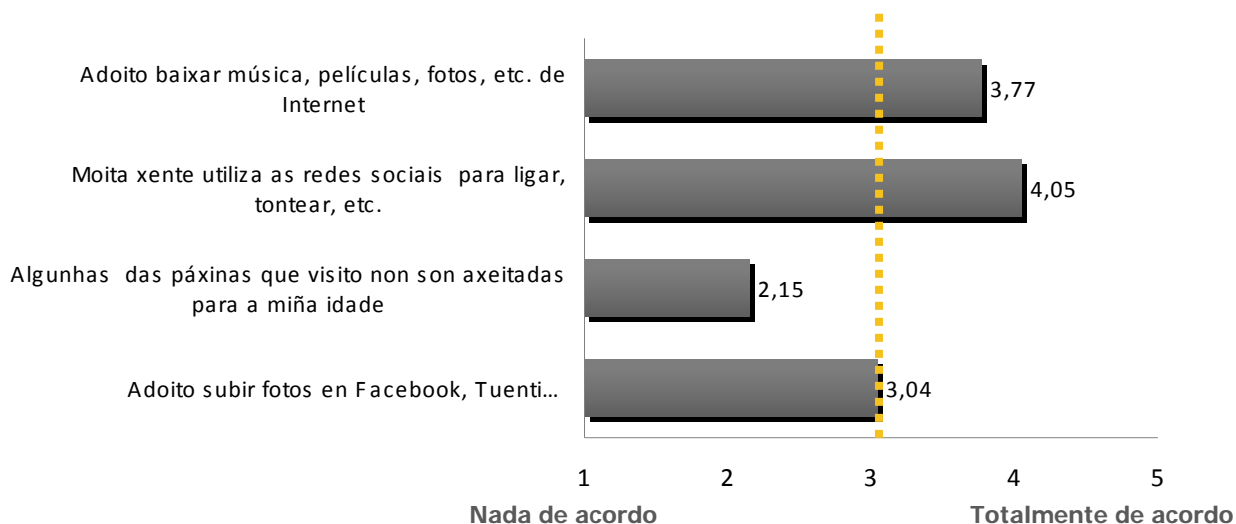
En epígrafes anteriores puidemos comprobar, por exemplo, que un 29.7% dos/as mozos/as que usan Internet participan habitualmente en xogos on-line e un 1.5% utilizan webs de apostas. Estas porcentaxes corresponderíanse en termos absolutos con 28.2% e o 1.4%, respectivamente. Outros datos de interese revelaban que o 55% dos adolescentes galegos dispoñen de conexión a Internet no seu cuarto; case un 40% se conecta entre as 9 e as 12 da noite e un 5.8% a partir da medianoite; un 38.8% fai un uso do Messenger de xeito habitual e algo máis dun 12% da cámara web.

Mais alá deses datos neste apartado tentamos afondar no posible uso perigoso ou desaxeitado de Internet. Para tal fin pedíuselles aos adolescentes que manifestaran o seu grao de acordo con catro afirmacións concretas. A escala de resposta utilizada (como nos casos anteriores) ía de "1" (NADA DE ACORDO) a "5" (TOTALMENTE DE ACORDO). Os resultados acadados recóllense na táboa seguinte.

	MEDIA	D.T.
1. Adoito subir fotos en Facebook, Tuenti...	3.04	1.46
2. Algunhas das páxinas que visito non son axeitadas para a miña idade	2.15	1.45
3. Moita xente utiliza as redes sociais para ligar, tontear, etc.	4.05	1.91
4. Adoito baixar música, películas, fotos, etc. de Internet	3.77	1.45

Táboa 10. Grao de acordo medio con cada afirmación relacionada co uso perigoso de Internet

Como se pode apreciar, **os adolescentes comparten a idea de que *hai moita xente que utiliza as redes sociais para ligar, tontear, etc.* A maioría reconece ademais que *adoita baixar música, películas, fotos, etc. de Internet.***

Figura 47. Grao de acordo medio con cada afirmación relacionada co uso perigoso de Internet

Para dispor dunha idea máis precisa da situación actual agrupáronse as repostas dos suxeitos en tres categorías: "1" (Nada de acordo), "2" e "3" (Pouco/Algo de acordo) e "4" e "5" (Bastante/Totalmente de acordo). O resultado permítenos afirmar que **polo menos un 20.9% dos adolescentes reconece que algunhas das páxinas que visita habitualmente non son axeitadas para a súa idade**, un 40.9% que adoita subir fotos en Facebook ou Tuenti e **un 64.7% que adoita baixar música, películas, vídeos ou imaxes de Internet**.

	NADA DE ACORDO	POUCO/ALGO DE ACORDO	BASTANTE/TOTALMENTE DE ACORDO
1. Adoito subir fotos en Facebook, Tuenti...	21.1%	38%	40.9%
2. Algunhas das páxinas que visito non son axeitadas para a miña idade	51.4%	27.7%	20.9%
3. Moita xente utiliza as redes sociais para ligar, tontear, etc.	5.6%	21.6%	72.8%
4. Adoito baixar música, películas, fotos, etc. de Internet	12.9%	22.4%	64.7%

Táboa 11. Porcentaxes de acordo con diferentes afirmacións relacionadas co uso perigoso de Internet

3.1.12. Perfil de risco

Coa intención de afondar na caracterización dun posible perfil dos adolescentes que estarían a facer un uso perigoso de Internet, cruzáronse diferentes elementos do cuestionario utilizado, obtendo algúns datos adicionais de interese.

PERFIL DE RISCO DE DEPENDENCIA/USO PERIGOSO						
VARIABLES SOCIODEM. (prevalencia)	XÉNERO					
	HOMES 22%			MULLERES 27.2%		
	CURSO					
	1º ESO 18.5%	2º ESO 23.7%	3º ESO 28.8%	4º ESO 27%		
	TITULARIDADE DO CENTRO					
	PÚBLICOS 23%			PRIVADOS 28.3%		
	PROVINCIA					
A CORUÑA 24.4%	LUGO 21.5%	OURENSE 21.6%	PONTEVEDRA 26%			
HÁBITOS	FRECUENCIA DE CONEXIÓN					
	NUNCA/CASE NUNCA 1%		OCASIONAL 3.1%	SEMANAL 13.9%	DIARIA 81.9%	
	TEMPO DE CONEXIÓN					
	MENOS DE 1H/DÍA 14.3%		1-2H/DÍA 35.53%	2-3H/DÍA 28.3%	MÁIS DE 3H/DÍA 21.9%	
	HORARIO DE CONEXIÓN					
	8-14H 6%	14-16H 33%	16H-21H 55.4%	21H-24H 55.9%	A PARTIR 24H 12.8%	
	LUGAR DE CONEXIÓN					
	CASA 92.3%	AMIGOS/FAMILIA 23.9%	CIBER 13.7%	MÓBIL 26.5%	COLEXIO 12%	WIFI 23.6%
	INTERNET NO SEU CUARTO					
	SÍ 69.8%			NON 30.2%		
	USO HABITUAL DE MESSENGER					
	SÍ 53.9%			NON 46.1%		
	USO HABITUAL DE WEB CAM					
SÍ 29.3%			NON 70.7%			
REXISTRO EN REDES SOCIAIS						
NINGUNHA 5%		UNHA 22.6%	DÚAS 46.3%	MÁIS DE DÚAS 26.1%		

Táboa 12. Distribución do grupo de risco segundo variables de interese (I)

PERFIL DE RISCO DE DEPENDENCIA/USO PERIGOSO						
MOTIVACIÓNS	MOTIVOS DE CONEXIÓN					
	ESTUDOS	e-MAIL	REDES SOCIAIS	DESCARGAS	VER SERIES	XOGOS ON-LINE
	49.4%	53.3%	94%	76.4%	53.8%	30.2%
	¿CONECTASTE TODO O QUE CHE GUSTARÍA?					
	SÍ			NON		
	56.2%			42.6%		
PAIS	CONTRÓLANTE					
	SÍ			NON		
	51.1%			48.5%		
	DISCUSIÓNS POR MOR DE INTERNET					
SÍ			NON			
45.9%			54.1%			
INFORMACIÓN	NIVEL DE INFORMACIÓN MEDIO (1-5)					
	3.76					
	FONTES (APRENDÍN...)					
	EU SÓ	AMIGOS	PAIS/FAMILIA	COLEXIO	ACADEMIA	
76.5%	45.4%	32.7%	15.1%	9.2%		

Táboa 13. Distribución do grupo de risco segundo variables de interese (II)

Tal e como se pode apreciar nas táboas anteriores, a posible dependencia ou risco potencial é **lixeramente maior entre as mozas que os mozos, no segundo ciclo da ESO (3º e 4º) que nos primeiros cursos, e nos centros privados ou concertados**. Atopáronse tamén algunhas diferenzas por provincias, cunha **prevalencia algo maior en Pontevedra e en A Coruña**.

Outros datos que serven para caracterizar o grupo denominado “de risco” recóllense no seguinte cadro.

1. O 81.9% **conéctase todos os días a Internet**. Os que non se conectan é sobre todo porque non lles deixan seus pais ou porque teñen outras tarefas que facer.
2. A metade (50.2%) conéctase **polo regular máis de 2 horas ao día**.
3. Aínda que os horarios de conexión son variados, a tendencia do grupo de risco é a de conectarse máis tarde (o 68.7% **a partir das nove da noite**).
4. Xeralmente conéctanse **dende a súa casa** (máis do 90%), e comparativamente adoitan a facelo máis **dende o móbil** (26.5%), ou **dende calquera lugar con Wifi** (23.6%).
5. Os individuos do grupo de risco acostuman ter **conexión a Internet na súa propia habitación** (case o 70%).
6. Máis da metade **utilizan messenger con regularidade** (53.9%) e case **o 30% adoita a usar cámara web**.
7. **O 72.4% está rexistrado en dúas ou máis redes sociais**, xeralmente Tuenti e Facebook.
8. O 94% **conéctase a Internet precisamente para interactuar nas redes sociais**, aínda que o 76.4% tamén para **descargar música, vídeos, imaxes**, etc.
9. O 42.6% manifesta que **non se conecta todo o que lle gustaría**.
10. O 45.9% ten con relativa frecuencia problemas e discusións cos seus pais por mor de Internet, a pesar de que **practicamente a metade dos individuos deste grupo de risco (48.5%) manifestan que os seus pais non os controlan nin se meten no uso que fan de Internet**.
11. Consideran que posúen un **nivel de información alto** de Internet e adoitan ser **autodidactas** (76.5%) ou aprenden grazas a **amigos** (45.4%).

Cadro 2. Principais trazos definatorios do grupo de risco

3.1.13. A brecha dixital

Un último obxectivo do presente traballo era recoller datos (aínda que só de maneira indirecta) acerca da posible existencia dunha fenda dixital na comunidade galega. Para tal fin utilizáronse **dous indicadores orientativos**: (1) a porcentaxe de fogares con conexión a Internet e, (2) a porcentaxe de usuarios que manifesta sufrir problemas de conexión.

Tal e como se recolle na táboa inferior, a porcentaxe de fogares do target ou perfil considerado que teñen Internet ascende ao 88.1%. Este dato debe ser interpretado na súa xusta medida, xa que se refire unicamente a familias con nenos en idade de Ensino Secundario Obrigatorio, e nunca á poboación xeral galega.

Por outra banda, máis da metade dos fogares que dispoñen de conexión a Internet estarían a sufrir problemas de conexión (lenta, intermitente, ...), ben de maneira habitual (9.7%) ou ocasional (42.3%).

	PORCENTAXE
FOGARES CON CONEXIÓN A INTERNET	88.1%
FOGARES CON PROBLEMAS DE CONEXIÓN	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Habituais (9.7%) ▪ Ocasionais (42.3%)

Táboa 14. Indicadores indirectos da fenda dixital

A teor de ambos datos, a conclusión que podería sacarse é que o nivel do estado de implantación de Internet en Galicia está a ser avanzado, chegando de maneira masiva a boa parte dos fogares con nenos en idade de ensino secundario. Non obstante, a principal cuestión a resolver é a calidade da conexión.

3.2 Resultados por segmentos

3.2.1 Resultados por xénero

3.2.1.1. Hábitos de Uso de Internet

En primeiro lugar, no que respecta á frecuencia de conexión, non se atopan diferenzas significativas entre mozos e mozas. O mesmo acontece co tempo que dedican do día a estar conectados, observándose unha tendencia moi similar en ambos casos.

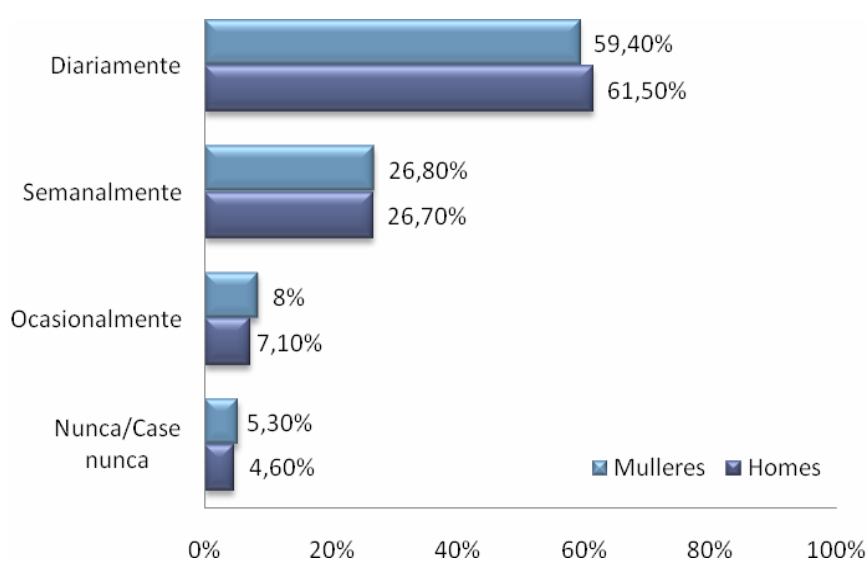

Figura 48. Frecuencia de uso segundo o xénero

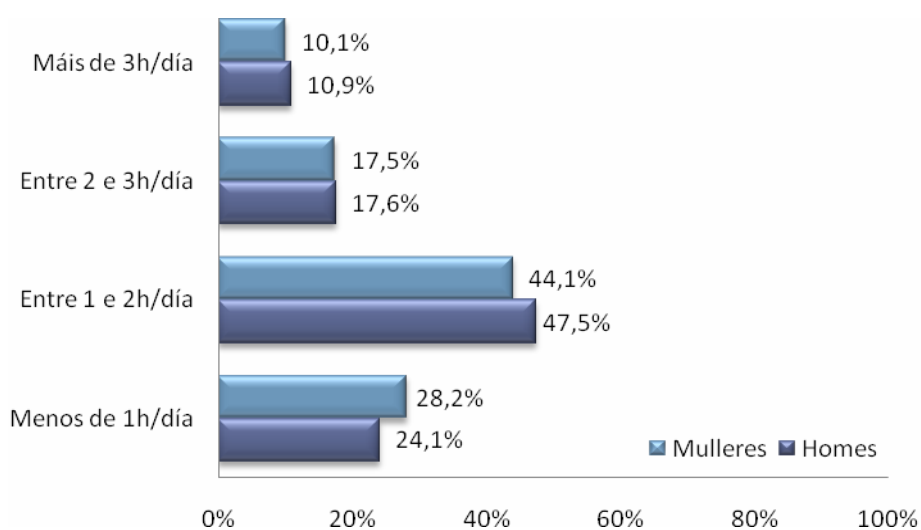
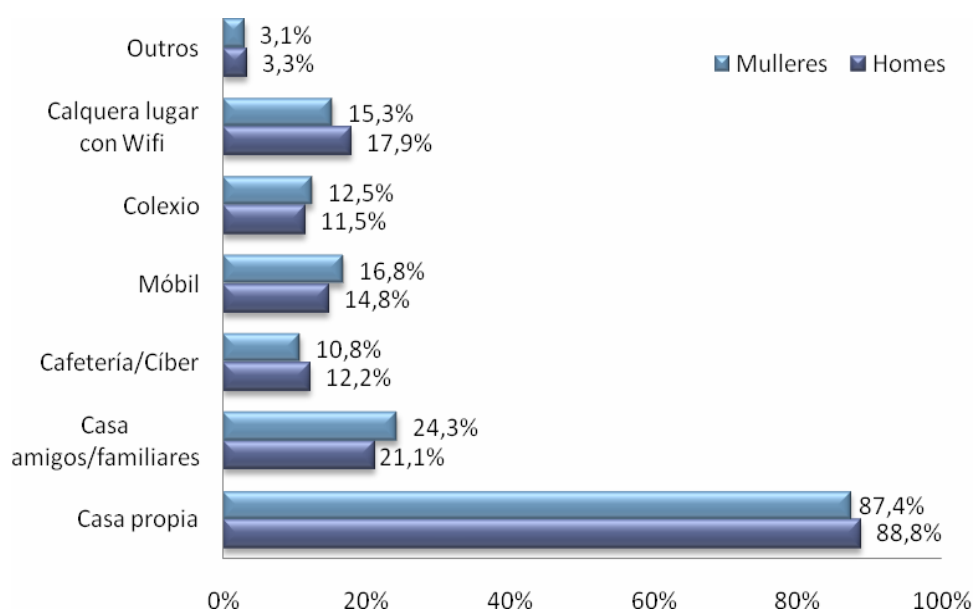

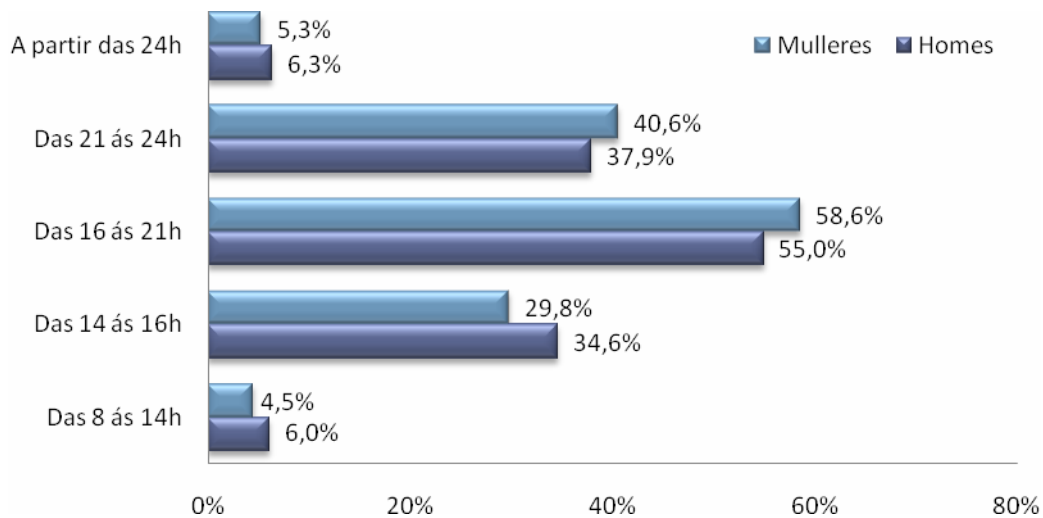
Figura 49. Tempo de conexión ao día segundo xénero

Polo que se refire aos **lugares e horarios de conexión**, tampouco se aprecian diferenzas significativas entre homes e mulleres, sendo en ambos casos a casa propia o lugar dende onde se conectan habitualmente. No tocante ao horario de conexión, a pauta é tamén moi similar, conectándose preferentemente entre as 16 e as 21h.

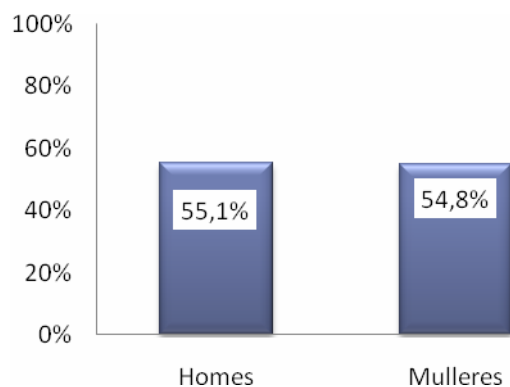

Figura 50. Lugares de conexión segundo o xénero

Figura 51. Horarios de conexión segundo o xénero

Unha cuestión especialmente interesante referíase ao volume de adolescentes que dispoñen de **Internet no seu cuarto**. Esta porcentaxe en termos absolutos correspondíase co 55% da poboación obxecto de estudo. A análise realizada revela que tampouco existen diferenzas significativas entre mozos e mozas a este nivel.

Figura 52. Porcentaxe de individuos que dispoñen de conexión a Internet no seu cuarto segundo ó xénero

3.2.1.2. Motivacións de Uso de Internet

As motivacións á hora de utilizar Internet son múltiples e variadas, pero polo xeral comúns a mozos e mozas: facer uso das **redes sociais**, **descargar/baixar** materiais (música, películas, vídeos, imaxes, etc.), **buscar información relacionada cos estudos** e facer uso do **correo electrónico**.

Sen embargo atópanse algunhas diferenzas significativas dignas de mención: as mozas realizan consultas de *busca de información relacionada cos estudos* en maior medida que os mozos ($\chi^2 = 3.42$; Sig<0.001). Tamén son as mulleres as que realizan máis *visitas ás súas redes sociais cando se conectan á rede* ($\chi^2 = 7.81$; Sig<0.005). Son os mozos os que empregan o seu tempo en Internet para *ver series, películas, partidos...* ($\chi^2 = 15.33$; Sig<0.001), e tamén son os que máis participan en xogos *on-line* ($\chi^2 = 225.16$; Sig<0.001) así como en *webs de apostas* ($\chi^2 = 19.06$; Sig<0.001), e adoitan *ler o xornal* a través da rede ($\chi^2 = 133.26$; Sig<0.001).

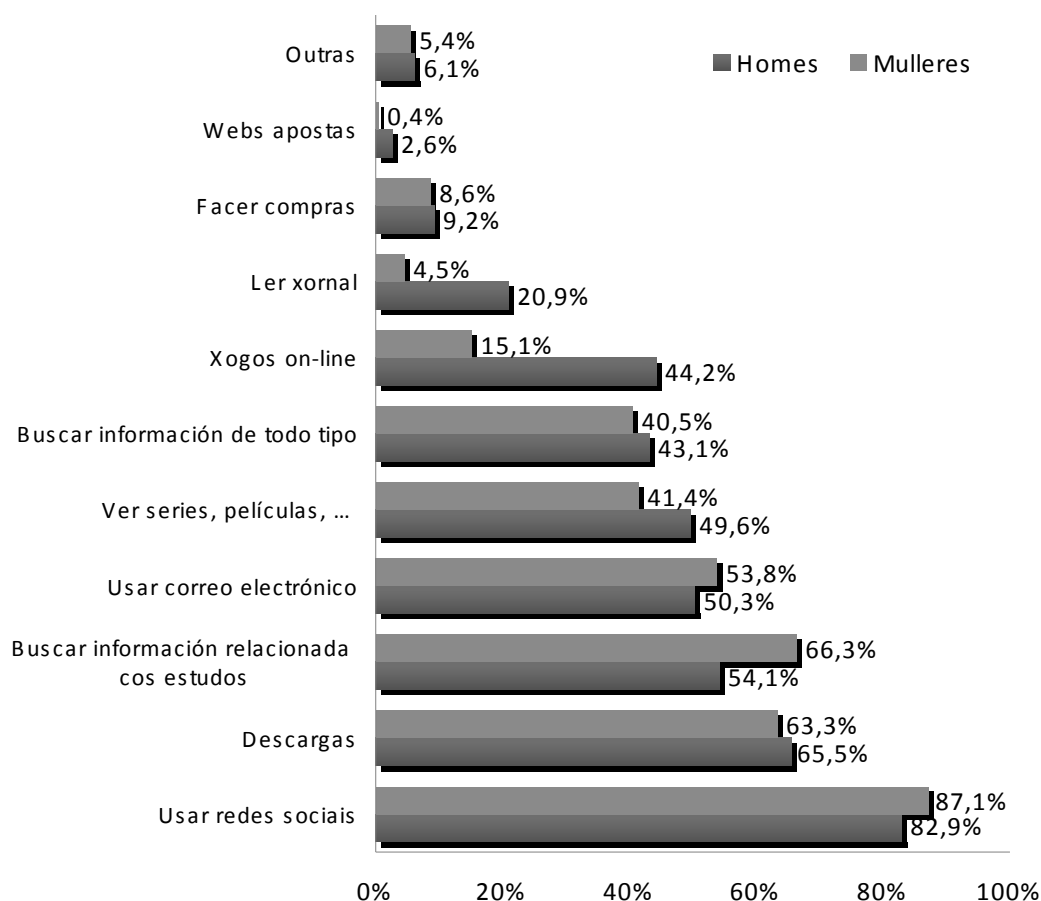

Figura 53. Motivacións de uso de Internet segundo Xénero

3.2.1.3. Barreiras de uso de Internet

Cando se pregunta aos mozos/as que non utilizan Internet polas posibles razóns, a principal resposta é a **non dispoñibilidade de conexión** en ambos casos. Tampouco se aprecian diferenzas significativas a este nivel.

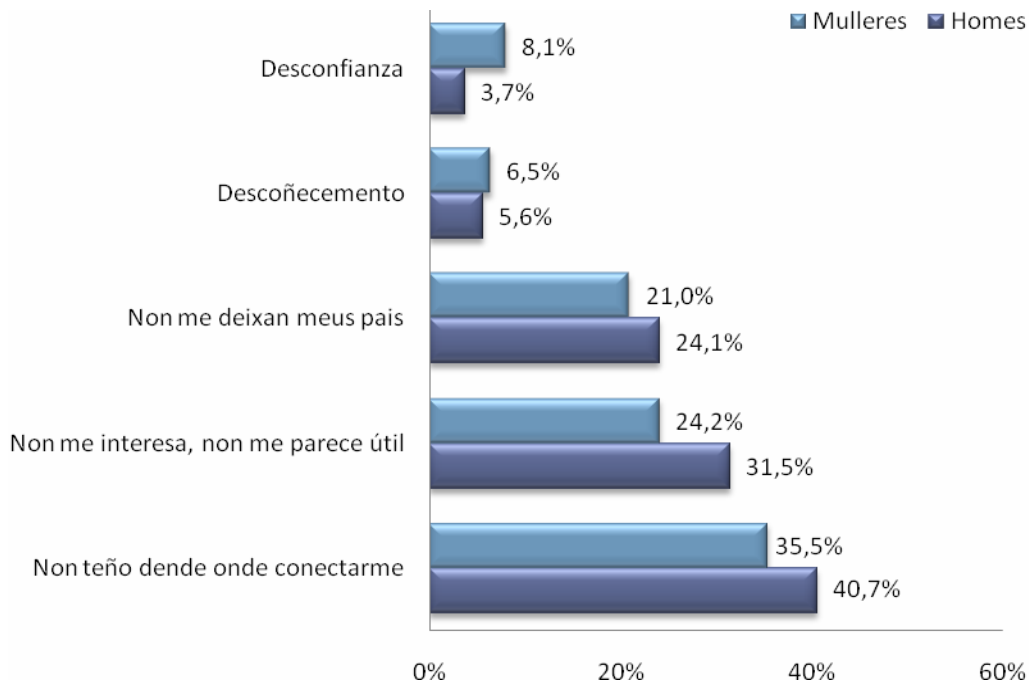

Figura 54. Barreiras de uso de Internet segundo o xénero

Por outra banda, unha elevada porcentaxe tanto de mozos como de mozas **manifesta non conectarse todo o que lle gustaría**. Se ben, obsérvanse diferenzas significativas ($\chi^2=41.35$; Sig<0.001), sendo as mozas as que amosan un maior descontento.

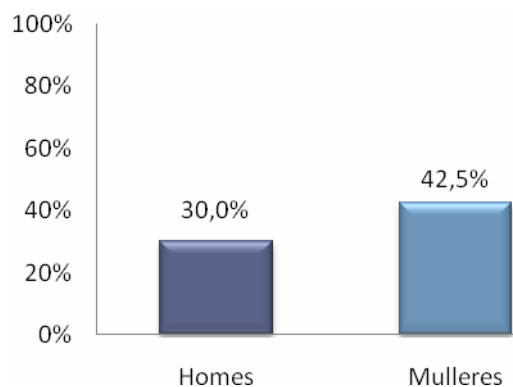

Figura 55. Porcentaxe de individuos que NON se conectan todo o que lle gustaría segundo o xénero

3.2.1.4. Información sobre Internet

Outro dos temas *a priori* interesantes neste estudo era pulsar o nivel de coñecementos con relación a Internet e identificar as principais fontes de información que utilizan os adolescentes. A pesar de que non se atoparon diferenzas significativas entre mozos e mozas con respecto á súa percepción no nivel de coñecementos que posúen, os **mozos cren ter un nivel de información lixeiramente maior**.

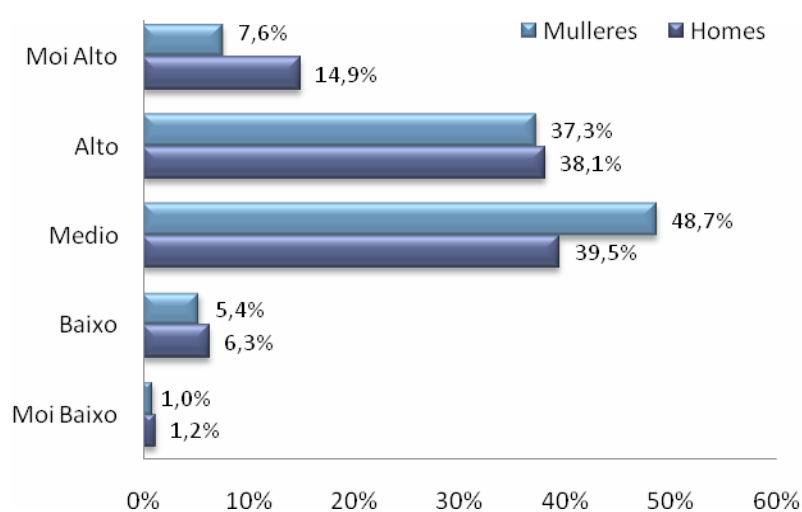

Figura 56. Nivel de información percibido respecto a Internet segundo o xénero

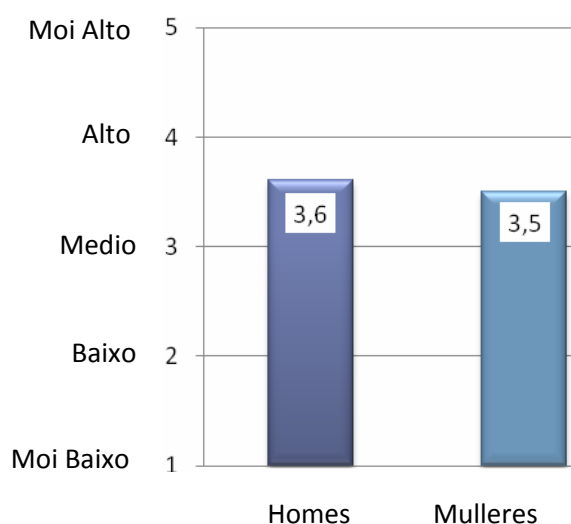
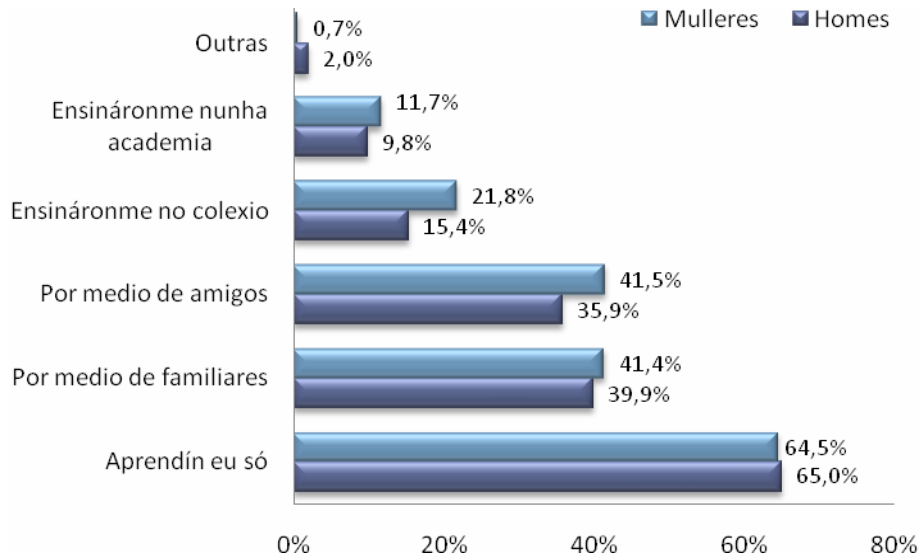
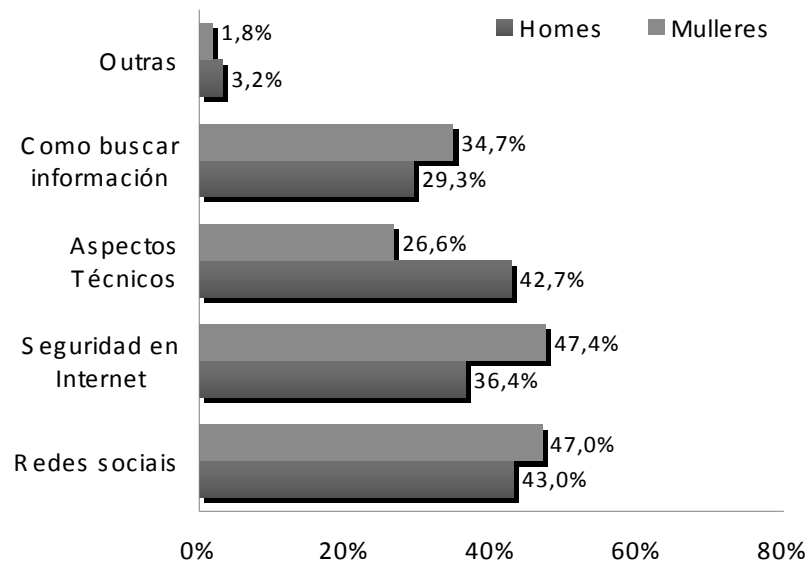

Figura 57. Nivel de coñecemento medio respecto a Internet segundo o xénero

Polo que se refire ás fontes de información tanto os mozos como as mozas considéranse maioritariamente autodidactas. Porén, atópanse algunhas diferenzas salientables: comparativamente as mozas acoden máis *aos seus amigos* ($\chi^2=7.54$; Sig<0.05) e ao *centro escolar* ($\chi^2=15.42$; Sig<0.001) para poñerse ao día con relación a Internet.

Figura 58. Distribución das fontes de información segundo o xénero

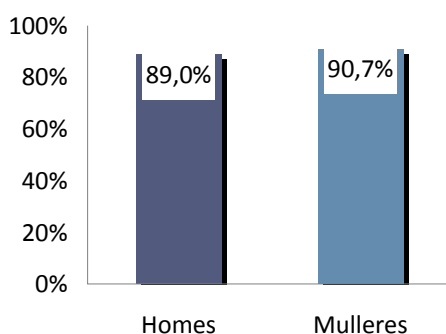

Figura 59. Demanda de información segundo o xénero

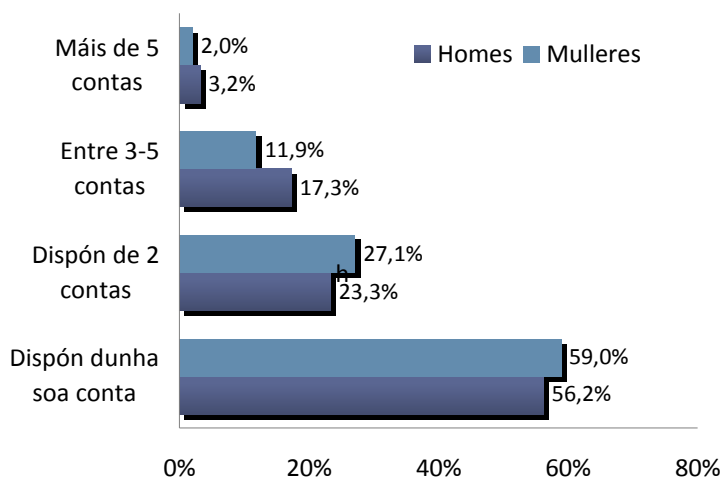
No que respecta ás posibles demandas de información, obsérvanse diferenzas significativas entre os temas que suscitan maior interese: os *aspectos técnicos* interesan máis aos mozos ($\chi^2=67.16$; Sig<0.001) e a *seguridade e confidencialidade* ás mozas ($\chi^2=29.11$; Sig<0.001). Son as mozas tamén as que demandan máis información para mellorar a súas *buscas de información na rede* ($\chi^2=7.73$; Sig<0.05). O interese polas *redes sociais* é compartido por ambos.

3.2.1.5. Utilización do correo electrónico

A dispoñibilidade de correo electrónico é moi similar en ambos casos, acadando porcentaxes practicamente idénticas. En canto ao número de contas os resultados son tamén similares.

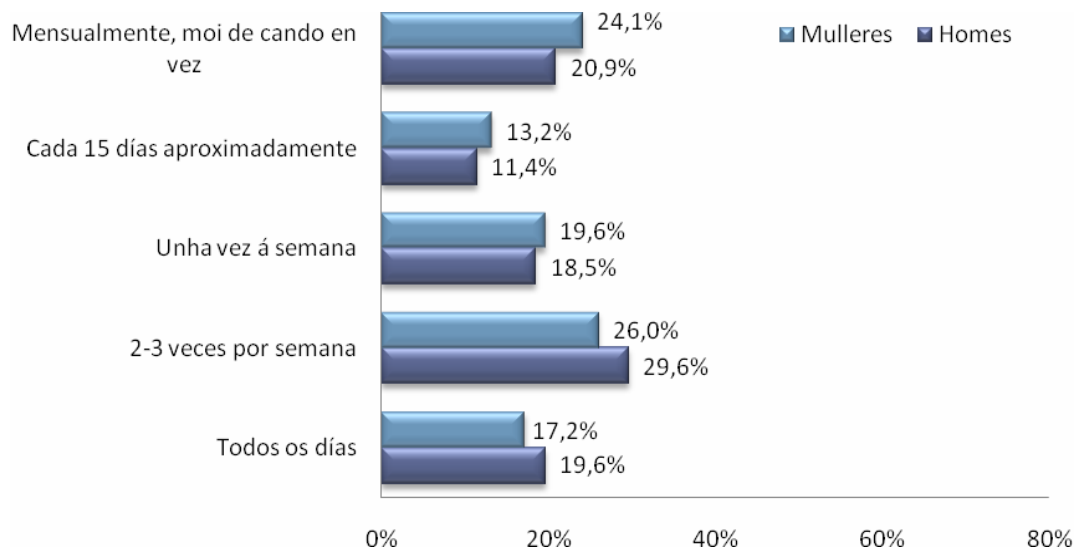

Figura 60. Porcentaxe de individuos que empregan o correo electrónico segundo o xénero

Figura 61. Número de contas que dispoñen os mozos/as segundo o xénero

Polo que se refire á frecuencia de consulta do correo, as respostas atopadas son moi variadas, aínda que o habitual en ambos casos é consultalo dúas ou tres veces á semana. Segundo se pode observar, o xénero é independente da frecuencia de consulta do correo.

Figura 62. Frecuencia de consulta de correo electrónico segundo o xénero

3.2.1.6. Utilización do messenger e da cámara web

Polo que se refire á dispoñibilidade de messenger non se aprecian tampouco diferenzas significativas entre mozos e mozas, aínda que o seu uso está algo máis estendido entre estas últimas ($\chi^2=13.99$; Sig<0.01). En canto á web cam, o seu uso habitual é moi baixo tanto entre os homes como entre as mulleres.

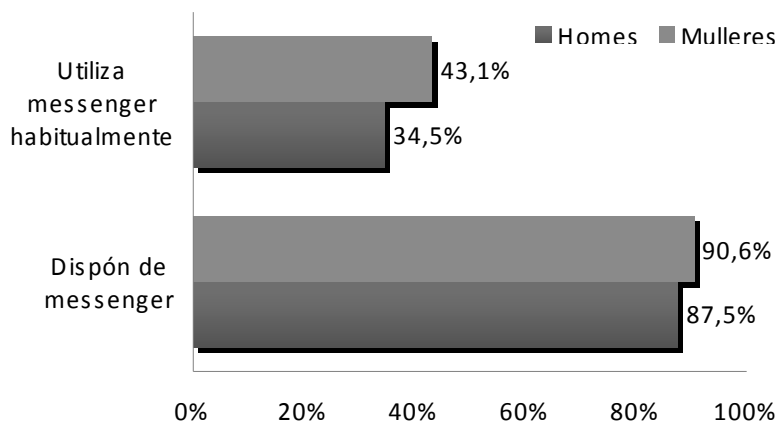

Figura 63. Utilización do messenger segundo xénero

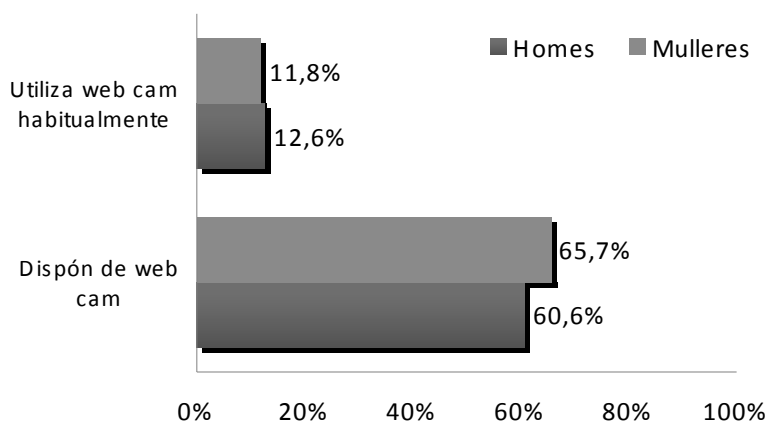

Figura 64. Utilización da web cam segundo o xénero

3.2.1.7. As redes sociais

O nivel de coñecemento das redes sociais entre os estudantes de ESO na comunidade galega é moi elevado, tanto no caso dos mozos como das mozas. Tuenti e Facebook son claramente as dúas redes máis coñecidas, seguidas de MySpace. Tampouco se atopan diferenzas con relación ao rexistro nestas.

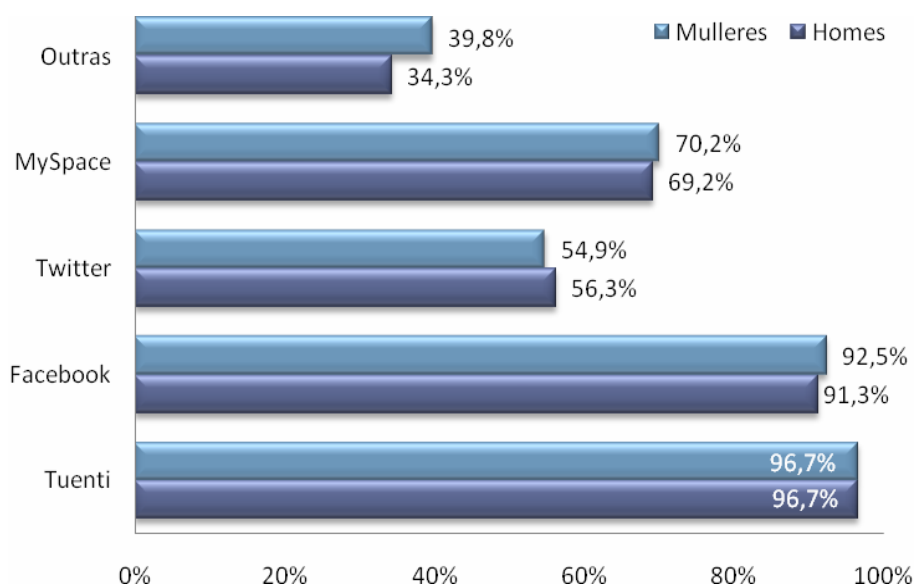

Figura 65. Coñecemento das diferentes redes sociais segundo o xénero

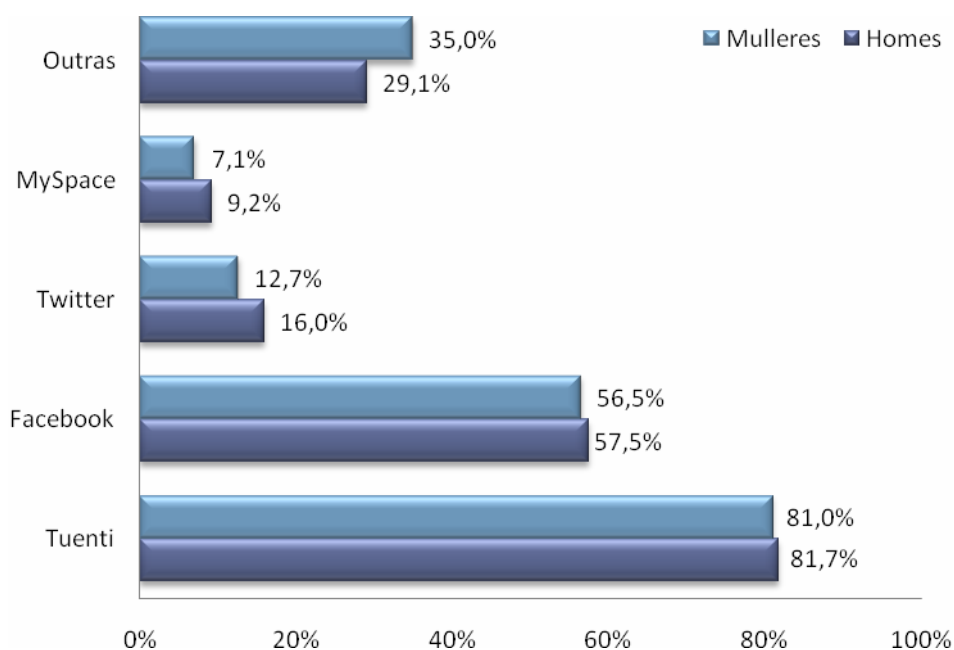
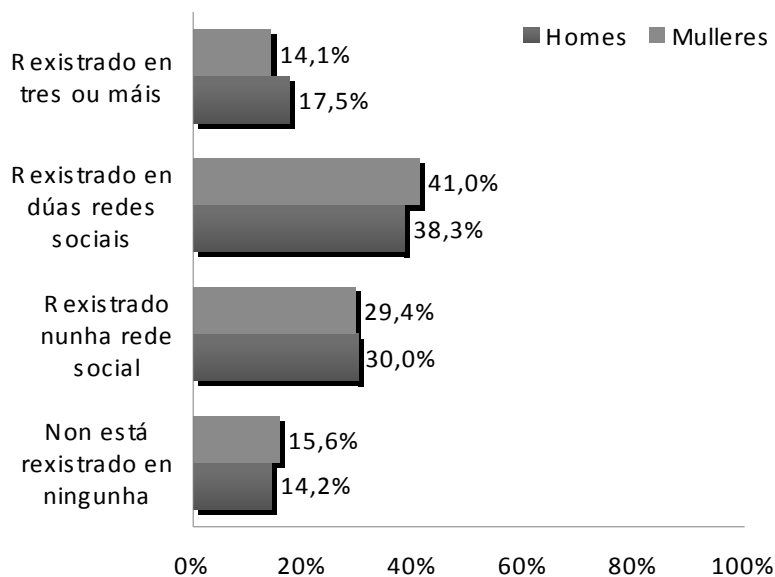

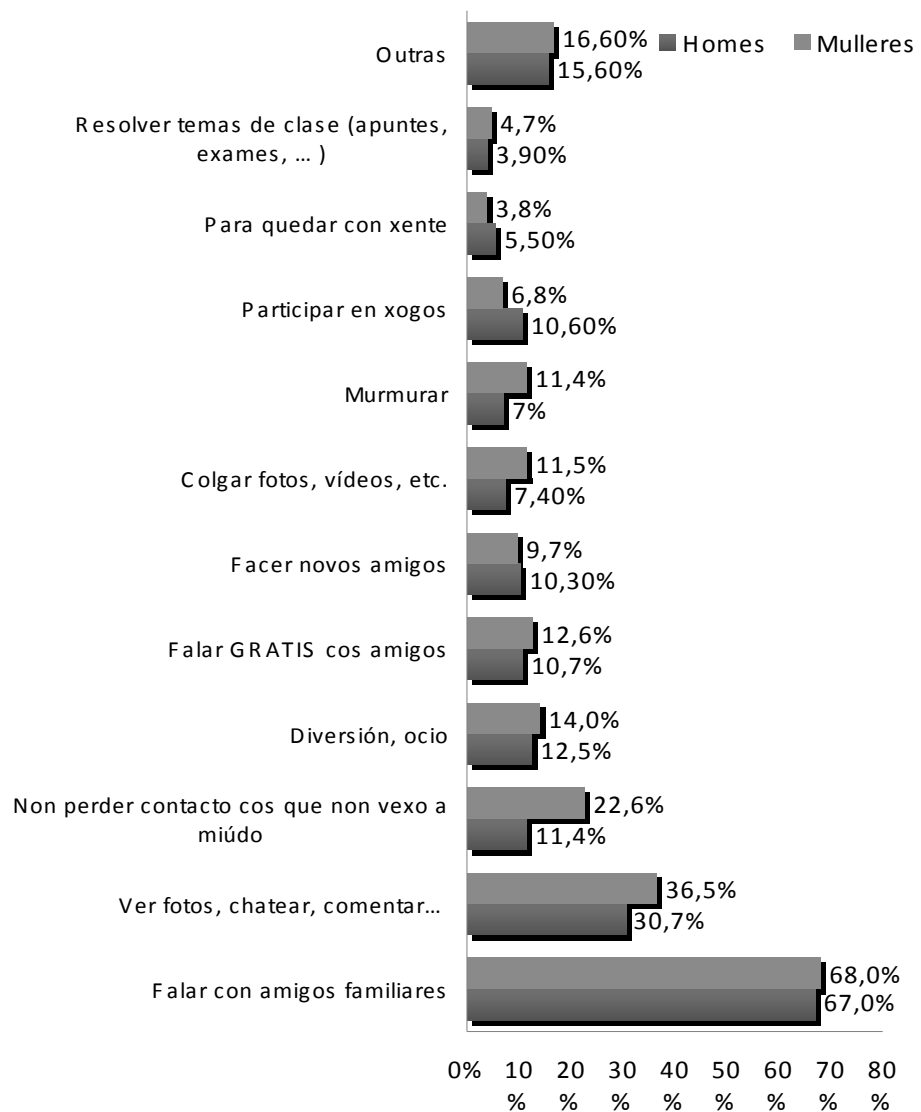
Figura 66. Rexistro nas diferentes redes sociais segundo o xénero

Figura 67. Número de redes sociais nas que estás rexistrado segundo o xénero

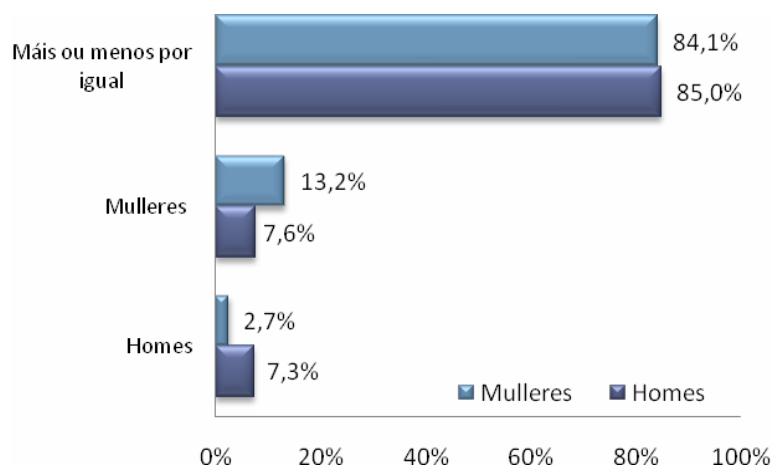
Cando se pregunta de maneira espontánea polas principais motivacións que os levan a facer uso das redes sociais, a pauta de resultados son similares en ambos casos, aludindo sobre todo a dúas cuestións: **falar con amigos e familiares e ver fotos, chatear e facer comentarios**. Cómpre sinalar non obstante que as mozas darían unha importancia maior a todo o que é a interacción en si mesma (posibilidade de ver fotos, chatear e facer comentarios, non perder contacto coa xente, murmurar, colgar fotos, ...), mentres que comparativamente os mozos participarían mais en xogos *on-line*.

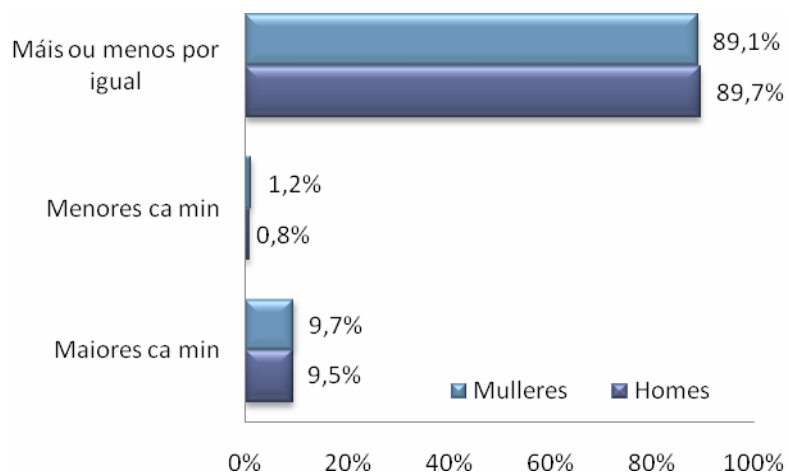

Figura 68. Motivacións do uso das redes sociais segundo o xénero

Ademais, como se pode observar nas figuras seguintes, o tipo de contactos que teñen mozos e mozas a través das redes sociais é similar, aínda que comparativamente as mozas presentan máis contactos do seu mesmo sexo ($\chi^2=38.01$; Sig<0.001).

Figura 69. Distribución de contactos por sexo segundo o xénero

Figura 70. Distribución de contactos por idade segundo o xénero

Cando se pregunta acerca do contacto de maior idade as respostas de mozos e mozas son moi similares. No caso dos varóns a porcentaxe de individuos que teñen polo menos un contacto maior de 30 anos é de 23.7%, mentres que no caso das mulleres é de 22.2%.

3.2.1.8. Actitudes e crenzas cara Internet e as redes sociais

O tipo de actitudes e crenzas que manteñen os mozos e as mozas cara a Internet e ás redes sociais é moi similar. Unicamente se aprecian diferenzas salientables no que se refire a algunhas cuestións concretas: as mozas son as que amosan unha maior predilección por facer comentarios en Facebook ou Tuenti e recibir respostas, e son tamén as que atribúen un maior risco ou perigosidade ás redes sociais. Pola súa parte, os mozos amósanse máis seguros no uso de Internet, agrádalles máis o anonimato que lles proporciona e consideran esta unha boa maneira de facer amigos/as.

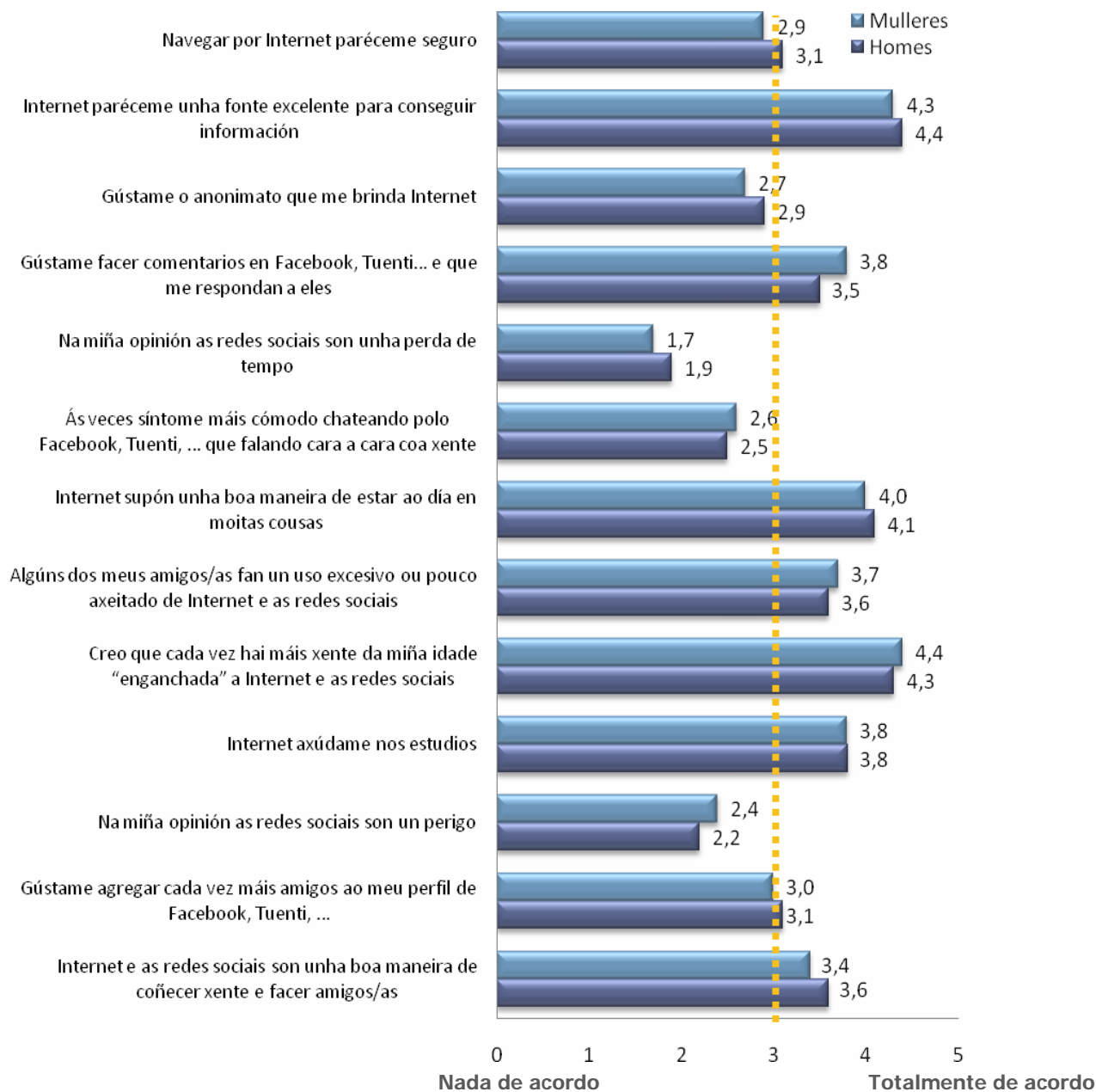

Figura 71. Grao de acordo medio coas diferentes afirmacións segundo o xénero

3.2.1.9. O papel dos pais

A nivel xeral púidose comprobar que tan só no 46% dos casos existía un control por parte dos pais no uso de Internet. Este control sería significativamente maior no caso das mozas ($\chi^2=42.14$; Sig<0.001).

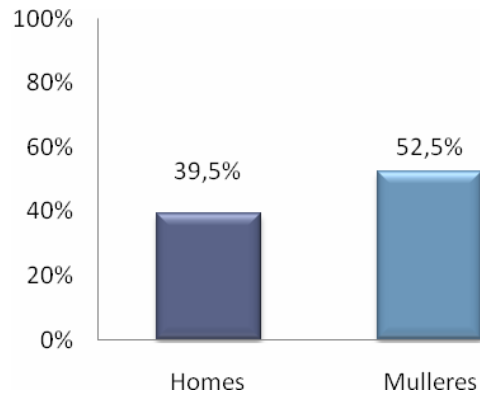

Figura 72. Control dos pais respecto ao uso de Internet segundo o xénero

Un dato complementario é que o **24.8% das mozas que utilizan Internet manifestan ter discusións cos seus pais polo seu uso** (en *moitas* ou *nalgunha ocasión*), o que representa unha diferenza significativa con respecto ós mozos ($\chi^2=21.64$; Sig<0.001), onde a porcentaxe é tan só dun **17.1%**.

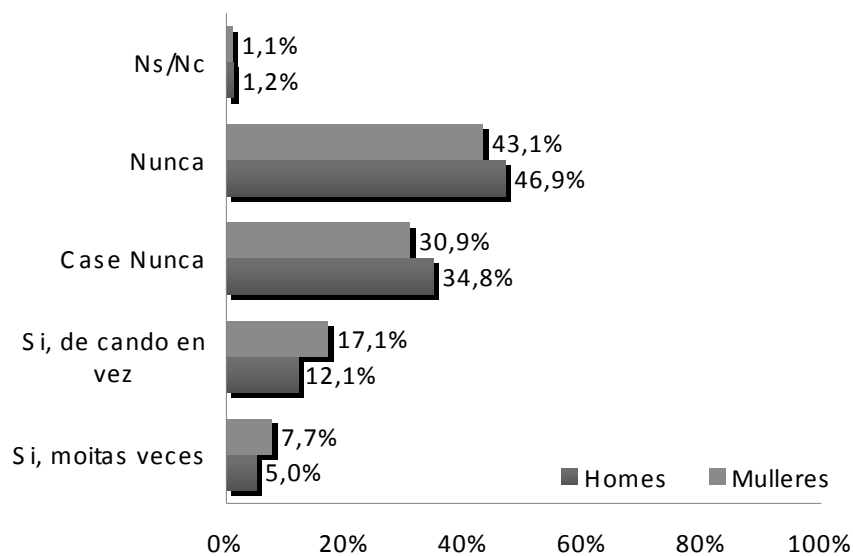
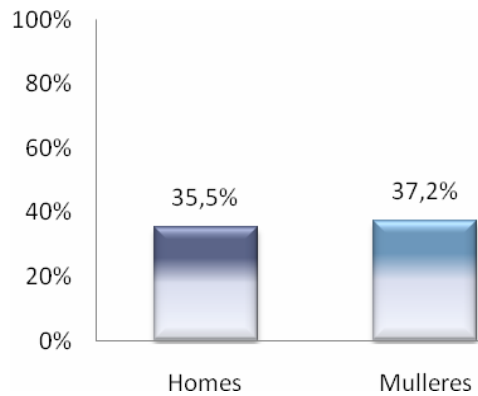

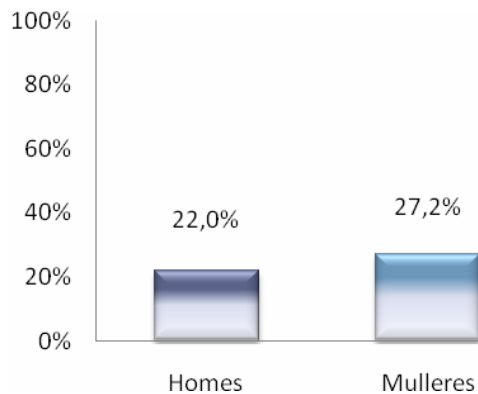
Figura 73. Porcentaxe de individuos que tiveron discusións por Internet segundo o xénero

3.2.1.10. Posible ciberdependencia

A puntuación media na escala de dependencia é similar en ambos casos (35.5 no caso dos mozos e 37.2 no das mozas), non obstante, **a porcentaxe de individuos en risco de dependencia é 5 puntos maior entre as mulleres** ($\chi^2=8.51$; Sig<0.001).

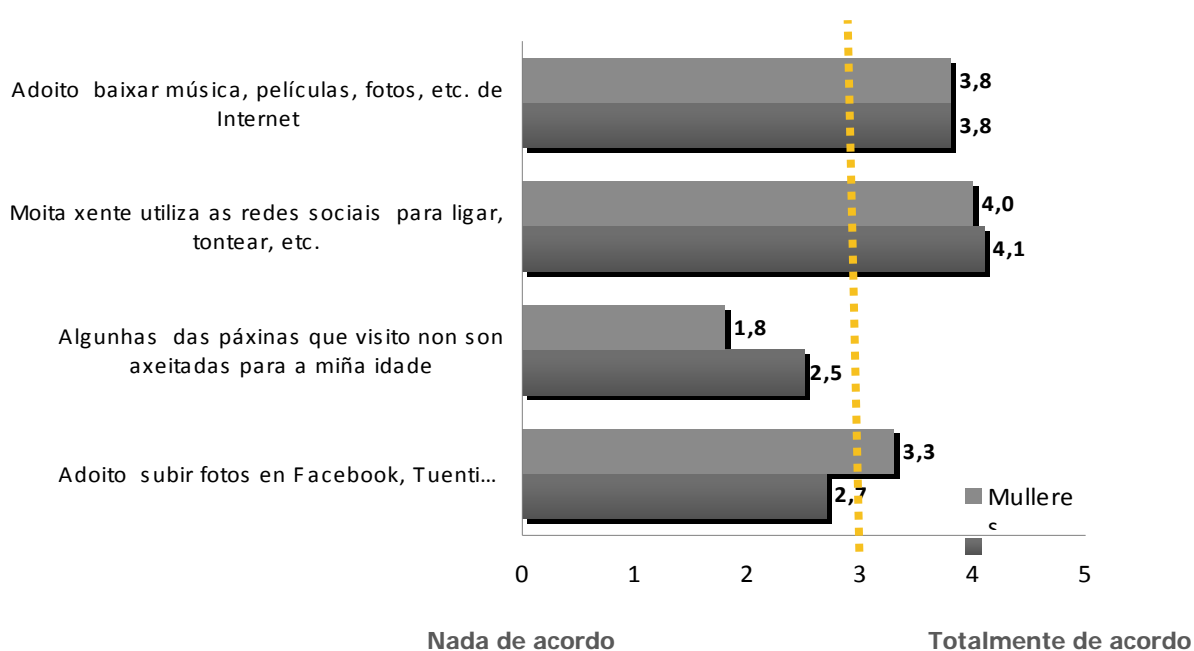
Figura 74. Nivel de dependencia medio estimado segundo o xénero

Figura 75. Porcentaxe de individuos en risco de dependencia segundo o xénero

3.2.1.11 Usos potencialmente perigosos

En canto aos usos perigosos concretos da rede, **os mozos recoñecen en maior medida entrar en páxinas pouco axeitadas para a súa idade** ($t=13.45$; $p<0.01$), mentres que **as mozas recoñecen en maior medida subir fotos nas redes sociais** ($t=-10.02$; $p<0.01$).

Figura 76. Grao de acordo medio con cada afirmación relacionada co uso perigoso de Internet segundo o xénero

3.2.2. Resultados por ciclo

3.2.2.1. Hábitos de uso de Internet

En primeiro lugar, no que respecta á frecuencia de conexión, atópanse diferenzas significativas entre o 1º e o 2º ciclo da ESO. Os estudantes de 2º ciclo conéctanse máis a diario (69.9%). O mesmo acontece co tempo de conexión, onde un 32.7% dedica máis de 2h. ao día a Internet. En definitiva, **tanto a frecuencia ($\chi^2=103.92$; Sig<0.001), como o tempo de conexión ($\chi^2=31.09$; Sig<0.001), aumentarían significativamente coa idade.**

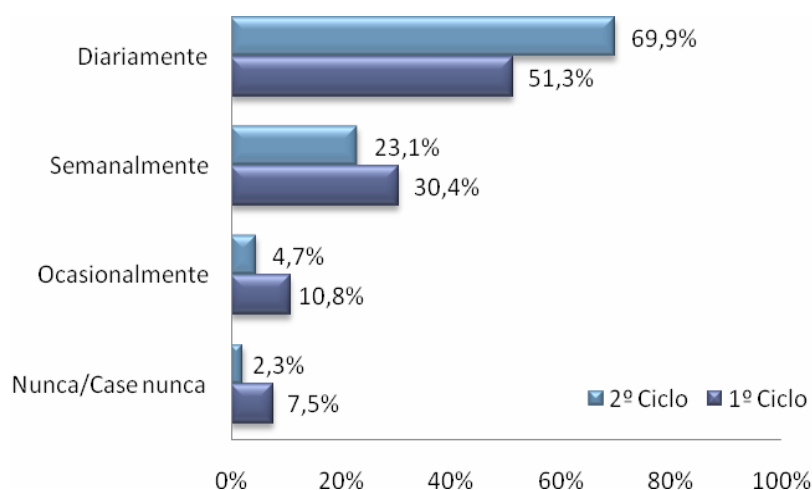

Figura 77. Frecuencia de uso segundo o ciclo

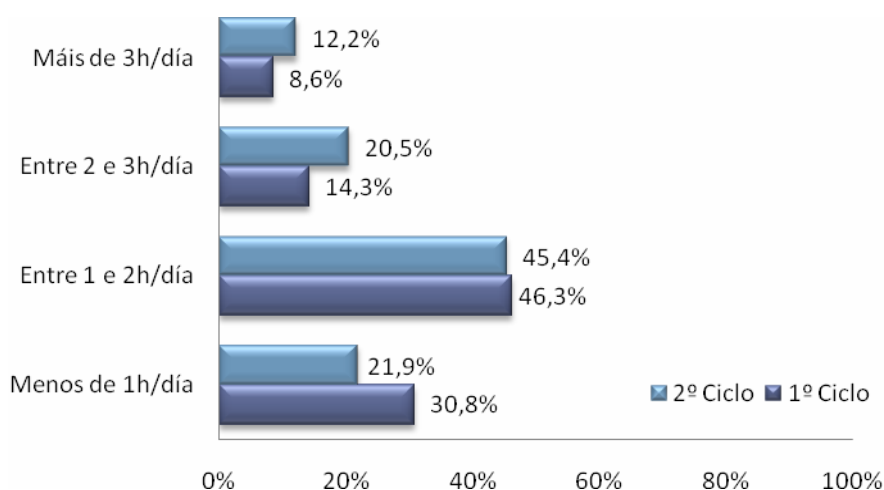
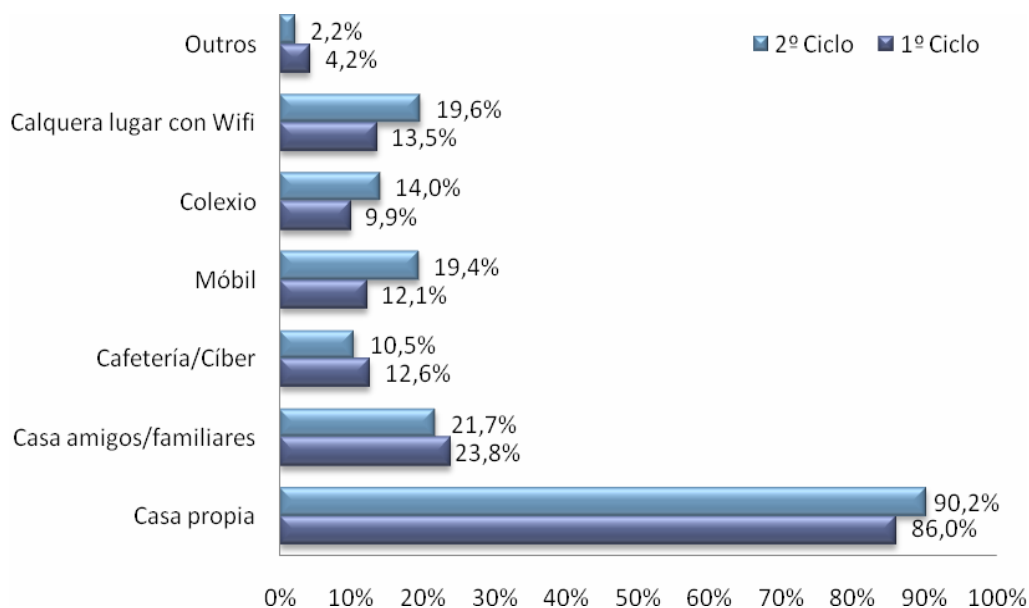

Figura 78. Tempo de conexión ao día segundo o ciclo

Polo que se refire aos **lugares e horarios de conexión**, tamén se aprecian diferenzas significativas entre os estudantes de 1º e 2º ciclo da ESO. A pesar de que

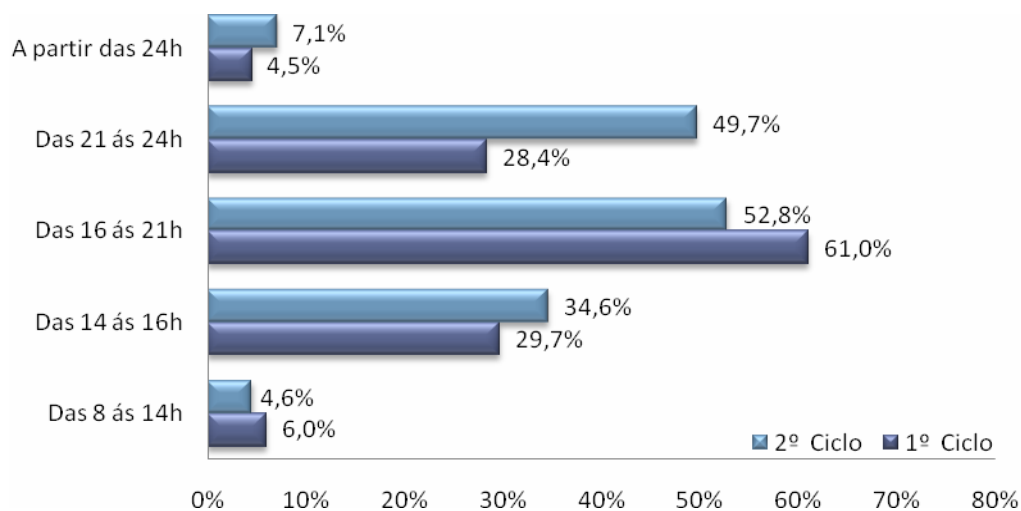

en ambos casos a casa propia é claramente o principal lugar dende onde se conectan a Internet, polo xeral os maiores tenden a utilizar en maior medida todo o abano de opcións de conexión aínda que comparativamente máis o *móbil* ($\chi^2=22.46$; Sig<0.001), a *conexión Wifi* ($\chi^2=15.15$; Sig<0.001) e incluso a *escola* ($\chi^2=8.96$; Sig<0.005), o que denota un maior grao de autonomía.

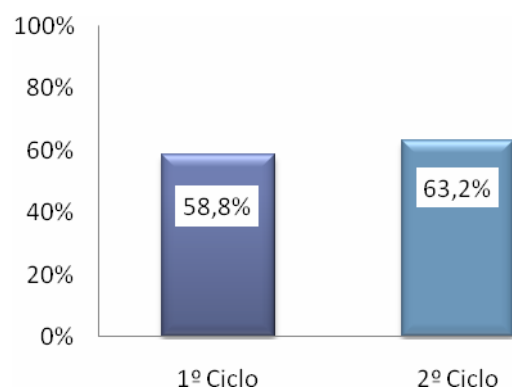
Figura 79. Lugares de conexión segundo ciclo

No tocante aos horarios de conexión, obsérvanse tamén diferenzas significativas. A pesar de que nos dous casos a principal franxa horaria de conexión é a tarde, entre as 16h e as 21h, obsérvase que a medida que avanza o día son os estudantes de segundo ciclo os que máis se conectan. Entre as 21 e 24h adoitaría conectarse un 49.7% ($\chi^2= 105.63$; Sig<0.001), e a partir das 24h un 7.1% ($\chi^2=6.90$; Sig<0.005).

Figura 80. Horarios de conexión segundo o ciclo

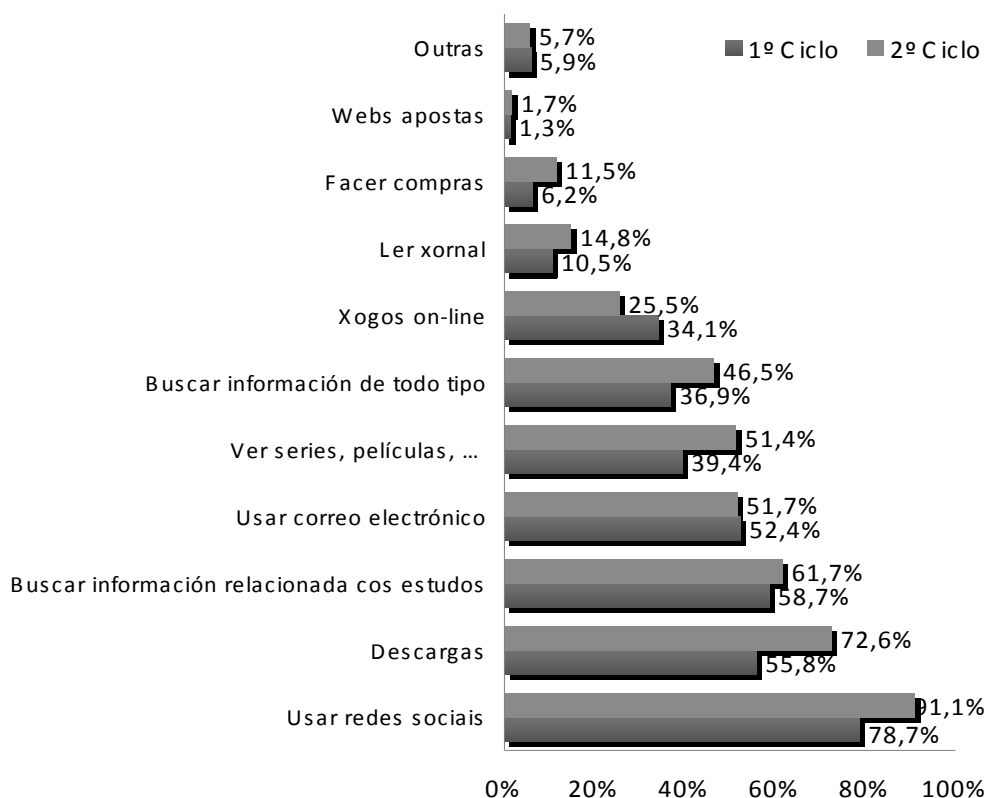
Outra cuestión interesante referíase ao volume de adolescentes que dispoñen de **Internet no seu cuarto**. A análise realizada revelou que tamén existen diferenzas significativas segundo o ciclo, sendo os estudantes de 3º e 4º da ESO os que máis dispoñen de Internet no seu cuarto ($\chi^2=4.26$; Sig<0.05), en concreto, ata un 63.2%.

Figura 81. Porcentaxe de individuos que dispoñen de conexión a Internet no seu cuarto segundo o ciclo

3.2.2.2. Motivacións de uso de Internet

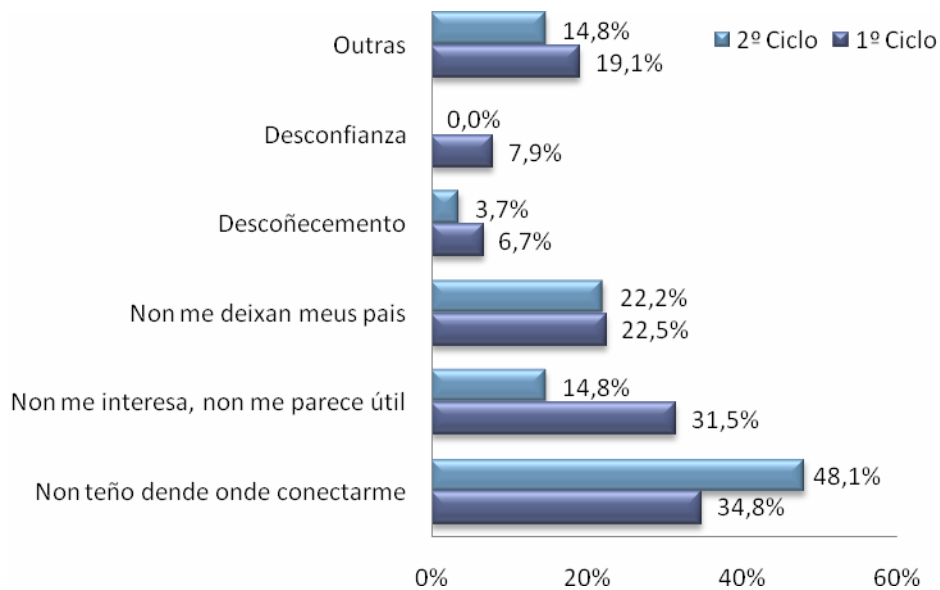
En canto ás motivacións á hora de utilizar Internet, aínda que a pauta atopada é moi similar, si se observan algunhas diferenzas de grao. En concreto, os/as mozos/as de 2º ciclo farían un aproveitamento maior das potencialidades de Internet, na medida en que realizan *buscas de información de todo tipo* en maior medida que os do 1º ciclo ($\chi^2=20.98$; Sig<0.001), realizan máis *visitas ás súas redes sociais cando se conectan a Internet* ($\chi^2= 66.74$; Sig<0.001), *ven series, películas, partidos...* ($\chi^2=32.21$; Sig<0.001) realizan *descargas a través da rede* ($\chi^2=68.39$; Sig<0.001), *fan compras* ($\chi^2= 18.67$; Sig<0.001) e *len o xornal* ($\chi^2=9.18$; Sig<0.005). Non obstante, curiosamente son os estudantes de 1º ciclo os que participan comparativamente máis en xogos *on-line* ($\chi^2=19.65$; Sig<0.001), ata un 34.1%.

Figura 82. Motivacións de uso de Internet segundo o ciclo

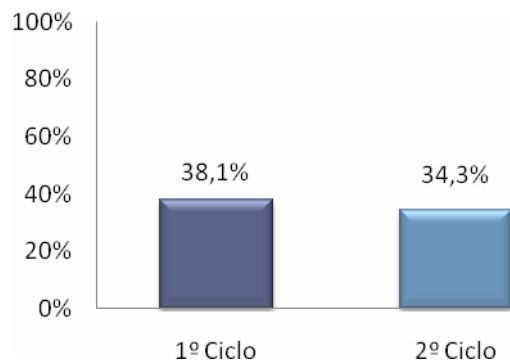
3.2.2.3. Barreiras de uso de Internet

Cando se pregunta aos/as mozos/as que non utilizan Internet polas posibles razóns, a principal resposta en ambos ciclos é a **non dispoñibilidade de conexión**. Aínda así entre os máis novos/as é comparativamente maior a falla de interese cara a Internet, así como a desconfianza.

Figura 83. Barreiras á conexión a Internet segundo o ciclo

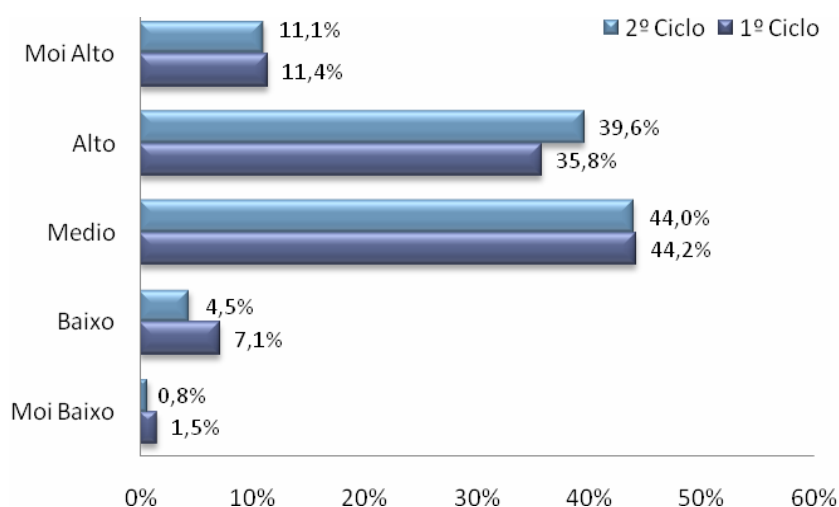
Por outra banda, unha porcentaxe relativamente elevada de mozos/as tanto de 1º como de 2º ciclo **manifesta non conectarse todo o que lle gustaría**.

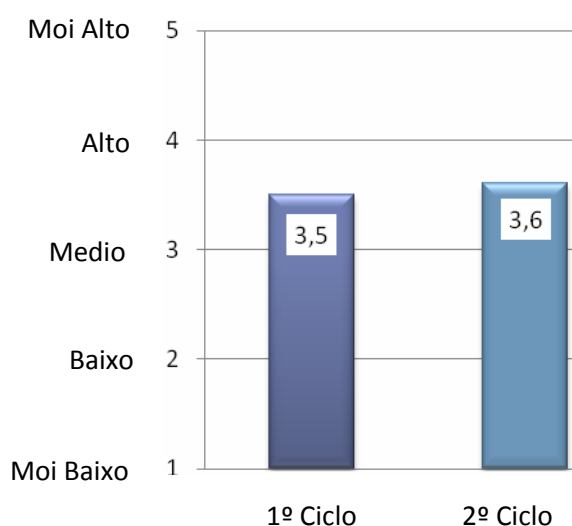
Figura 84. Porcentaxe de individuos que NON se conectan todo o que lle gustaría segundo o ciclo

3.2.2.4. Información sobre Internet

No que respecta á información sobre Internet, tras realizar as análises correspondentes atopouse que os estudantes de 2º ciclo consideran estar algo mellor informados que os de 1º ciclo ($\chi^2=11.20$; Sig<0.05), aínda que posiblemente menos do que puidera agardarse, xa que en termos cuantitativos as diferenzas son escasas.

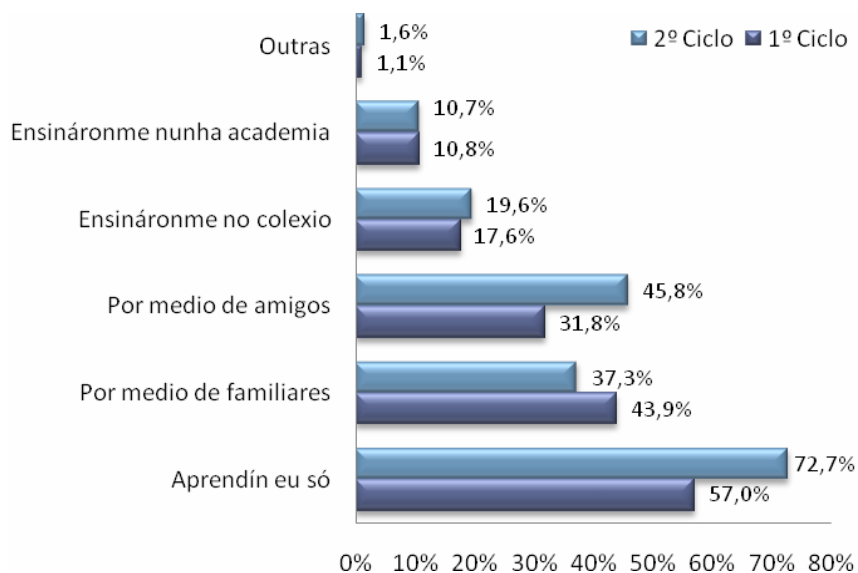
Figura 85. Nivel de información percibido respecto a Internet segundo ciclo

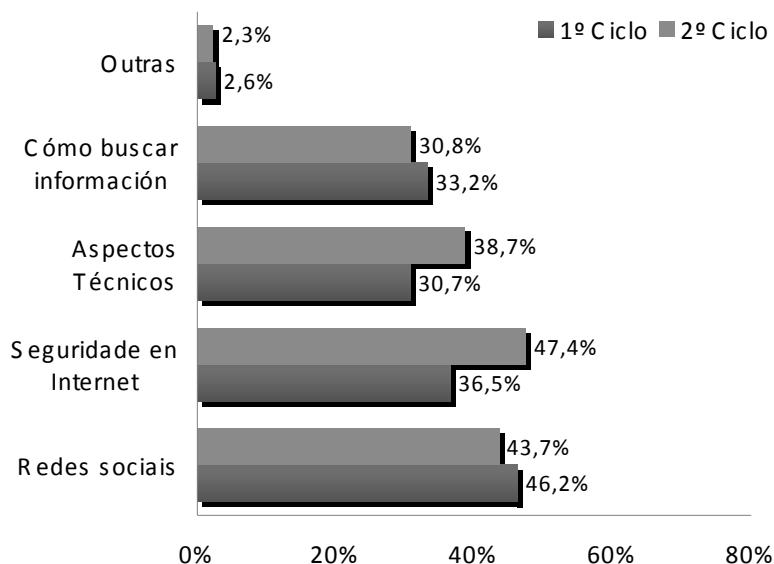
Figura 86. Nivel de coñecemento medio respecto a Internet segundo ciclo

Polo que se refire ás fontes de información, os/as mozos/as de 2º ciclo son máis *autodidactas* ($\chi^2=62.56$; Sig<0.001) e acoden comparativamente máis *aos seus*

amigos ($\chi^2=48.27$; Sig<0.001), mentres que os de 1º ciclo son tamén autodidactas, pero acoden moito tamén aos seus *familiares* ($\chi^2=10.54$; Sig<0.005).

Figura 87. Distribución das fontes de información segundo ciclo

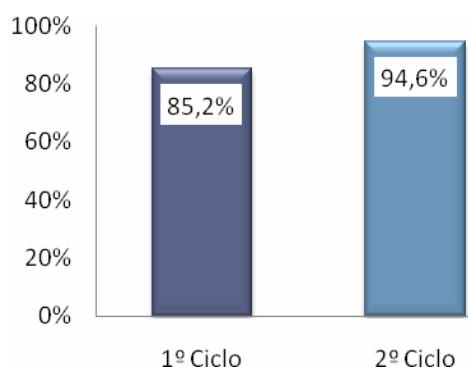
Figura 88. Demandas de información segundo ciclo

No que respecta ás posibles demandas de información, obsérvanse diferenzas significativas entre os temas que suscitan maior interese: os *aspectos técnicos* ($\chi^2=16.50$; Sig<0.001) e a *seguridade e confidencialidade en Internet* ($\chi^2=28.09$;

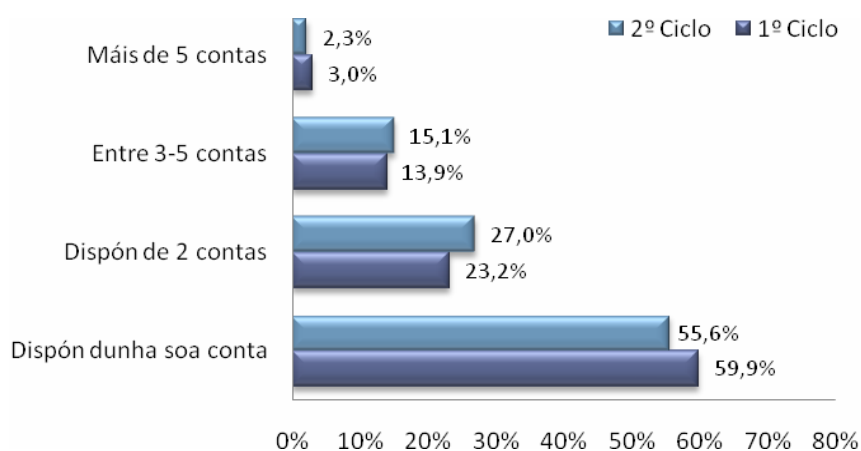
Sig<0.001) son os máis demandados polos estudantes de 3º e 4º da ESO. O interese polas *redes sociais* é compartido por ambos ciclos.

3.2.2.5. Utilización do correo electrónico

A dispoñibilidade de correo electrónico é significativamente maior ($\chi^2=57.10$; Sig<0.001) no caso dos estudantes de 2º ciclo (94.6% fronte a un 85.2%). En canto ao número de contas os resultados son similares.

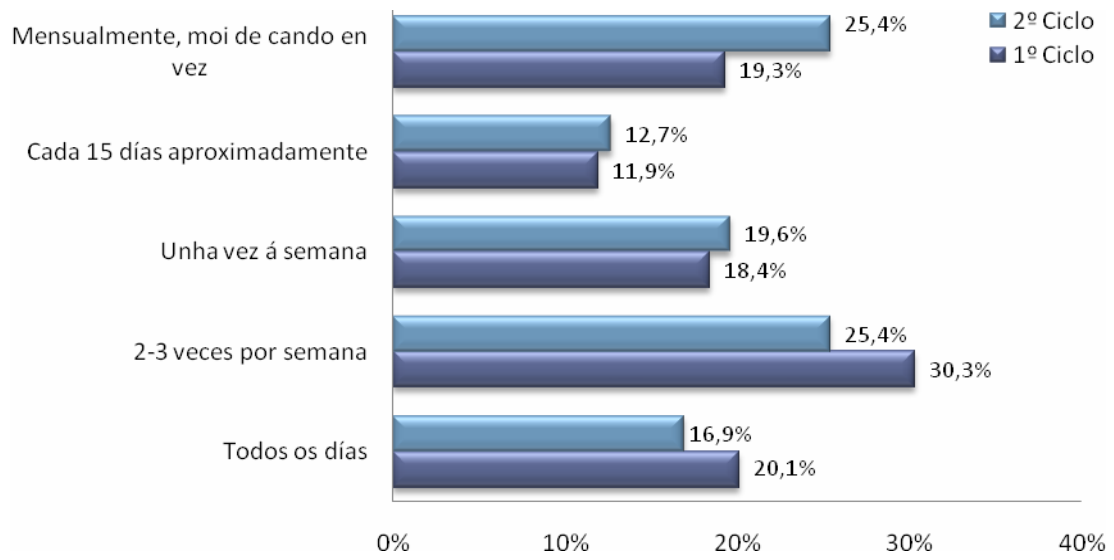
Figura 89. Porcentaxe de individuos que empregan o correo electrónico segundo o ciclo

Figura 90. Número de contas das que dispoñen os/as mozos/as segundo o ciclo

Polo que se refire á frecuencia de consulta do correo, as respostas atopadas son moi variadas, pero obsérvase que neste caso son os estudantes de 1º ciclo os que consultan o seu correo cunha frecuencia maior ($\chi^2=15.59$; Sig<0.005), posiblemente porque os de segundo ciclo teñan un maior abano de alternativas.

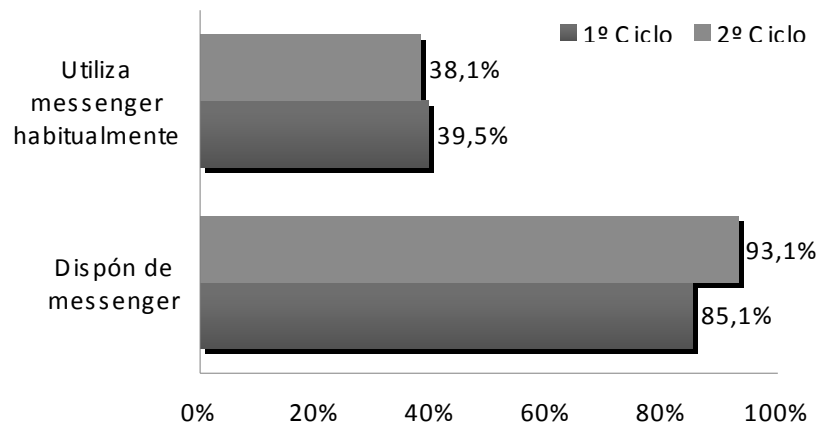

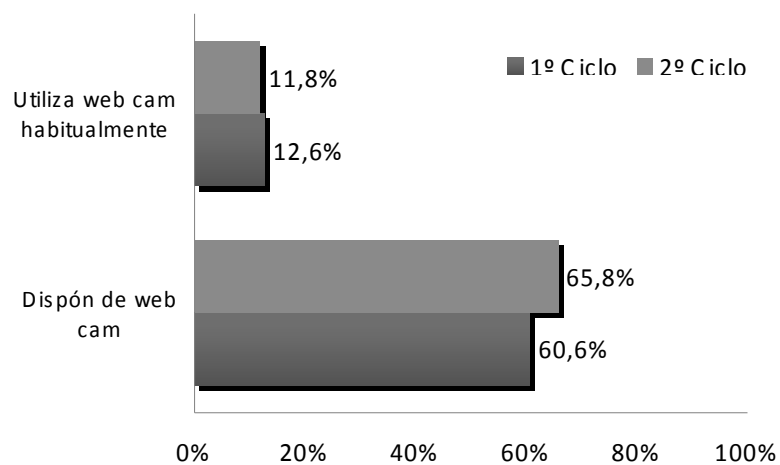
Figura 91. Frecuencia de consulta de correo electrónico segundo o ciclo

3.2.2.6. Utilización do messenger e da cámara web

Polo que se refire á dispoñibilidade e uso do Messenger, aprécianse diferenzas significativas a nivel de dispoñibilidade ($\chi^2=37.98$; Sig<0.001), pero non de uso. O mesmo sucede coa web cam ($\chi^2=6.87$; Sig<0.01). Son os/as mozos/as de segundo ciclo da ESO os que máis dispoñen de messenger e cámara web, pero úsanos por igual.

Figura 92. Utilización do messenger segundo o ciclo

Figura 93. Utilización da web cam segundo o ciclo

3.2.2.7. As redes sociais

O nivel de coñecemento das redes sociais entre os estudantes de ESO na comunidade galega é moi elevado, tanto no 1º como no 2º ciclo. Tuenti e Facebook son claramente as dúas redes máis coñecidas, seguidas de Twitter. Obsérvanse, non obstante, certas diferenzas de grao. Polo xeral os estudantes de 2º ciclo teñen un coñecemento significativamente maior de todas as redes, o mesmo que acontece co rexistro nestas.

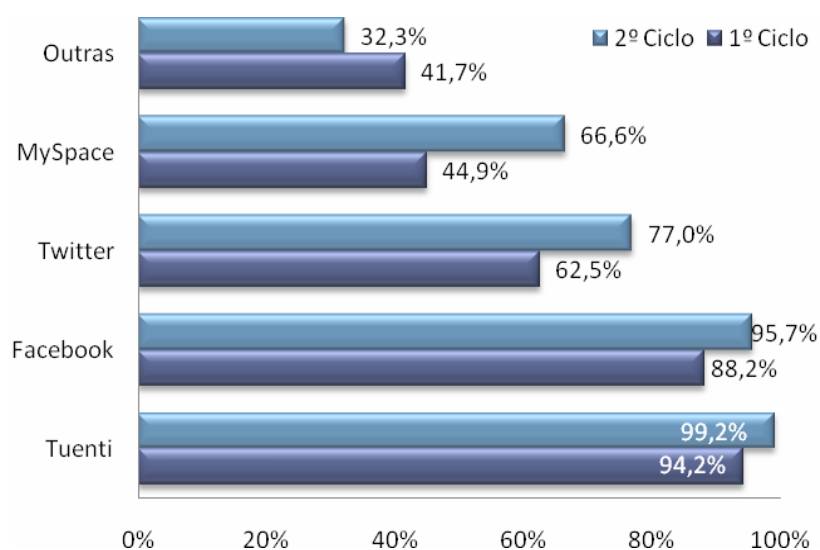

Figura 94. Coñecemento das diferentes redes sociais segundo o ciclo

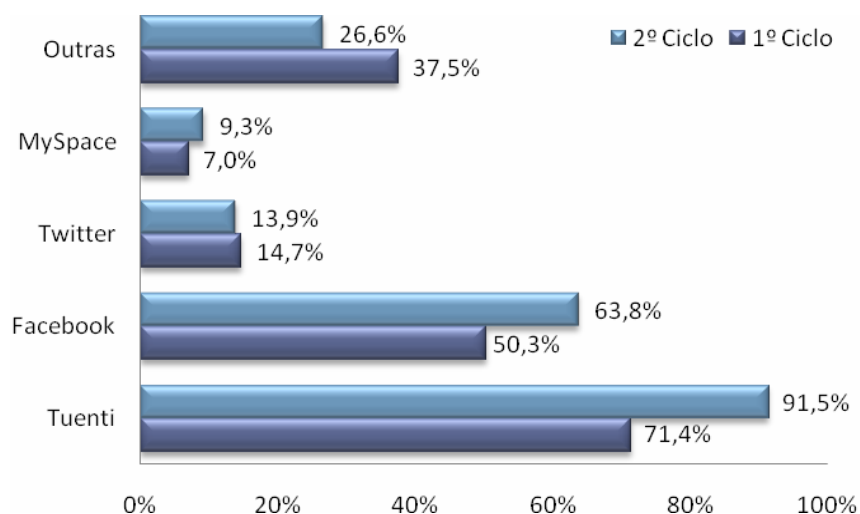
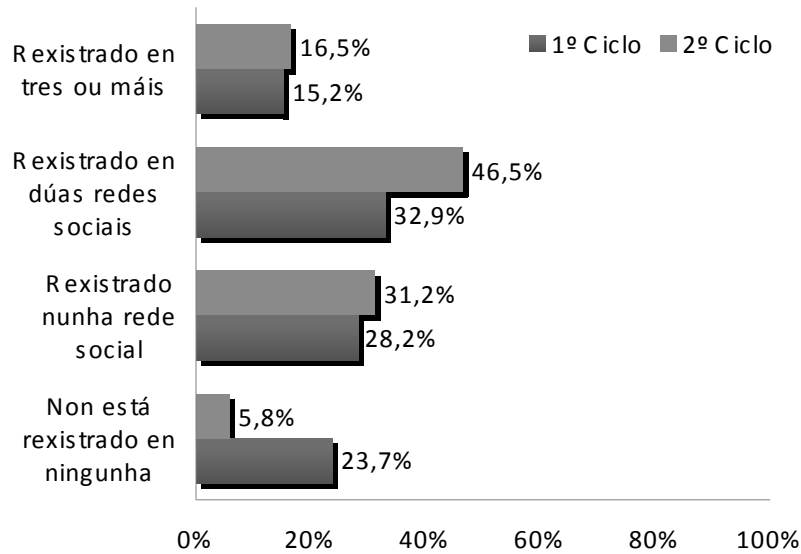

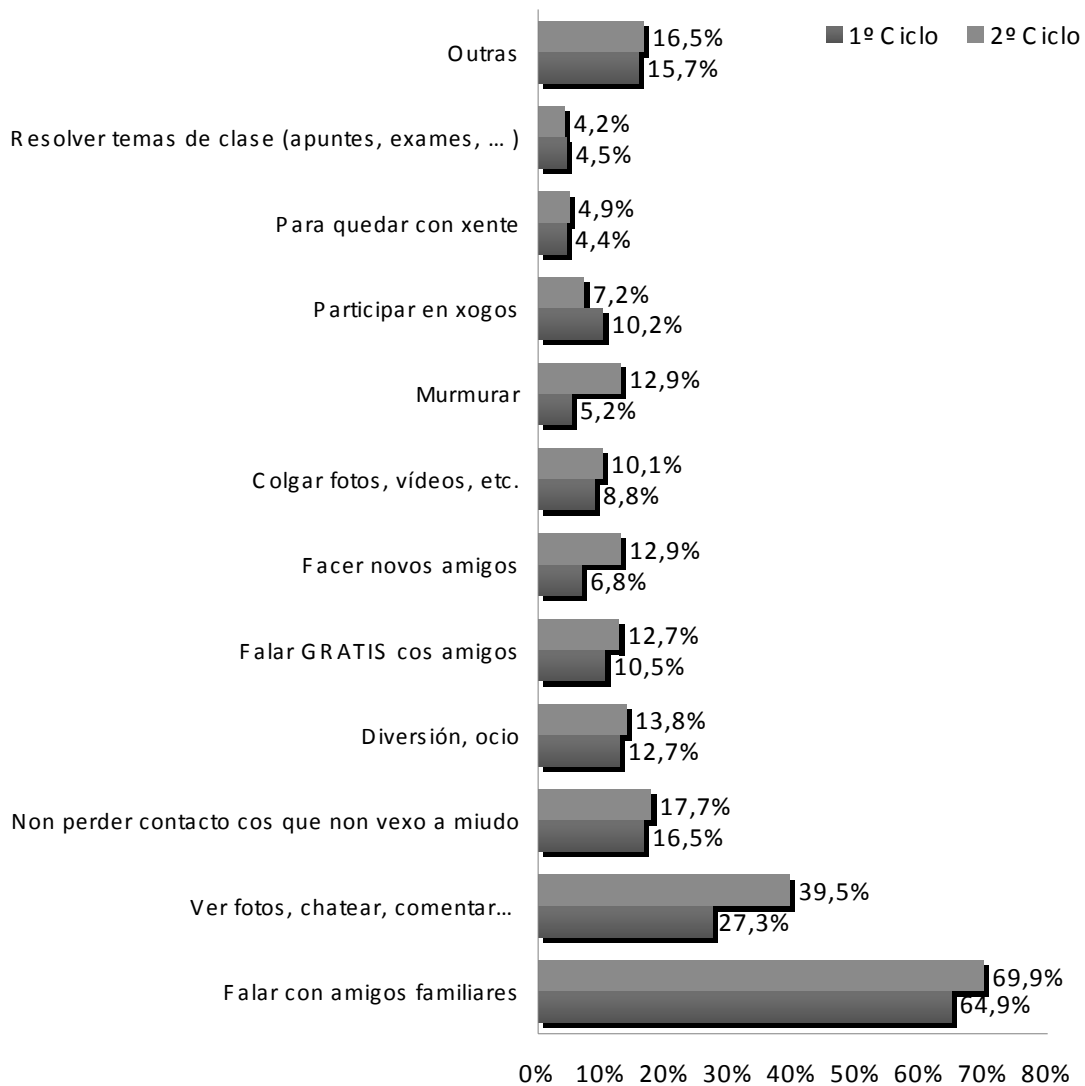
Figura 95. Rexistro nas diferentes redes sociais segundo ciclo

Figura 96. Número de redes sociais nas que estás rexistrado segundo o ciclo

A cantidade de redes sociais ás que están conectados/as si depende do ciclo. Os estudantes de 3º e 4º de ESO están comparativamente rexistrados en maior número de redes que os de 1º ciclo ($\chi^2=155.86$; Sig<0.001).

Cando se pregunta polas principais motivacións que os levan a facer uso das redes sociais, a pauta de resultados é similar en ambos casos, aludindo sobre todo a dúas cuestións: **falar con amigos e familiares** e **ver fotos, chatear e facer comentarios**. Cómpre sinalar, non obstante, que os estudantes de 2º ciclo darían unha importancia maior a todo o que é a interacción en si mesma, así como a *facen novos amigos*. Comparativamente os que cursan 1º ciclo participarían mais en *xogos on-line*.

Figura 97. Motivacións de uso das redes sociais segundo o ciclo

Así mesmo, a distribución de contactos por xénero e idade é similar en ambos ciclos.

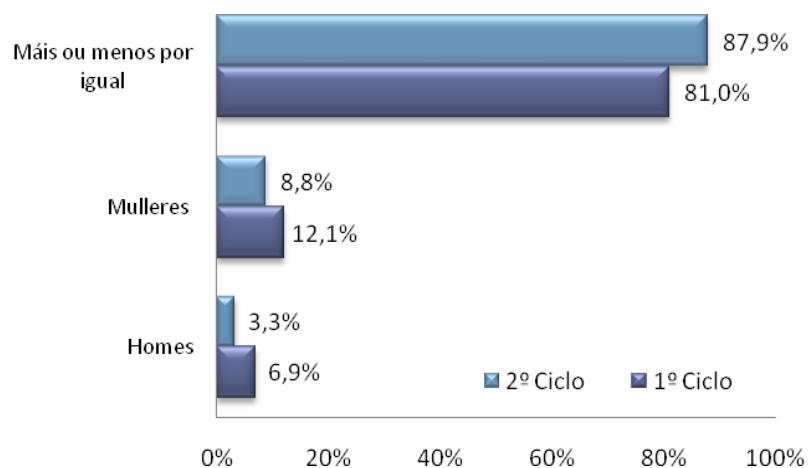

Figura 98. Distribución de contactos por xénero segundo o ciclo

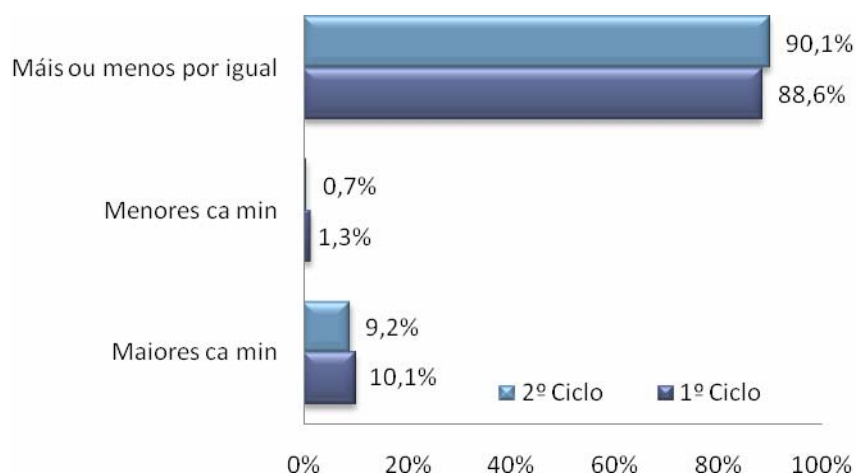
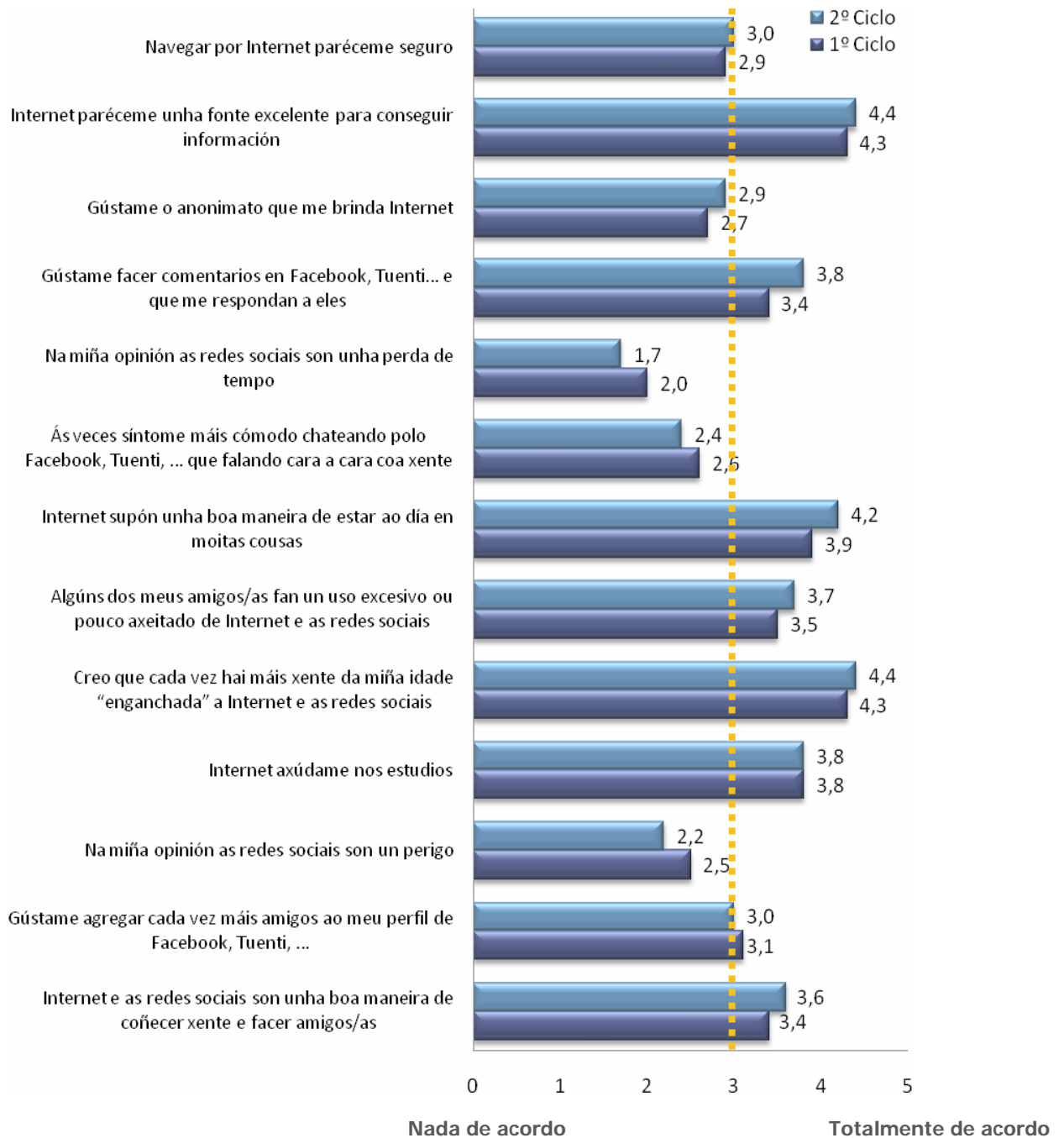

Figura 99. Distribución de contactos por idade segundo o ciclo

Por último, cando se pregunta polo contacto de maior idade, a porcentaxe de individuos de 1º ciclo que teñen **polo menos un contacto maior de 30 anos é de 19.2%, mentres que no caso dos de 2º ciclo é de 26.4%, dato que resulta en certa medida razoable.**

3.2.2.8. Actitudes e crenzas cara a Internet e as redes sociais

O tipo de actitudes e crenzas que manteñen os/as mozos/as cara a Internet e ás redes sociais é moi similar en ambos ciclos.

Figura 100. Grao de acordo medio coas diferentes afirmacións segundo o ciclo

Unicamente se aprecian diferenzas salientables no que se refire a algunhas cuestións concretas: os estudantes de 1º ciclo son os que atribúen un maior risco ou perigosidade ás redes sociais, os que se senten máis cómodos falando a través da rede que en persoa e os que consideran que as redes sociais son unha perda de tempo. Pola súa parte, os mozos/as de 3º e 4º de ESO consideran que Internet é unha boa forma de estar ó día, como tamén unha boa maneira de facer amigos/as; amosan unha maior predilección por facer comentarios en Facebook ou Tuenti e recibir respostas, aínda que tamén afirman que se pode chegar a facer un uso excesivo ou pouco axeitado de Internet e das redes sociais.

3.2.2.9. O papel dos pais

A nivel xeral tense comprobado que tan só no 46% dos casos existe un control por parte dos pais no uso de Internet. Este control sería moi similar en ambos ciclos.

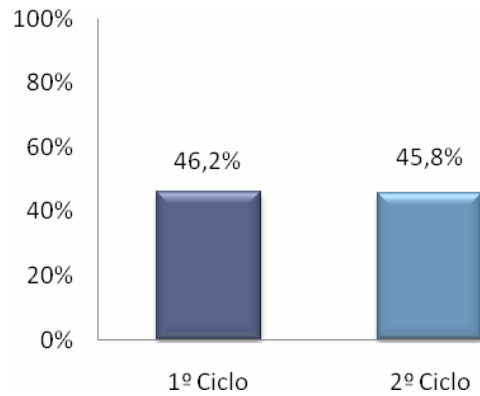

Figura 101. Control dos pais no uso de Internet segundo o ciclo

Si habería que salientar que o 27.3% dos alumnos de 2º ciclo que utilizan Internet manifestan ter discusións cos seus pais polo seu uso, o que representa unha diferenza significativa con respecto aos de 1º ciclo ($\chi^2=91.78$; Sig<0.001), onde a porcentaxe é tan só dun 14.7%.

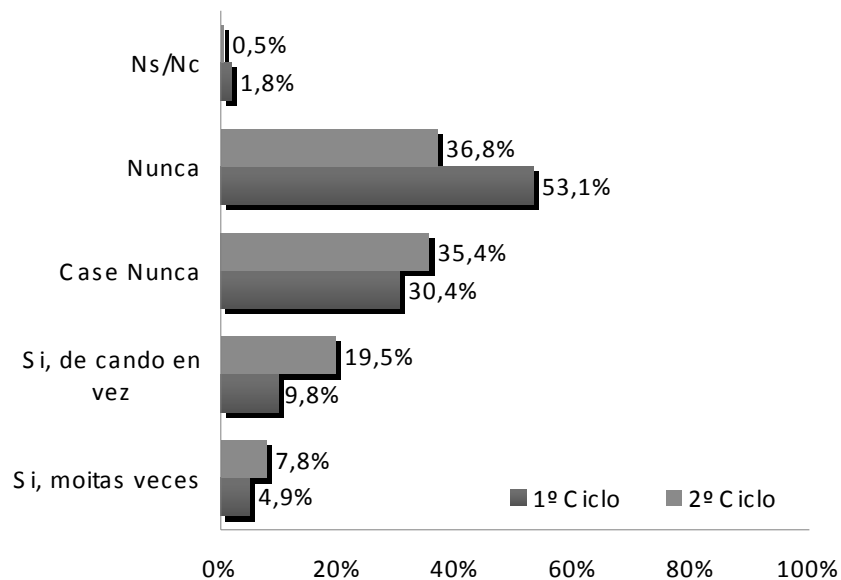
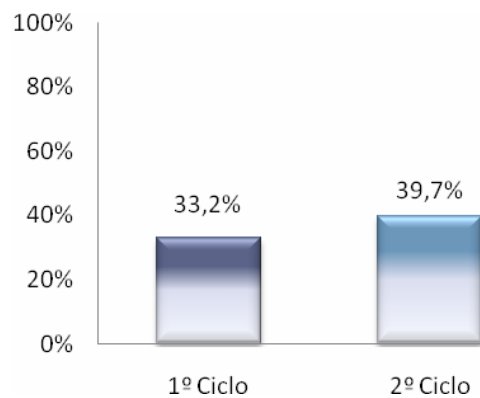

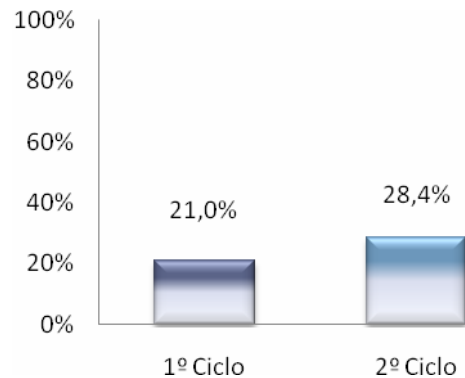
Figura 102. Porcentaxe de individuos con discusións na casa por causa de Internet segundo o ciclo

3.2.2.10. Posible ciberdependencia

O nivel de dependencia medio atopado é maior no caso dos mozos/as de 2º ciclo que no de 1º. Na mesma liña, **a porcentaxe de individuos en risco de dependencia sería significativamente maior** ($\chi^2=16.93$; Sig<0.001), situándose nun 21% no 1º ciclo e no 28.4% no 2º.

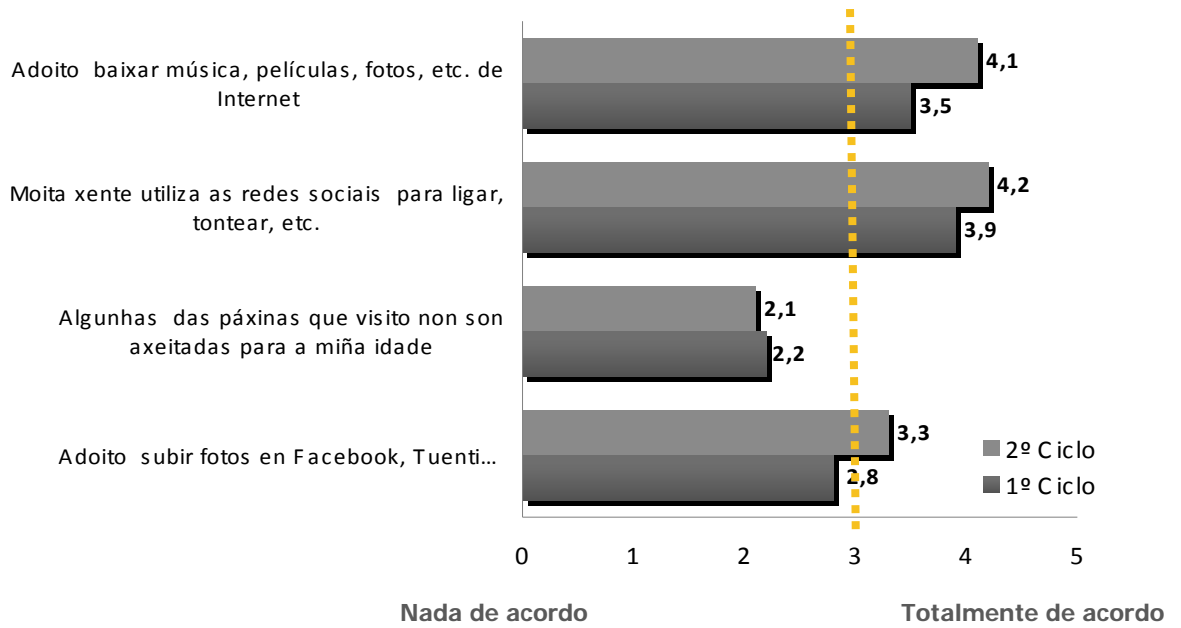
Figura 103. Nivel de dependencia medio estimado segundo o ciclo

Figura 104. Porcentaxe de individuos en risco de dependencia segundo o ciclo

3.2.2.11 Usos potencialmente perigosos

Os estudantes de 2º ciclo recoñecen *subir fotos nas redes sociais* en maior medida que os de 1º ($t=-9.40$; $p<0.001$), *fan máis descargas de películas, series...* ($t=-9.55$; $p<0.001$) e empregan as redes sociais para *ligar* ($t=-6.29$; $p<0.001$).

Figura 105. Grao de acordo medio con cada afirmación relacionada co uso perigoso de Internet segundo o ciclo

3.2.3. Resultados por titularidade

3.2.3.1. Hábitos de uso de Internet

En primeiro lugar, no que respecta á frecuencia de conexión, atópanse diferenzas significativas segundo a titularidade de centro, sendo os estudantes dos colexios privados e concertados os que se conectan máis a miúdo ($\chi^2 = 17.56$; Sig < 0.005). Non se atoparon diferenzas significativas no tocante ao tempo de conexión.

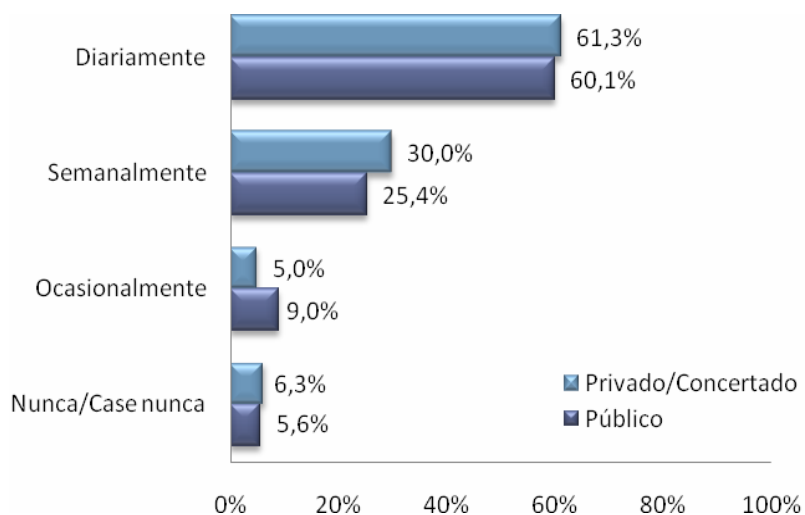

Figura 106. Frecuencia de uso segundo a titularidade

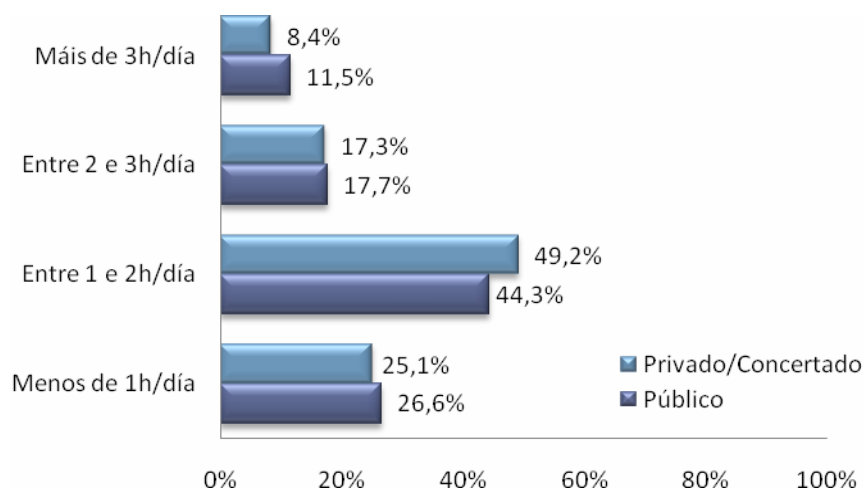
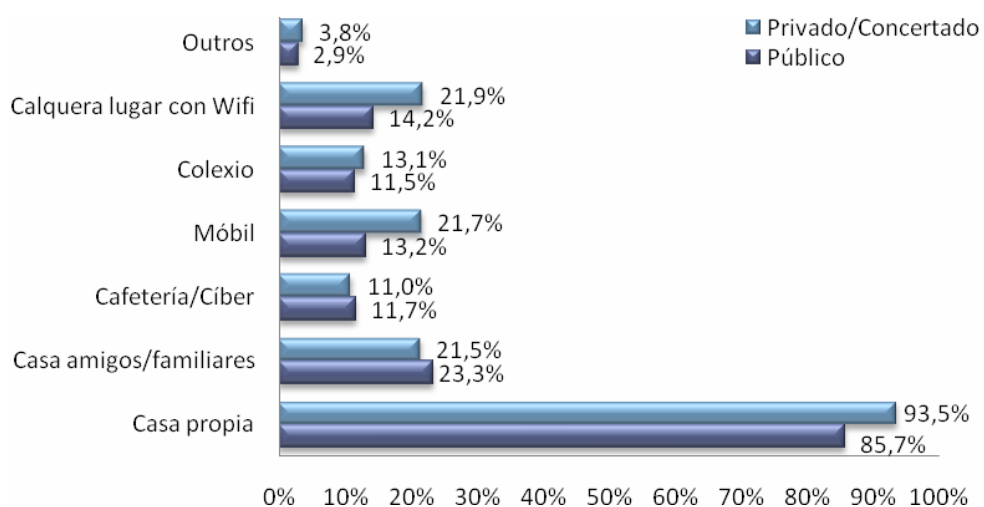

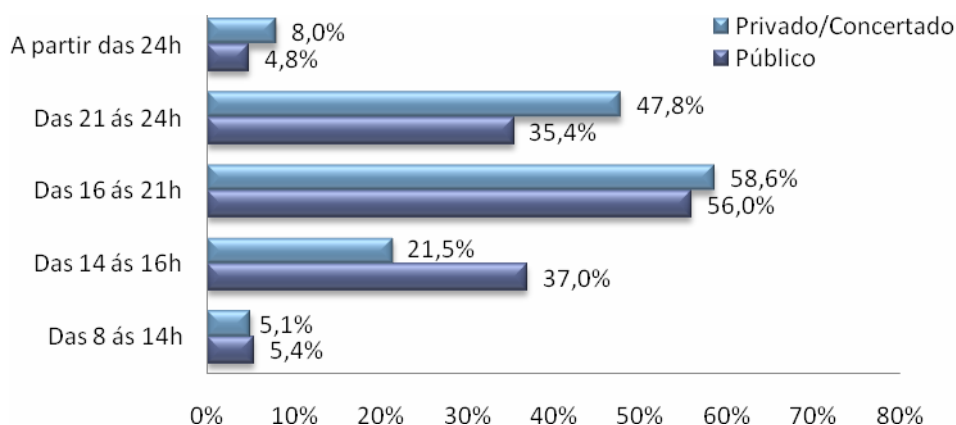
Figura 107. Tempo de conexión ao día segundo a titularidade

Polo que se refire aos **lugares e horarios de conexión** tamén se aprecian diferenzas significativas, sendo os alumnos de colexios privados ou concertados os que utilizan en maior medida as diferentes opcións, especialmente o *móbil* ($\chi^2 = 25.39$; Sig<0.001), a *conexión Wifi* ($\chi^2 = 20.61$; Sig<0.001) e a *súa propia casa* ($\chi^2 = 27.02$; Sig<0.001).

No tocante ao horario de conexión, a pesar de que a principal franxa de conexión é nos dous casos entre as 16h e as 21h, os estudantes de colexios privados e concertados comparativamente conéctanse máis entre as 21 e 24h. ($\chi^2 = 30.78$; Sig<0.001), así como tamén nas horas máis avanzadas da noite ($\chi^2 = 8.61$; Sig<0.005).

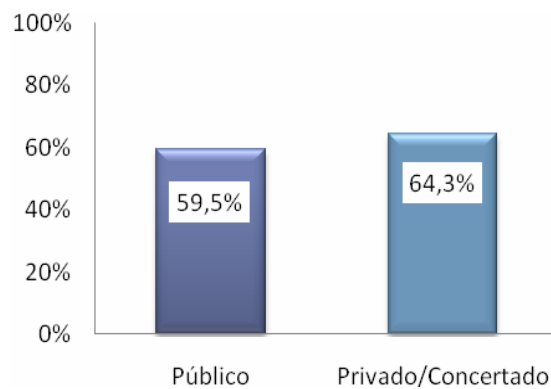

Figura 108. Lugares de conexión segundo a titularidade

Figura 109. Horarios de conexión segundo a titularidade

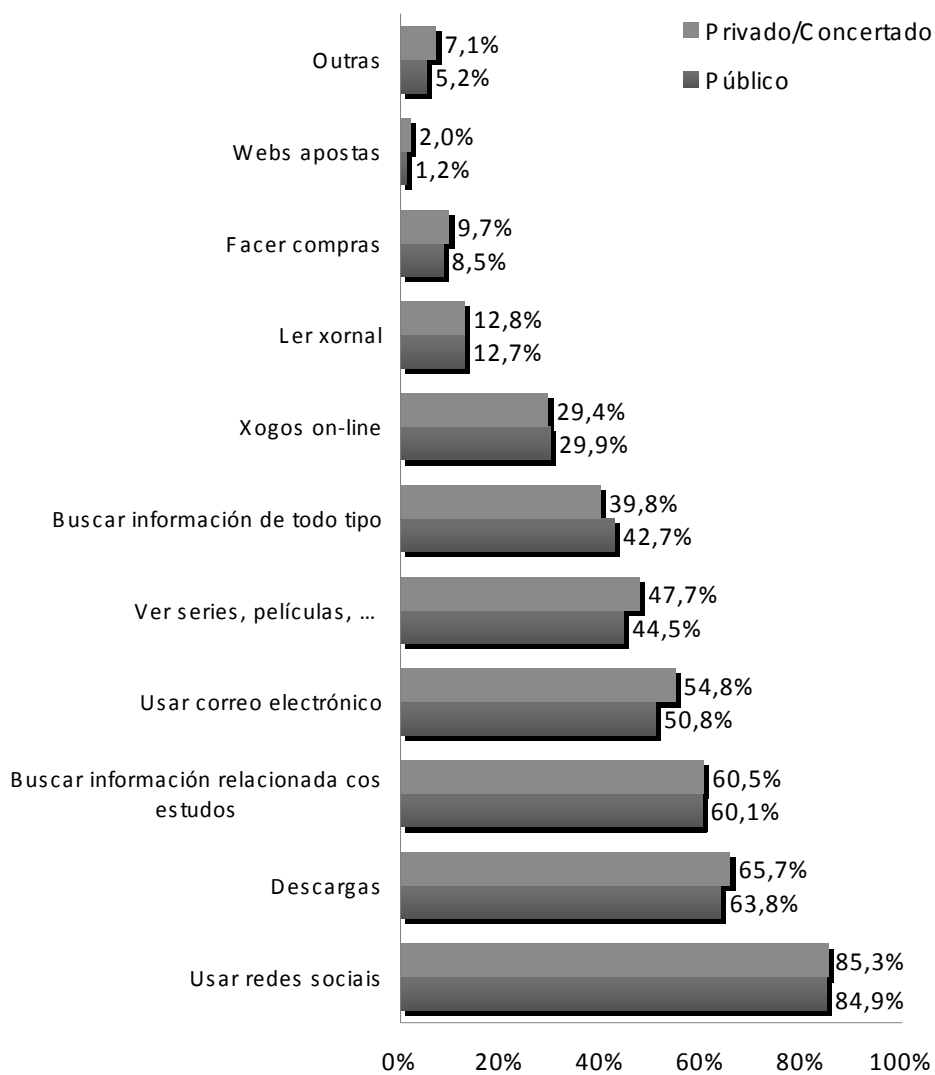
Unha cuestión especialmente interesante referíase ao volume de adolescentes que dispoñen de **Internet no seu cuarto**. A análise realizada revela que tamén existen diferenzas significativas segundo a titularidade. Os estudantes de colexios privados/concertados son os que máis dispoñen de Internet no seu cuarto ($\chi^2=4.58$; Sig<0.05).

Figura 110. Porcentaxe de individuos que dispoñen de conexión a Internet no seu cuarto segundo a titularidade

3.2.3.2. Motivacións de uso de Internet

Non se teñen atopado diferenzas significativas no eido motivacional. En ambos casos as motivacións á hora de utilizar Internet son similares.

Figura 111. Motivacións de uso de Internet segundo a titularidade

3.2.3.3. Barreiras de uso de Internet

Cando se pregunta aos/ás mozos/as que non utilizan Internet polas posibles razóns, a principal resposta é a **non dispoñibilidade de conexión**, independentemente do tipo de centro no que estuden.

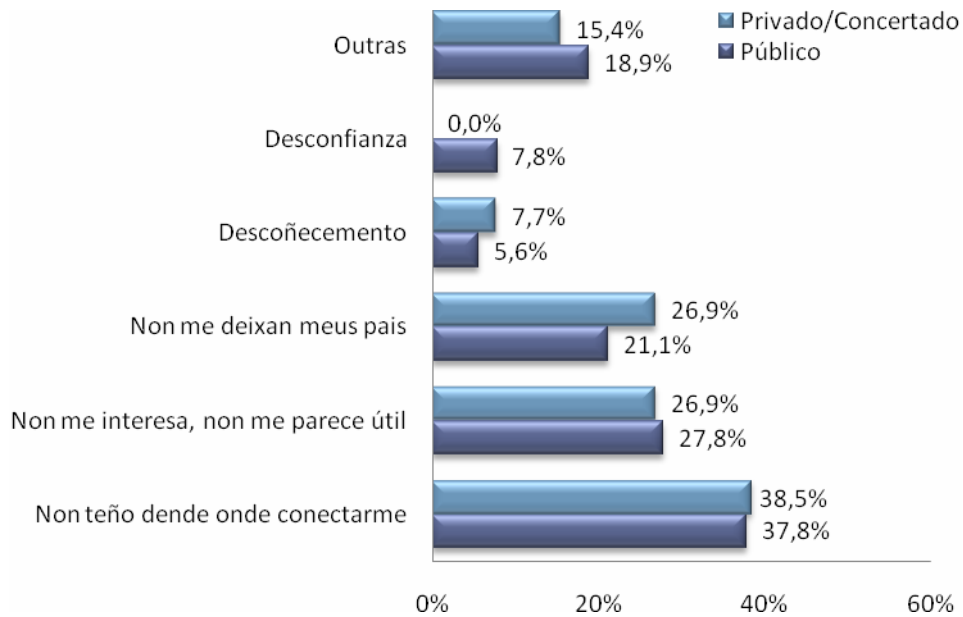

Figura 112. Barreiras ao uso de Internet segundo a titularidade

A porcentaxe de mozos/as que **manifestan non conectarse todo o que lle gustaría** é tamén similar en ambos grupos.

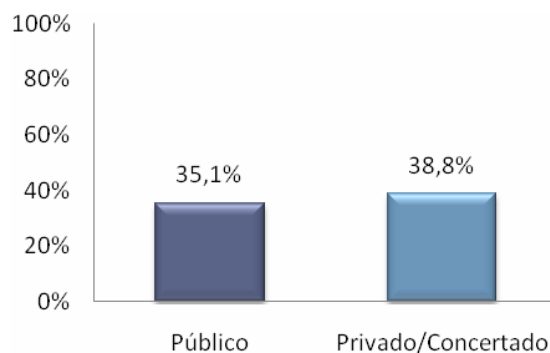
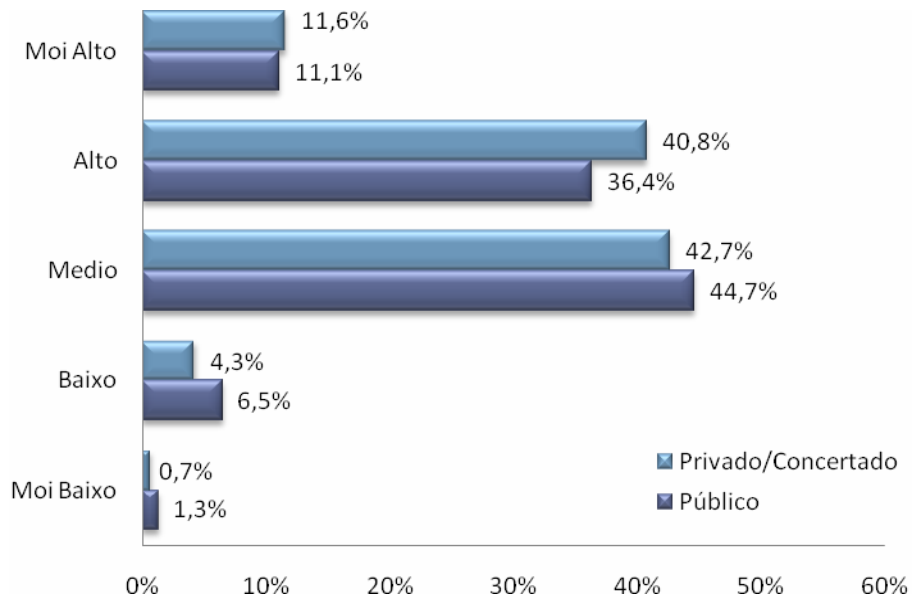

Figura 113. Porcentaxe de individuos que NON se conectan todo o que lle gustaría segundo a titularidade

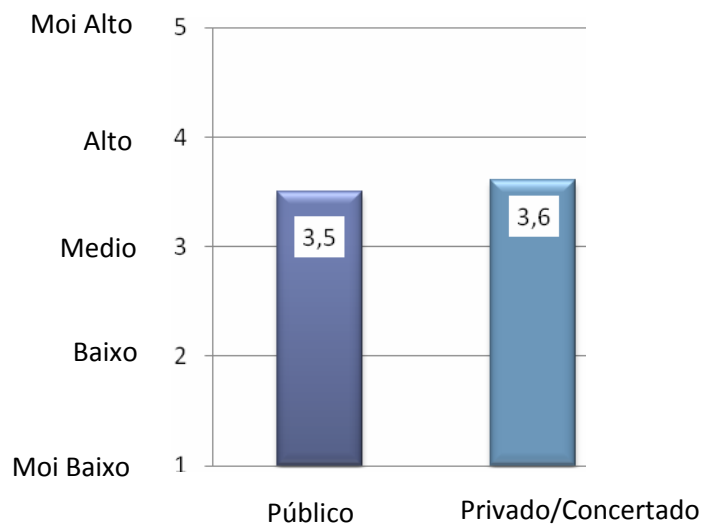

3.2.3.4. Información sobre Internet

Outro dos temas *a priori* interesantes era explorar o nivel de coñecemento dos adolescentes sobre Internet. Non se atoparon diferenzas significativas ao respecto.

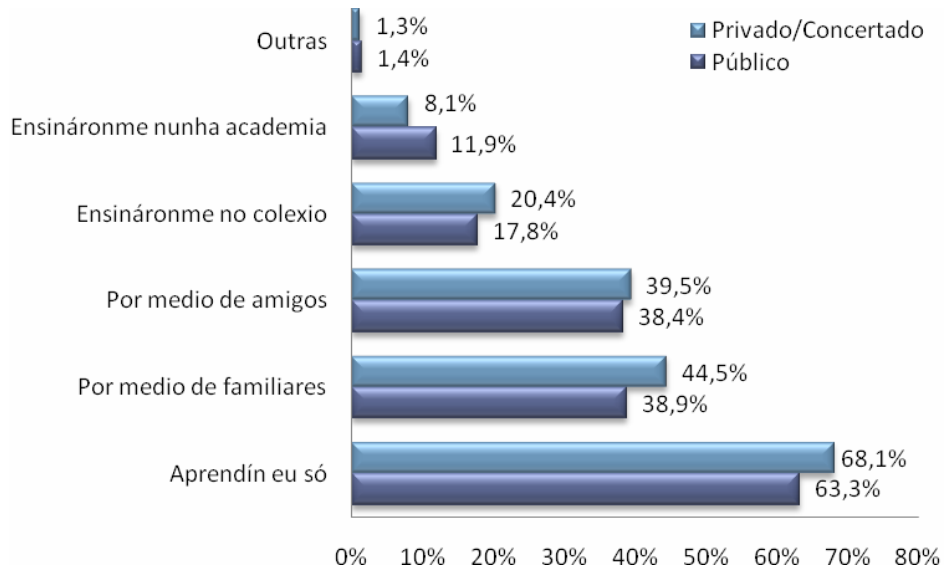

Figura 114. Nivel de información percibido respecto a Internet segundo a titularidade

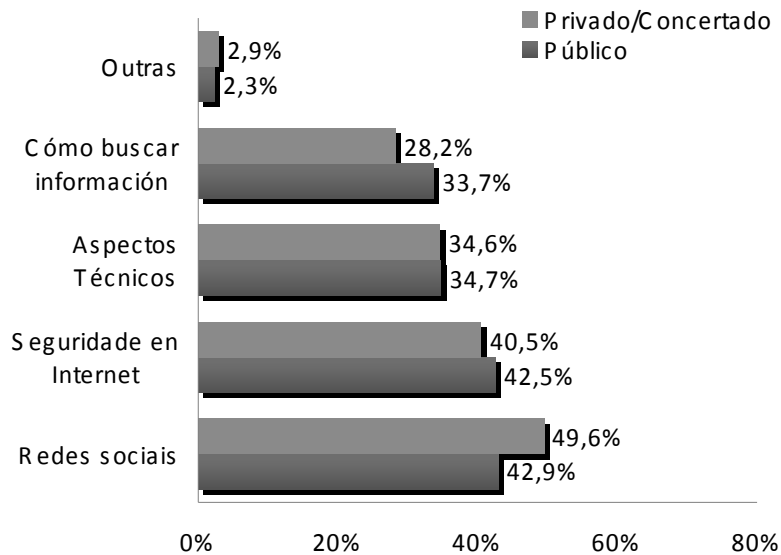

Figura 115. Nivel de coñecemento medio respecto a Internet segundo a titularidade

Polo que se refire ás fontes de información, os/as mozos/as de colexios privados/concertados considéranse comparativamente máis *autodidactas* ($\chi^2=4.91$; Sig<0.05) e acudirían máis *aos seus familiares* ($\chi^2=6.49$; Sig<0.05) para obter información sobre Internet.

Figura 116. Distribución das fontes de información segundo a titularidade

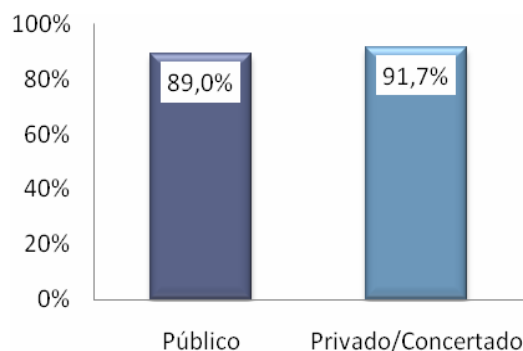

Figura 117. Demanda de información segundo a titularidade

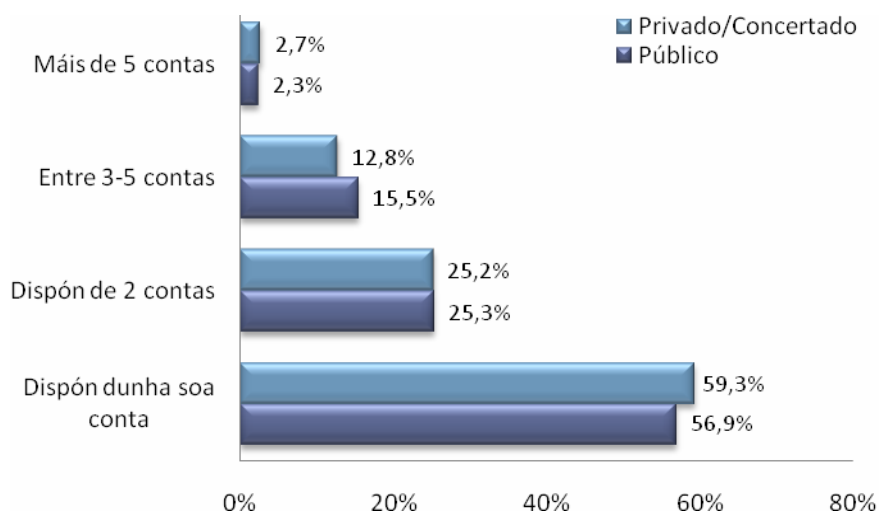
No que respecta ás posibles demandas de información, obsérvanse diferenzas significativas coas *redes sociais* ($\chi^2=8.86$; Sig<0.005), máis demandadas polos estudantes de colexios privados ou concertados, mentres que a *busca de información xeral en Internet* ($\chi^2=7.07$; Sig<0.01) suscitaría comparativamente maior interese entre os alumnos de centros públicos.

3.2.3.5. Utilización do correo electrónico

A dispoñibilidade de correo electrónico é algo maior no caso dos estudantes de colexios privado/concertados ($\chi^2=4.05$; Sig<0.05). En canto ao número de contas, os resultados son similares.

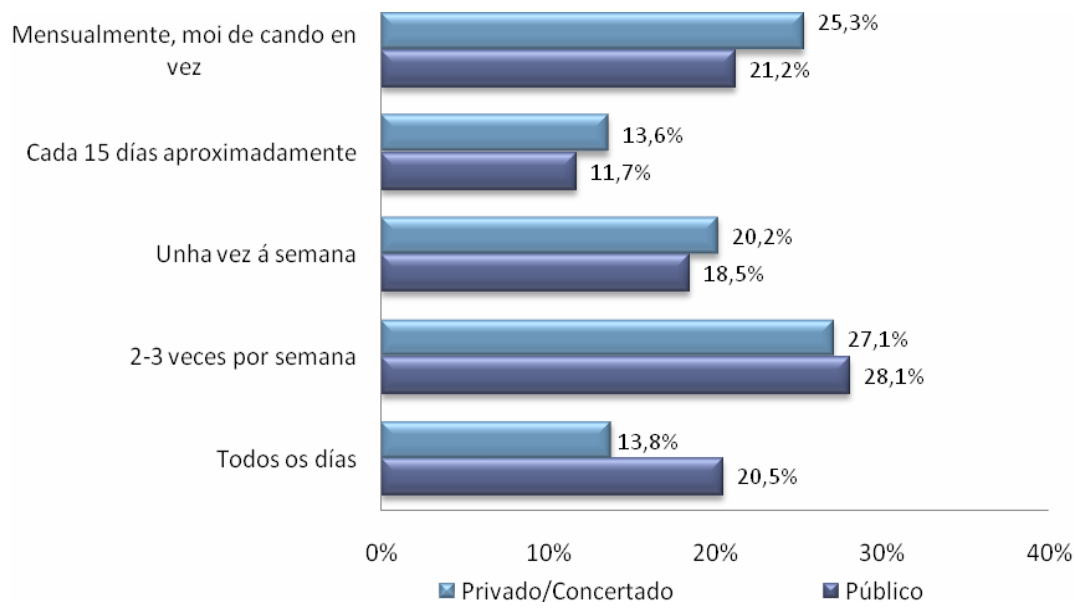

Figura 118. Porcentaxe de individuos que empregan o correo segundo a titularidade

Figura 119. Número de contas que dispoñen os mozos/as segundo a titularidade

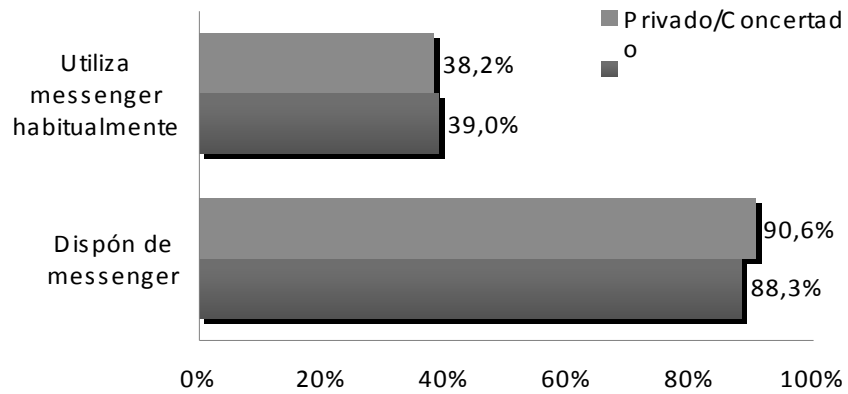
Polo que se refire á frecuencia de consulta do correo, as respostas atopadas son moi variadas, aínda que serían os alumnos de colexios públicos os que consultan o correo cunha frecuencia maior ($\chi^2=15.47$; Sig<0.005).

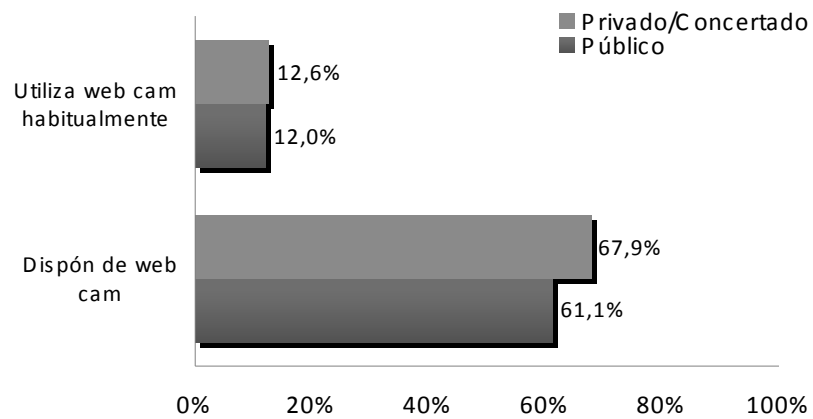
Figura 120. Frecuencia de consulta de correo electrónico segundo a titularidade

3.2.3.6. Utilización do messenger e da cámara web

A dispoñibilidade e uso do messenger é moi similar en ambos casos, non así no caso da web cam, estando algo máis estendida entre os estudantes dos colexios privado/concertados ($\chi^2=9.96$; Sig<0.005).

Figura 121. Utilización do messenger segundo a titularidade

Figura 122. Utilización da web cam segundo a titularidade

3.2.3.7. As redes sociais

O nivel de coñecemento das redes sociais entre os estudantes de ESO na comunidade galega é moi elevado, tanto nos colexios públicos como nos privado/concertados. Tuenti e Facebook son claramente as dúas redes máis coñecidas. Sen embargo, obsérvanse diferenzas significativas tanto con Twitter ($\chi^2=7.16$; Sig<0.01) como con Myspace ($\chi^2=15.65$; Sig<0.001), sendo os estudantes de colexios privado/concertados os que terían un coñecemento maior, e os que máis as utilizarían.

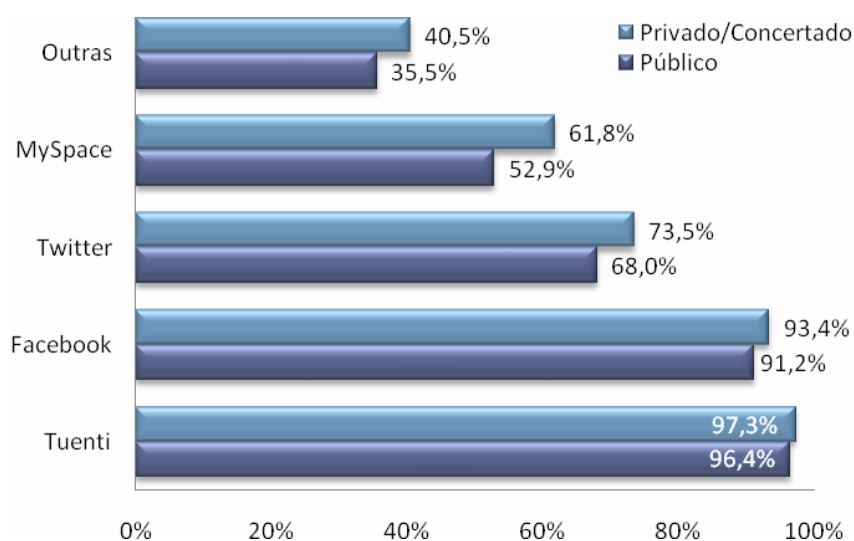

Figura 123. Coñecemento das diferentes redes sociais segundo a titularidade

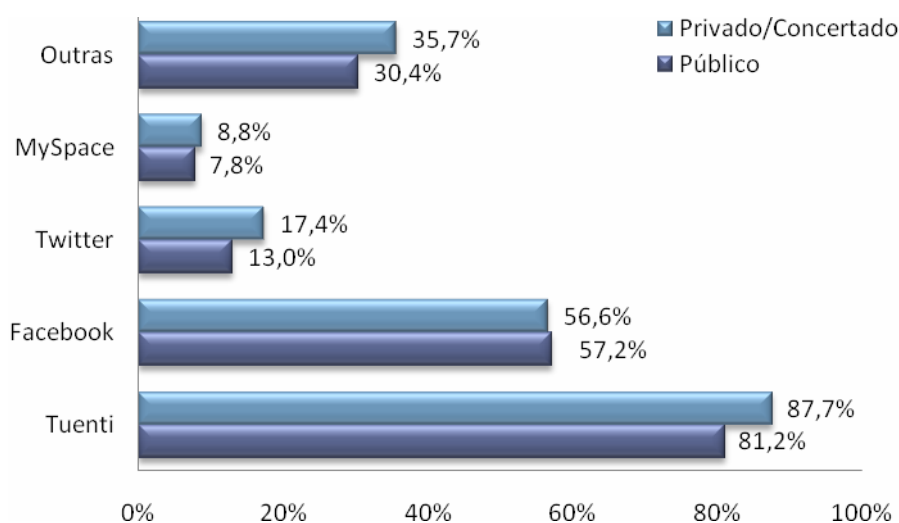
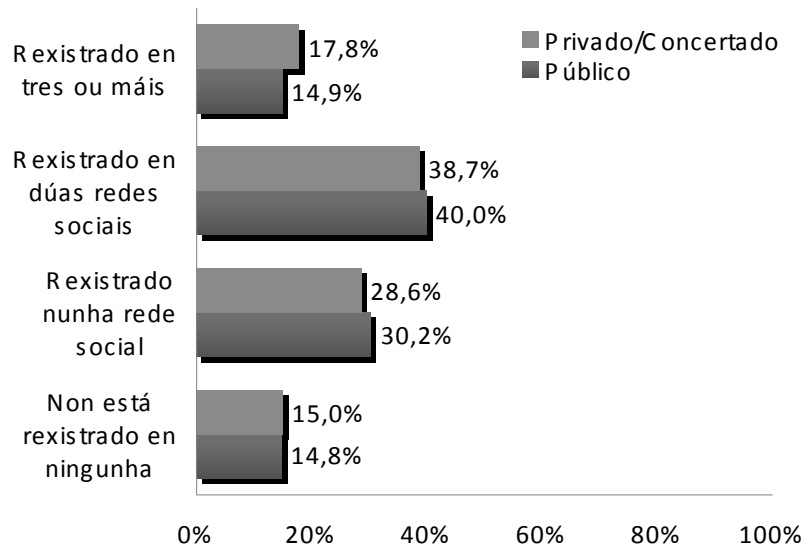

Figura 124. Rexistro nas diferentes redes sociais segundo a titularidade

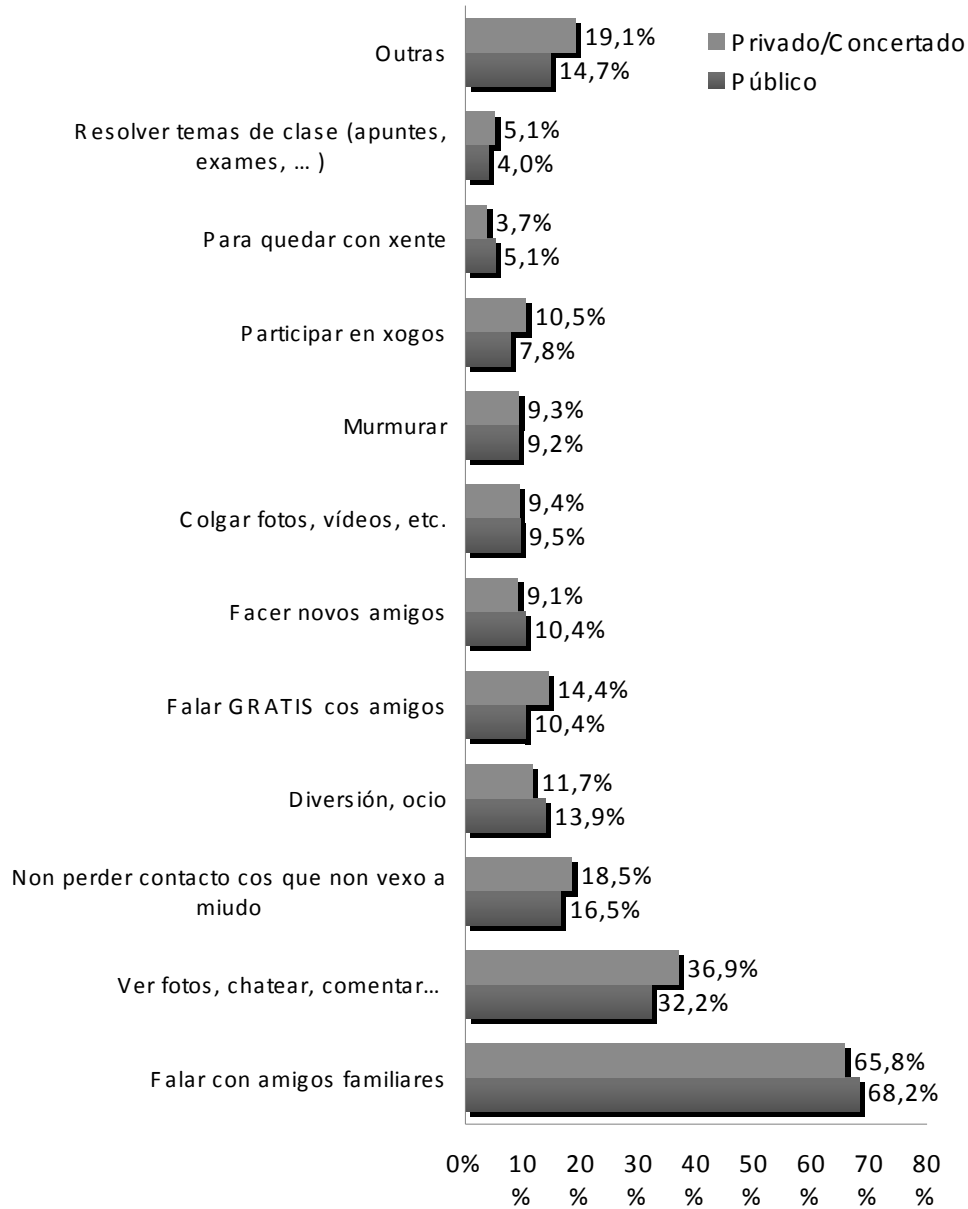

Figura 125. Número de redes sociais nas que se rexistran segundo a titularidade

O número de redes sociais nas que os mozos/as están rexistrados non se ve afectado pola titularidade do Centro.

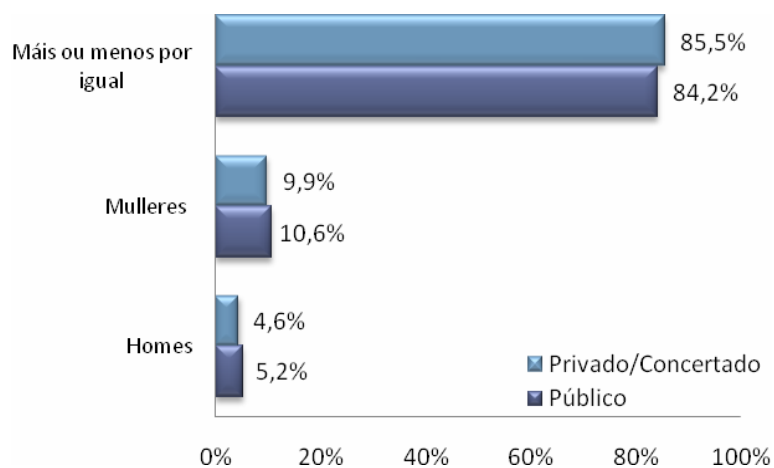
Cando se pregunta polas principais motivacións polas que facer uso das redes sociais, a pauta de resultados é similar en ambos casos. Cómpre sinalar non obstante que os estudantes de colexios privados ou concertados darían unha importancia comparativamente maior á posibilidade de *comunicarse gratis a través das redes sociais*, permanecer en *contacto con aqueles familiares ou amigos aos que non ven a miúdo* e *participar nos xogos on-line*. Pola súa banda, os alumnos de colexios públicos empregarían as redes Sociais máis como un medio de entretemento e para quedar con amigos/as.

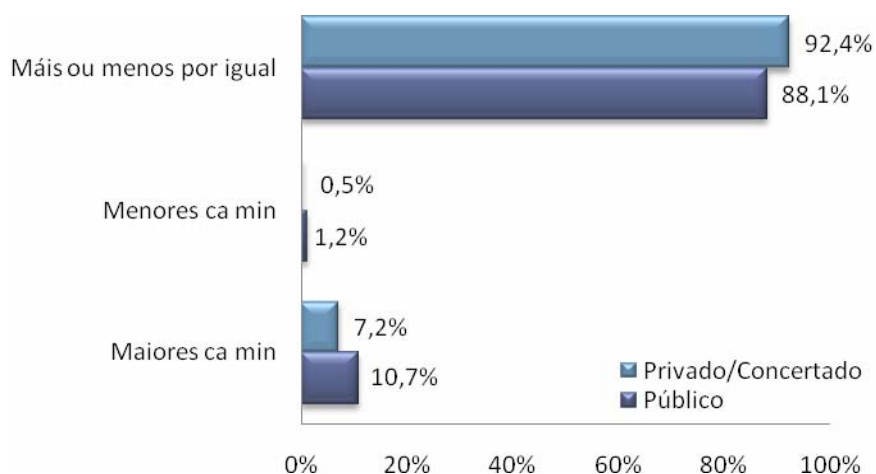

Figura 126. Motivacións de uso das redes sociais segundo a titularidade

Asemade, como se pode observar nas figuras seguintes, a distribución de xénero e idade dos contactos agregados nas redes sociais é moi similar en ambos casos.

Figura 127. Distribución de contactos por xénero segundo a titularidade

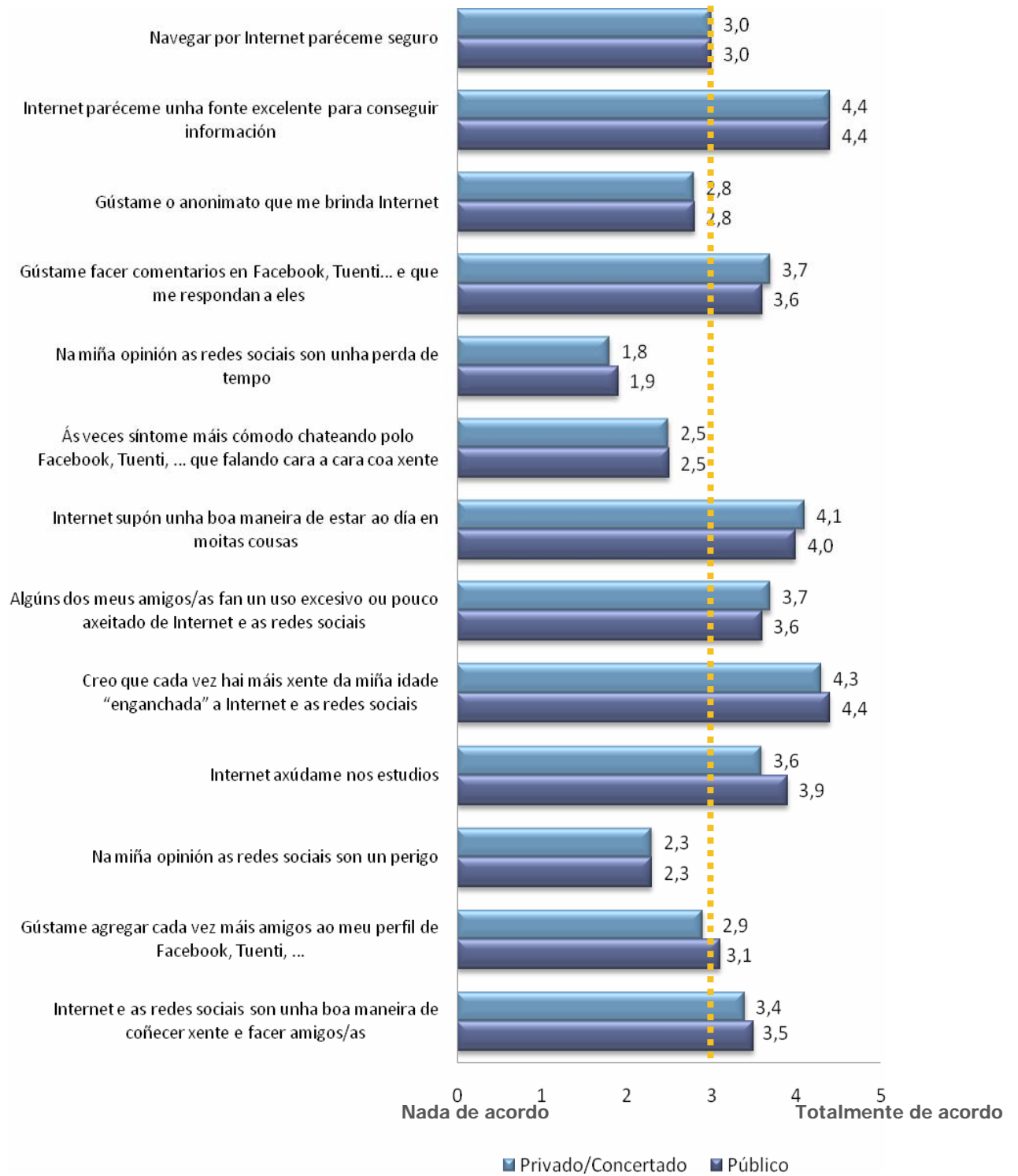

Figura 128. Distribución de contactos por idade segundo a titularidade

Cando se pregunta acerca do contacto de maior idade, as respostas son moi similares nos dous grupos. No caso dos **alumnos de colexios públicos a porcentaxe de individuos que teñen polo menos un contacto maior de 30 anos é de 22.6%, mentres que no caso dos colexios privados e concertados é de 23.8%.**

3.2.3.8. Actitudes e crezas cara a Internet e as Redes Sociais

O tipo de actitudes e crezas que manteñen os adolescentes galegos cara a Internet e as redes sociais non semella diferir en ambos tipos de centros.

Figura 129. Grao de acordo medio coas diferentes afirmacións segundo titularidade

Unicamente se aprecian diferencias salientables no que se refire a algunhas cuestións concretas: os estudantes de colexios públicos son os que amosan unha maior predilección por agregar cada vez máis amigos en Facebook ou Tuenti e, tamén os que comparativamente parecen estar máis interesados en empregar Internet como axuda nos seus estudos.

3.2.3.9. O papel dos pais

O control patenal é algo maior no caso dos estudantes de colexios privados e concertados ($\chi^2=7.32$; Sig<0.05).

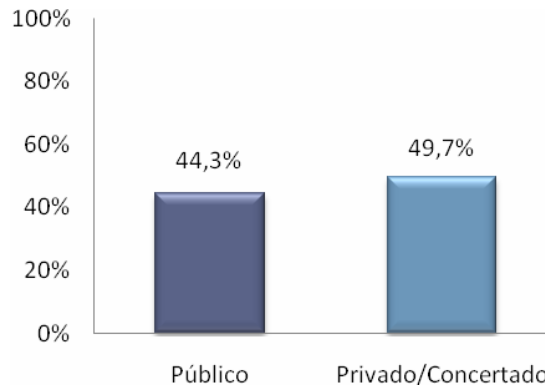

Figura 130. Control dos pais no uso de Internet segundo a titularidade

Do mesmo modo, a porcentaxe de mozos/as que recoñecen ter discusións cos seus pais polo uso de Internet é significativamente maior ($\chi^2=14.76$; Sig<0.01) no caso dos alumnos de centros privados ou concertados (23.8% fronte a un 19.7%).

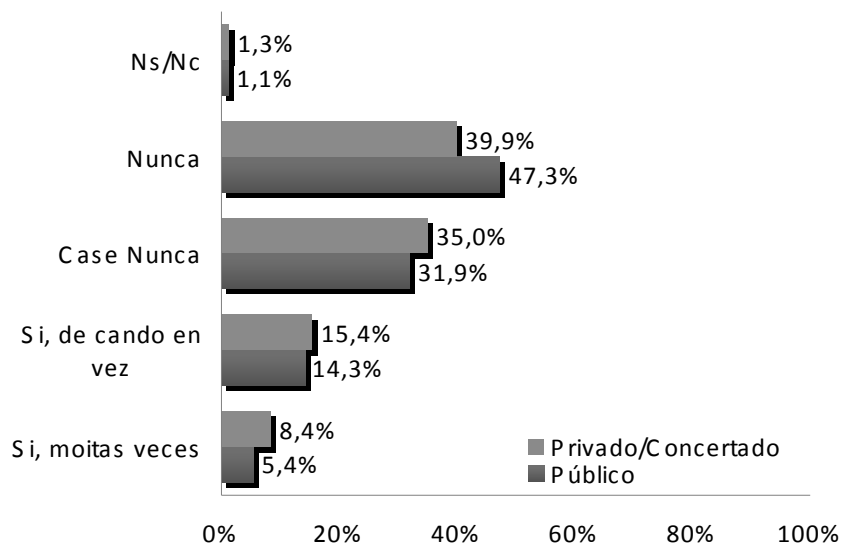
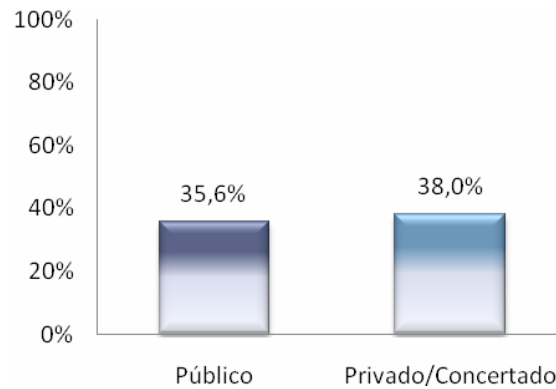

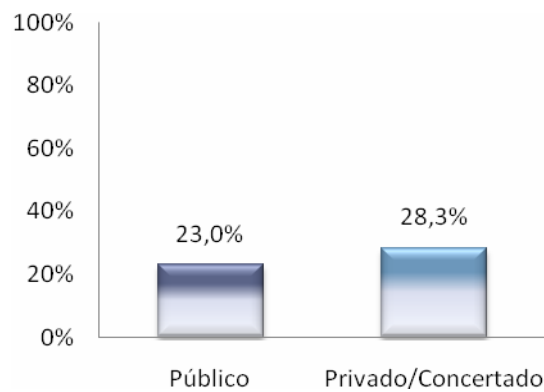
Figura 131. Porcentaxe de individuos con discusións por causa de Internet segundo a titularidade

3.2.3.10. Posible ciberdependencia

A puntuación media na escala de dependencia é maior no caso dos estudantes de colexios privado/concertados. Ademais, tamén presentan unha **percentaxe de individuos en risco de dependencia significativamente maior** ($\chi^2=7.36$; Sig<0.01) - 28.3% fronte a un 23% -.

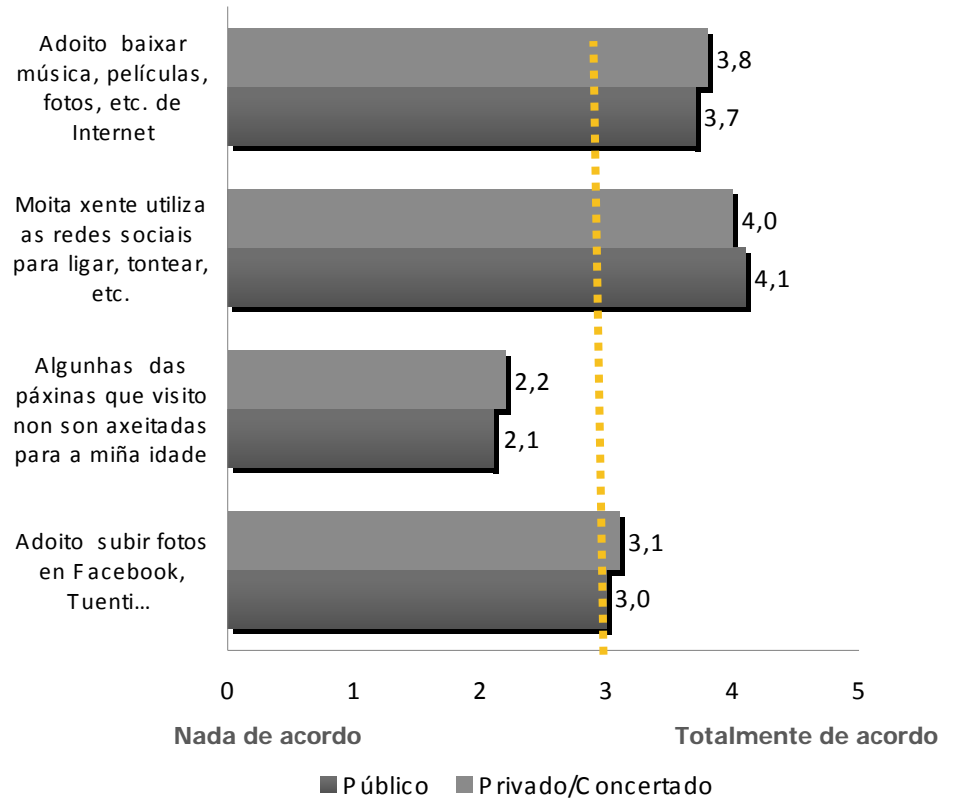
Figura 132. Nivel de dependencia medio estimado segundo a titularidade

Figura 133. Porcentaxe de individuos en risco de dependencia segundo a titularidade

3.2.3.11. Usos potencialmente perigosos

En canto aos usos perigosos da rede, non se atopan diferenzas significativas segundo a titularidade do centro.

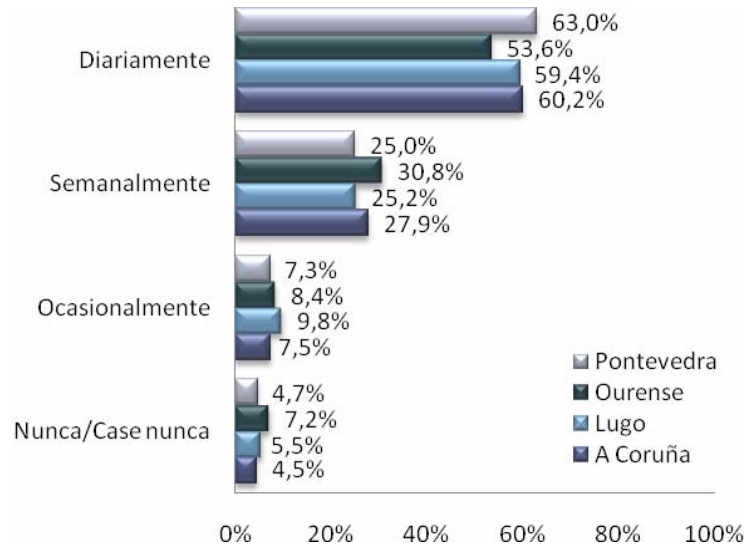

Figura 134. Grao de acordo medio con cada afirmación relacionada co uso perigoso de Internet segundo a titularidade

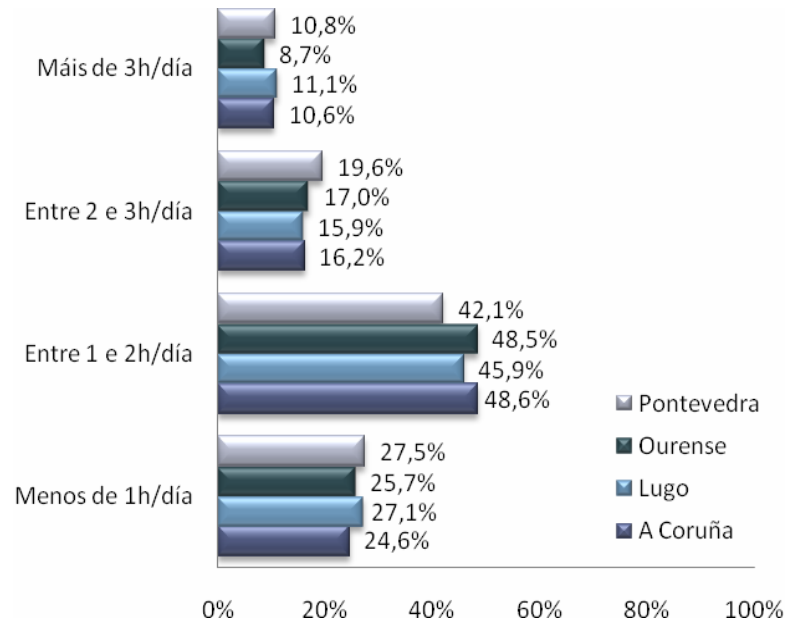
3.2.4. Resultados por provincia

3.2.4.1. Hábitos de uso de Internet

En primeiro lugar, no que respecta á frecuencia e o tempo de conexión non se atopan diferenzas significativas entre as diferentes provincias.

Figura 135. Frecuencia de uso segundo a provincia

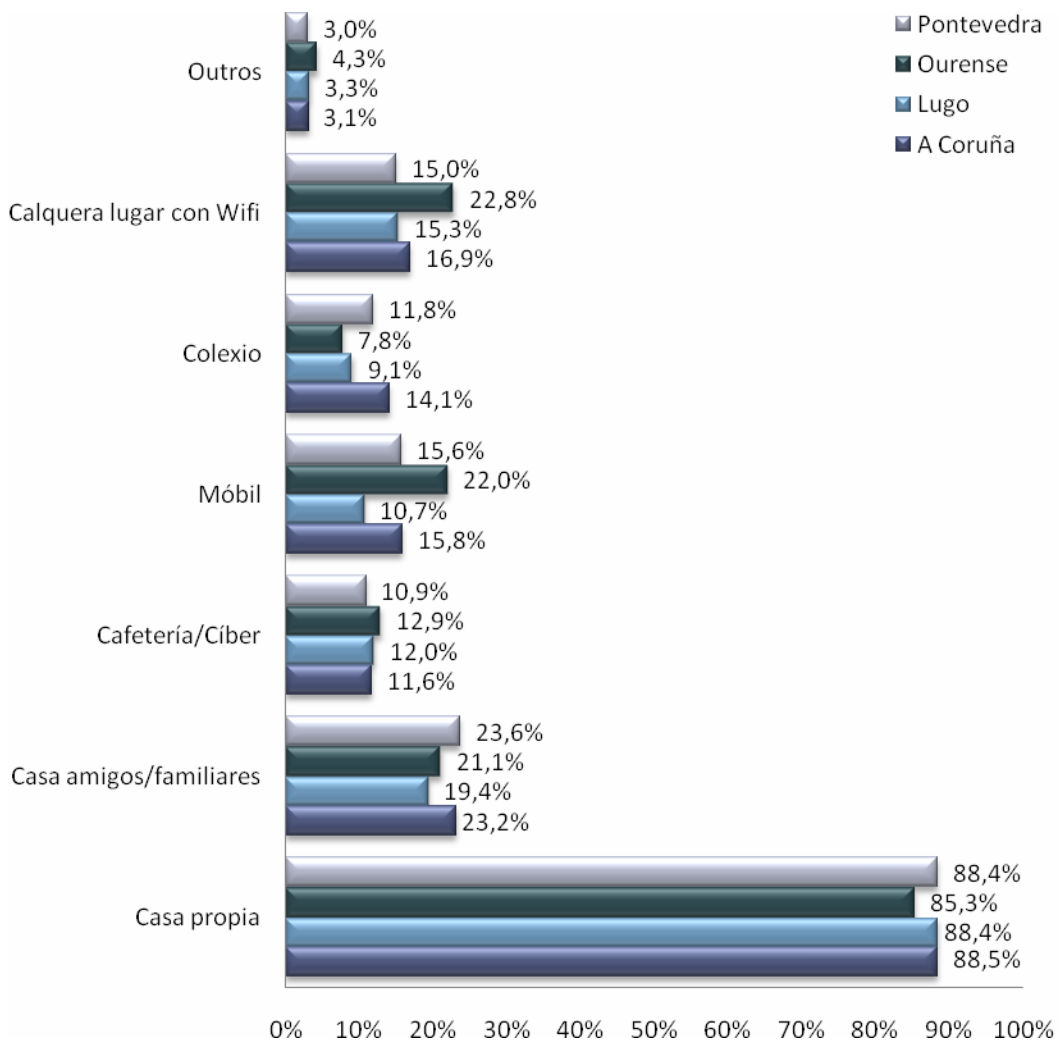

Figura 136. Tempo de conexión ao día segundo a provincia

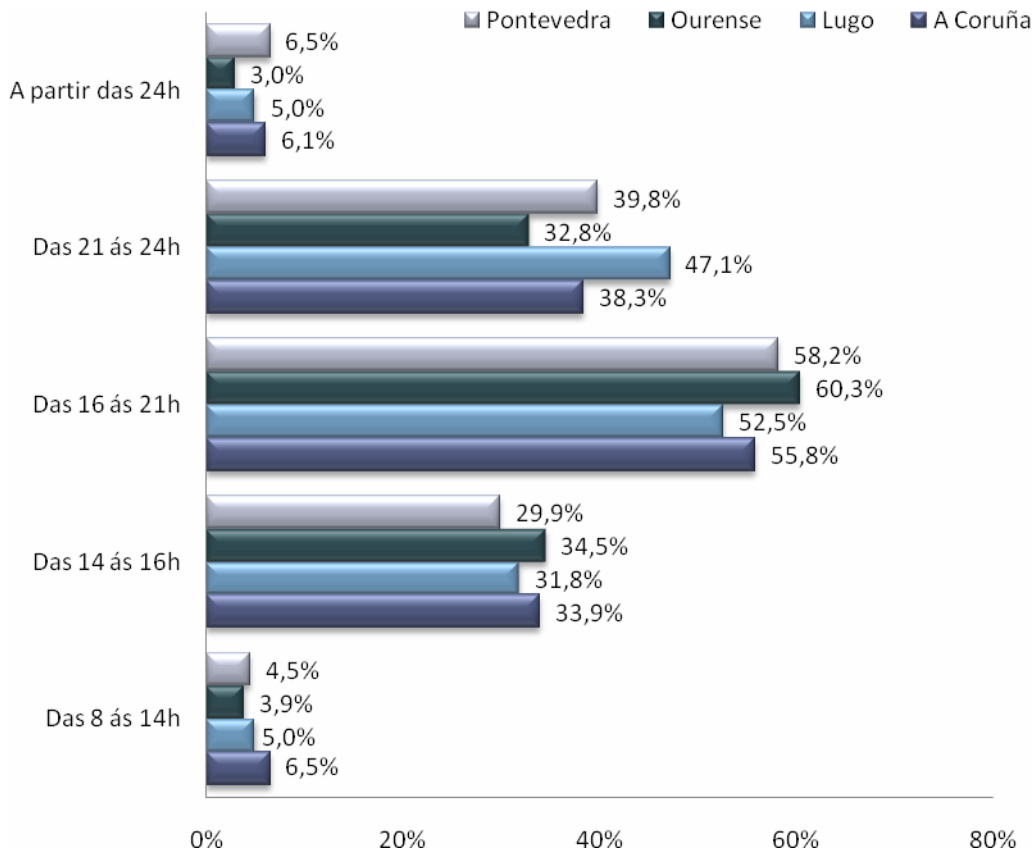

Polo que se refire aos **lugares e horarios de conexión**, si se aprecian algunhas diferenzas dignas de mención. En concreto, serían os estudantes de Ourense os que empregan comparativamente mais o *móbil* ($\chi^2 = 11.32$; Sig<0.05) e a *conexión Wifi* ($\chi^2 = 8.45$; Sig<0.05) mentres que A Coruña, o propio *colexio* ($\chi^2 = 9.53$; Sig<0.05).

No tocante ao horario de conexión, a pauta seguida polos adolescentes é moi similar nas catro provincias.

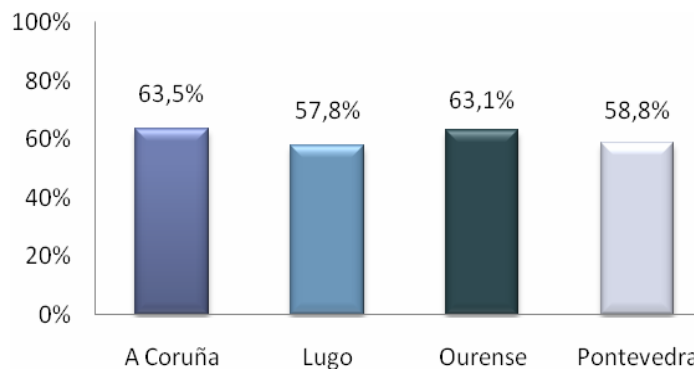

Figura 137. Lugares de conexión segundo a provincia

Figura 138. Horarios de conexión segundo a provincia

Unha cuestión de especial interese referíase ao volume de adolescentes que dispoñen de **Internet no seu cuarto**. A análise realizada revela que non existen tampouco diferenzas estatisticamente significativas segundo a provincia.

Figura 139. Porcentaxe de individuos que dispoñen de conexión a Internet no seu cuarto segundo a provincia

3.2.4.2. Motivacións de uso de Internet

As motivacións á hora de utilizar Internet son múltiples e variadas, pero polo xeral, comúns entre os estudantes da comunidade galega.

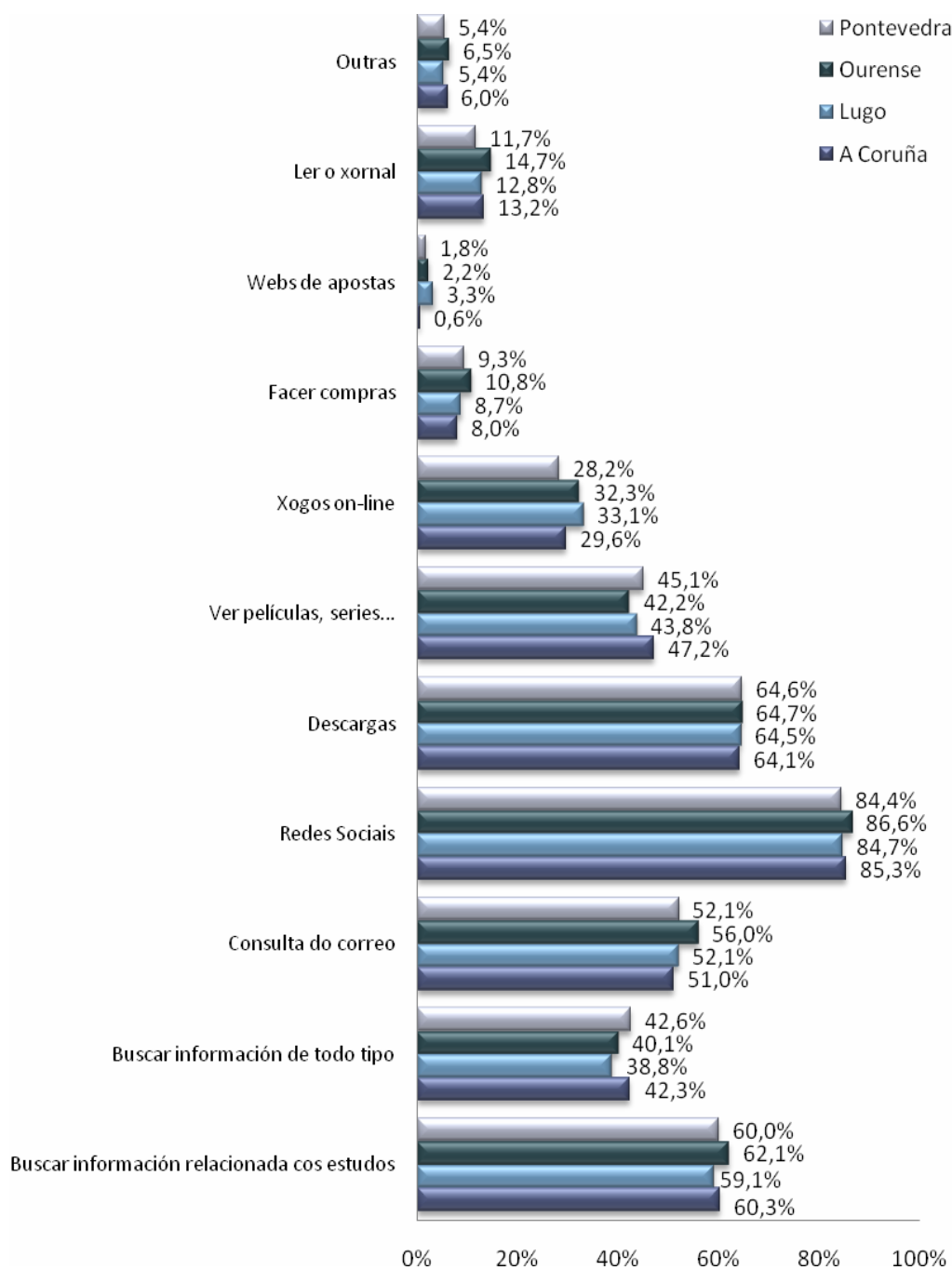
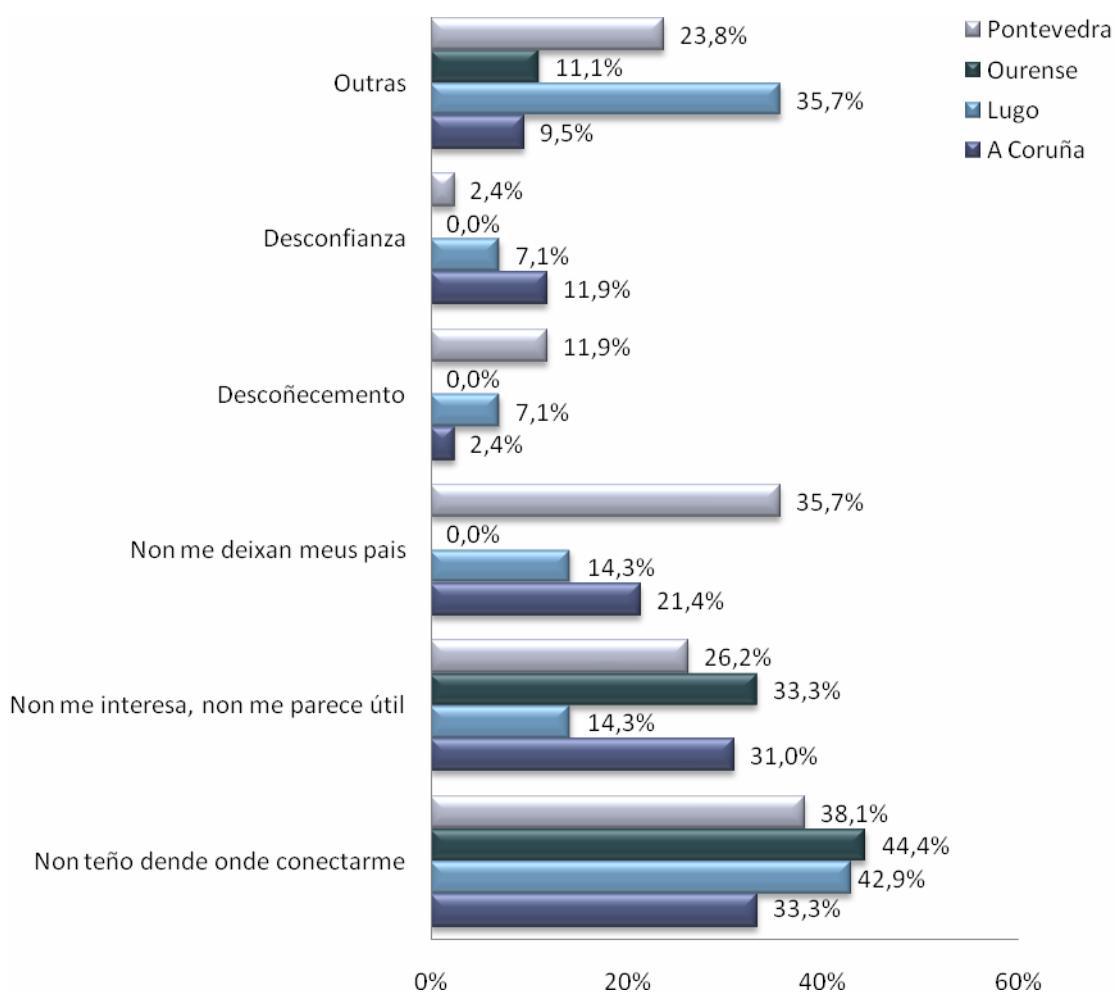

Figura 140. Motivacións de uso de Internet segundo a provincia

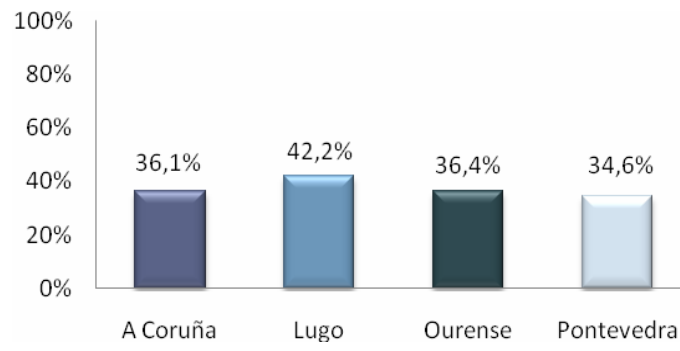
3.2.4.3. Barreiras de uso de Internet

Cando se pregunta aos/ás mozos/as que non utilizan Internet polas posibles razóns, a principal resposta é a **non dispoñibilidade de conexión** en todas as provincias. Sen embargo, obsérvanse diferenzas significativas con respecto á prohibición dos pais, onde comparativamente Pontevedra presenta a porcentaxe maior e Ourense a menor. ($\chi^2 = 10.02$; $\text{Sig} < 0.05$).

Figura 141. Barreiras de uso de Internet segundo a provincia

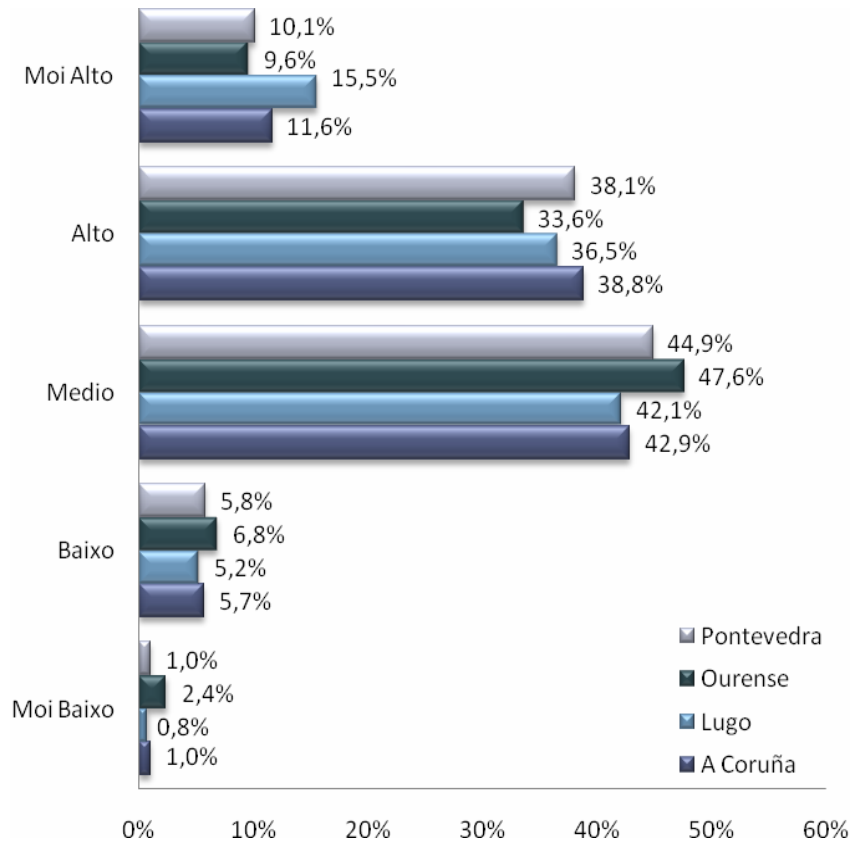
A porcentaxe de mozos/as que manifesta non conectarse todo o que lle gustaría é similar nos catro casos.

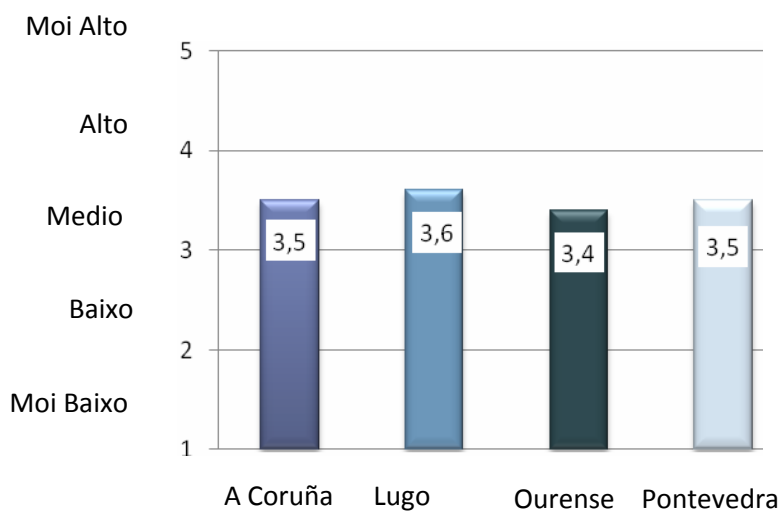
Figura 142. Porcentaxe de individuos que NON se conectan todo o que lle gustaría segundo a provincia

3.2.4.4. Información sobre Internet

O nivel de información percibido dos adolescentes sobre Internet é independente da Provincia, aínda que lixeiramente inferior no caso de Ourense.

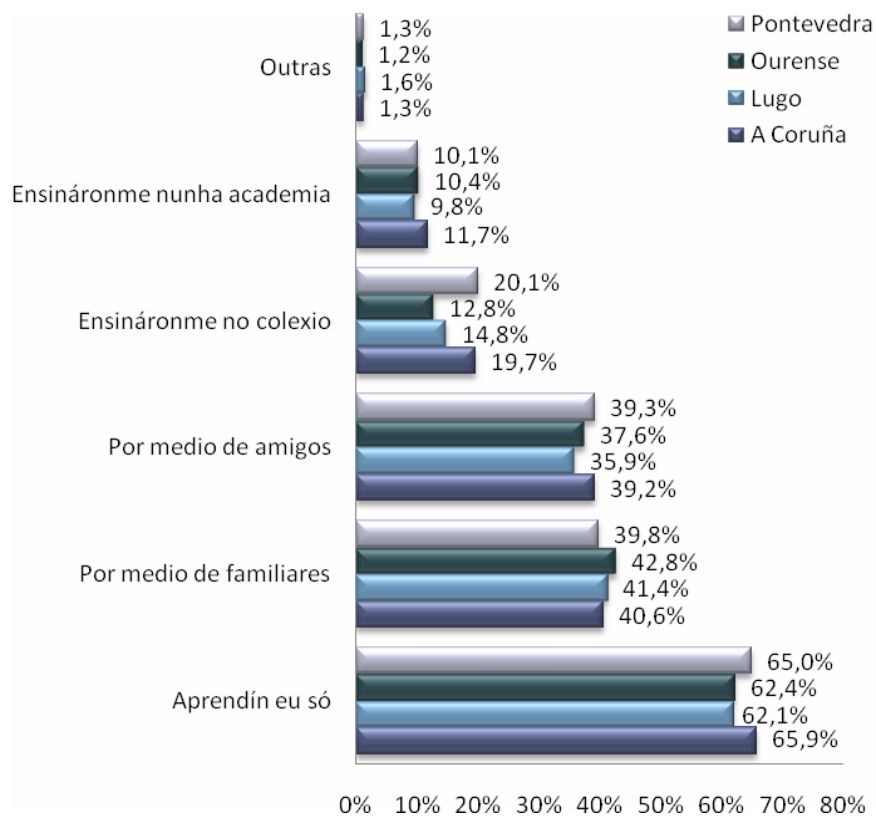

Figura 143. Nivel de información percibido respecto a Internet segundo a provincia

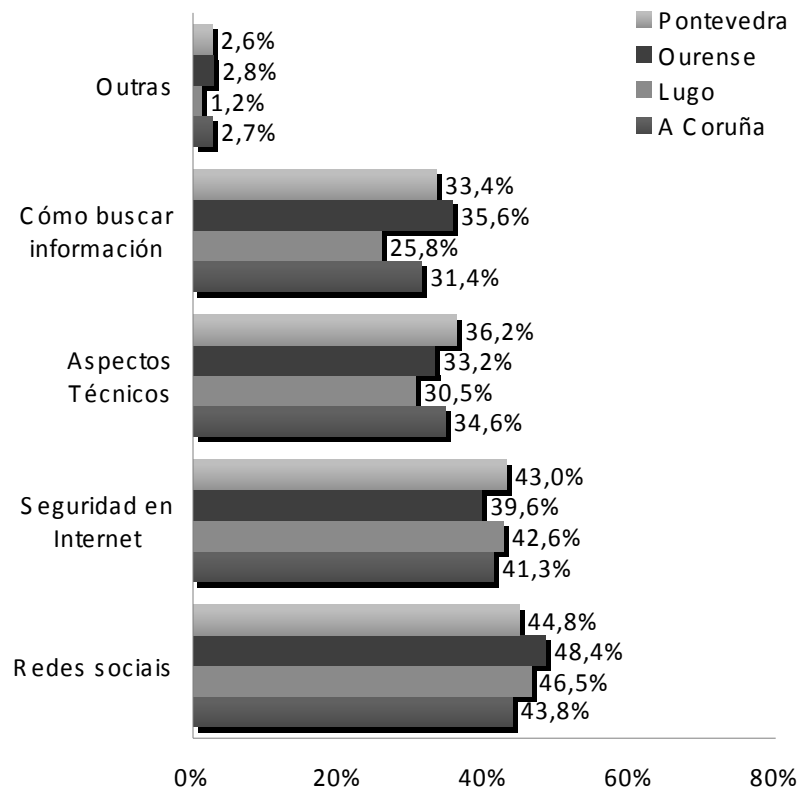

Figura 144. Nivel de coñecemento medio respecto a Internet segundo a provincia

Polo que se refire ás fontes de información, os resultados son similares entre as diferentes provincias. Se ben a utilización da escola como fonte de información sobre Internet sería maior nas provincias de Pontevedra e A Coruña ($\chi^2=10.10$; Sig<0.05).

Figura 145. Distribución das fontes de Información segundo a provincia

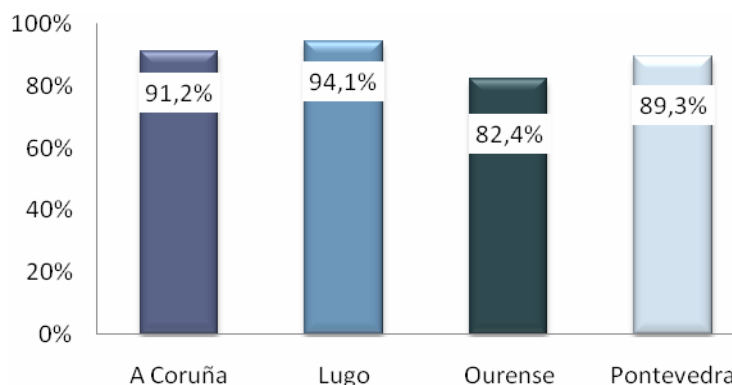
Figura 146. Demandas de información segundo a provincia

En canto ás posibles demandas de información, os resultados son similares nas catro provincias.

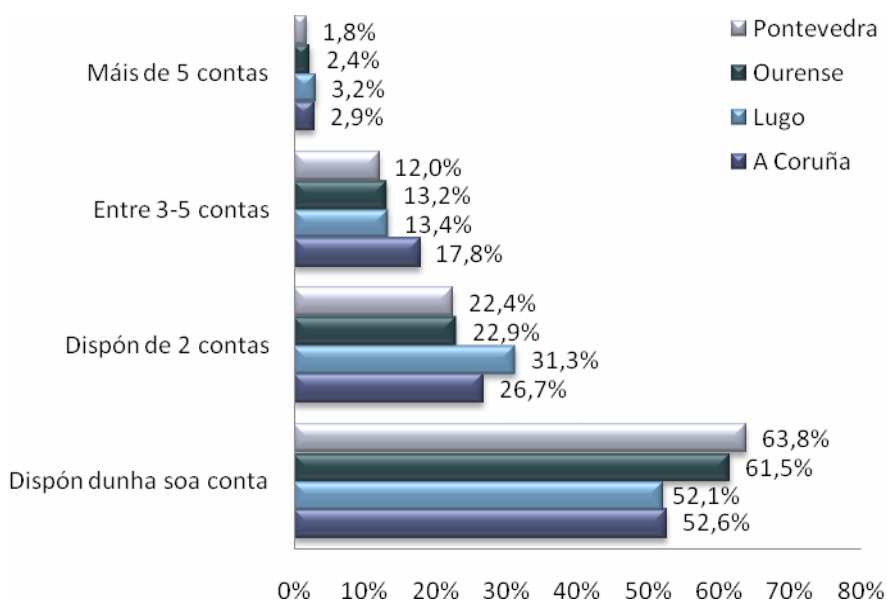

3.2.4.5. Utilización do correo electrónico

A dispoñibilidade de correo electrónico é significativamente menor na provincia de Ourense ($\chi^2=22.38$; Sig<0.001), sobre todo se se compara con Lugo e A Coruña. O mesmo pode dicirse respecto ao número de contas ($\chi^2=85.66$; Sig<0.005).

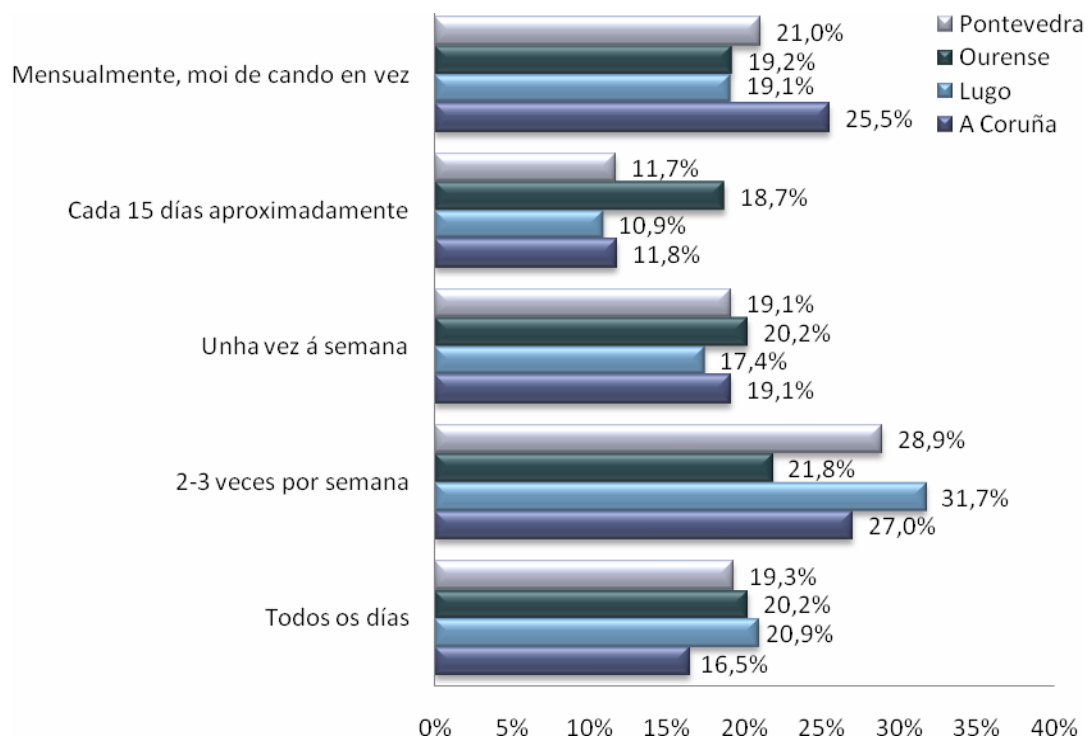

Figura 147. Porcentaxe de individuos que empregan o correo electrónico segundo a provincia

Figura 148. Número de contas das que dispoñen os mozos/as segundo a provincia

Polo que se refire á frecuencia de consulta do correo, as respostas atopadas son moi variadas, en non chegan a atoparse diferenzas significativas.

Figura 149. Frecuencia de consulta de correo electrónico segundo a provincia

3.2.4.6. Utilización do messenger e da cámara web

Polo que se refire á dispoñibilidade de messenger, non se observan diferenzas significativas entre as catro provincias. Si se aprecian cando comparamos o seu uso, sendo Lugo a provincia onde se obtén unha porcentaxe significativamente maior ($\chi^2=16.61$; Sig<0.01). Non se aprecian diferenzas salientables no caso da web cam.

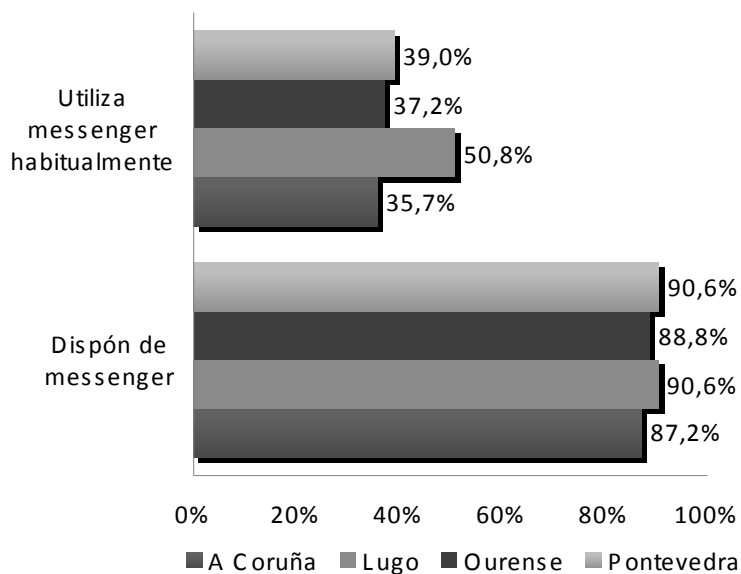

Figura 150. Utilización do messenger segundo a provincia

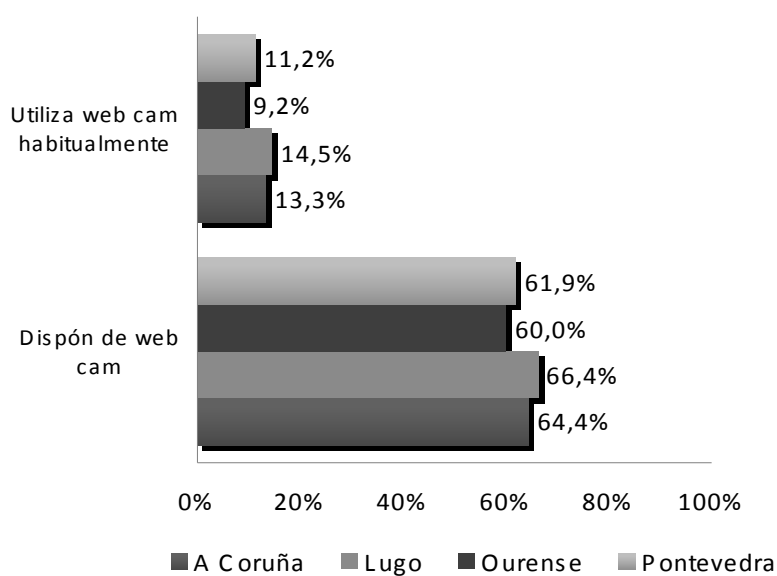
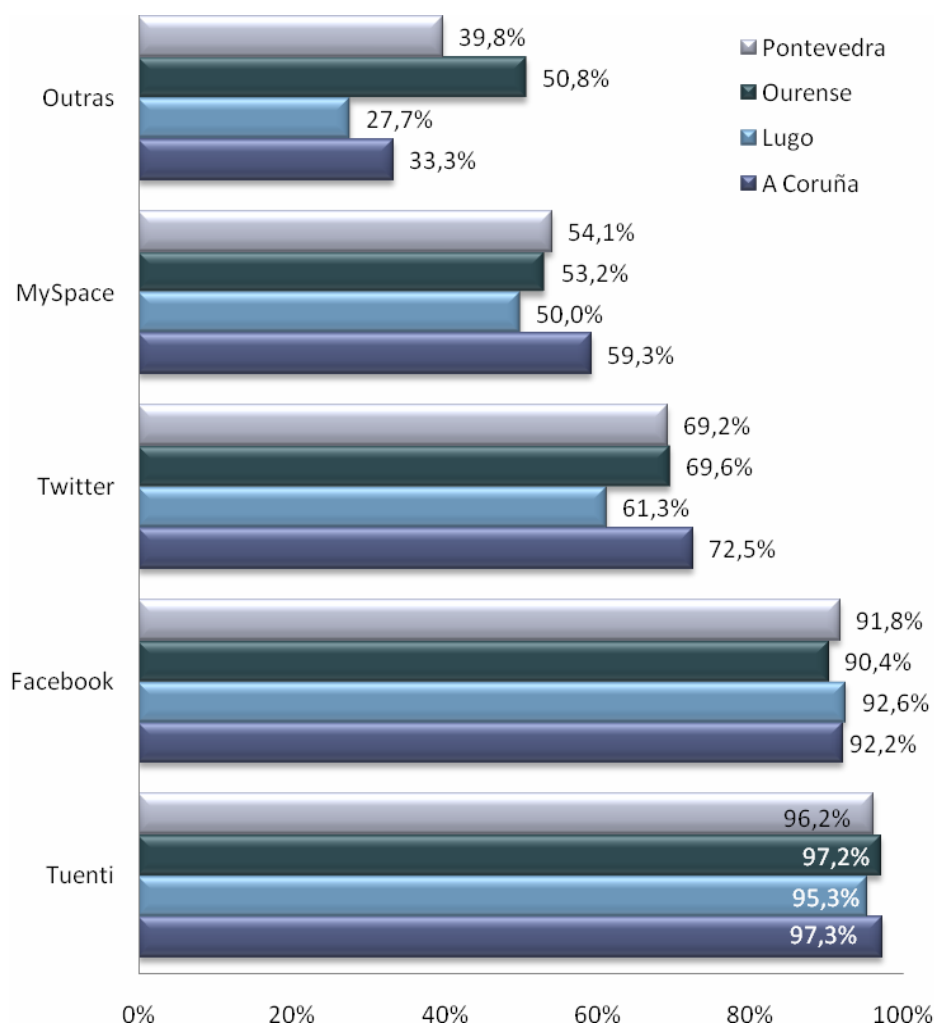

Figura 151. Utilización da Web cam segundo a provincia

3.2.4.7. As redes sociais

Nas catro provincias as redes sociais máis coñecidas e utilizadas son **Tuenti e Facebook**, seguida de Twitter e Myspace. O número de redes sociais nas que están rexistrados os adolescentes non se ve afectado pola provincia onde residen.

Figura 152. Coñecemento das diferentes redes sociais segundo a provincia

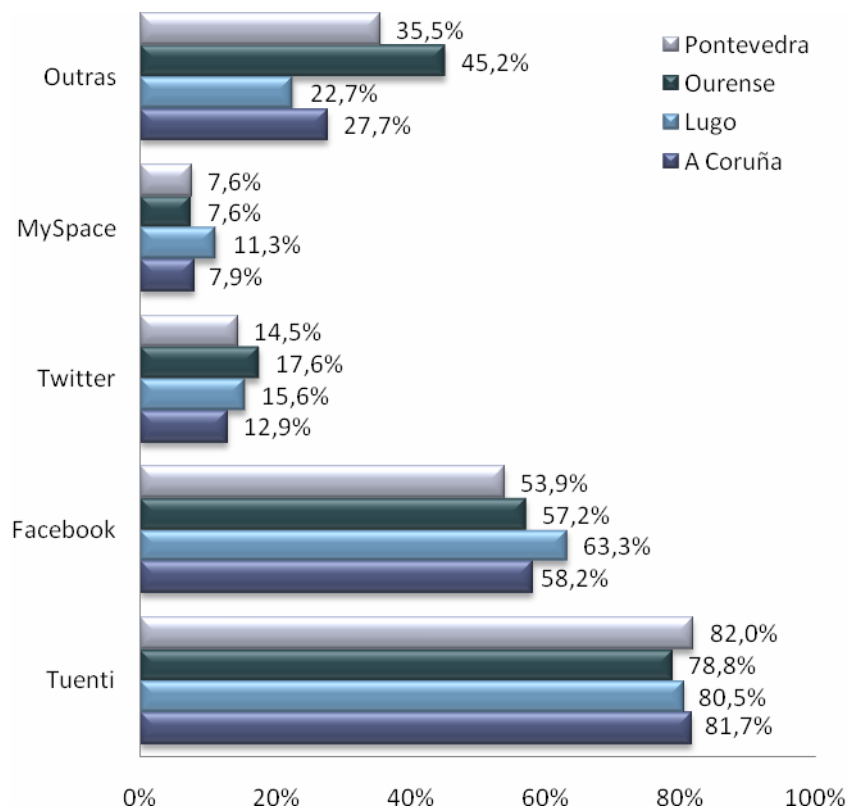

Figura 153. Rexistro nas diferentes redes sociais segundo a provincia

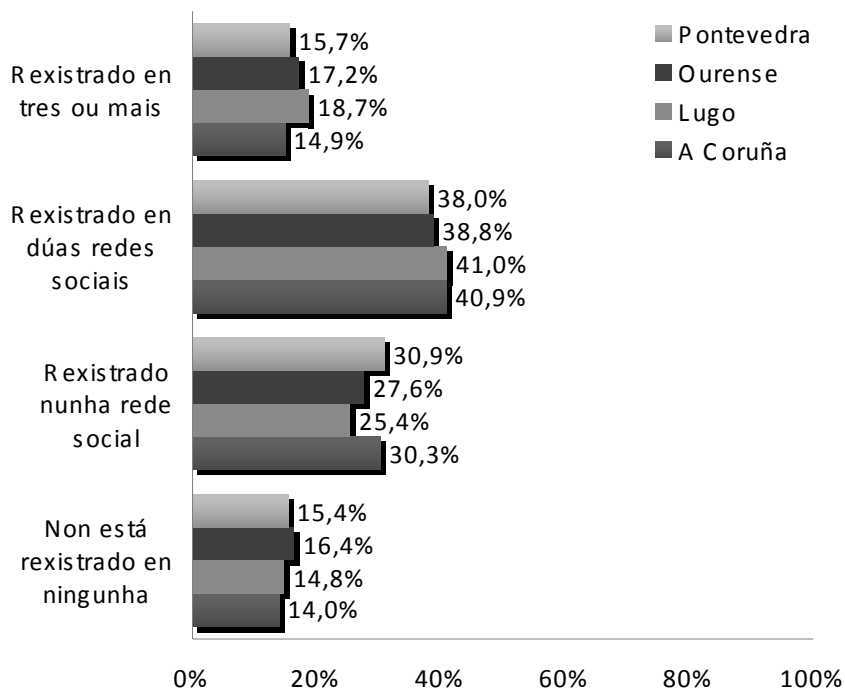
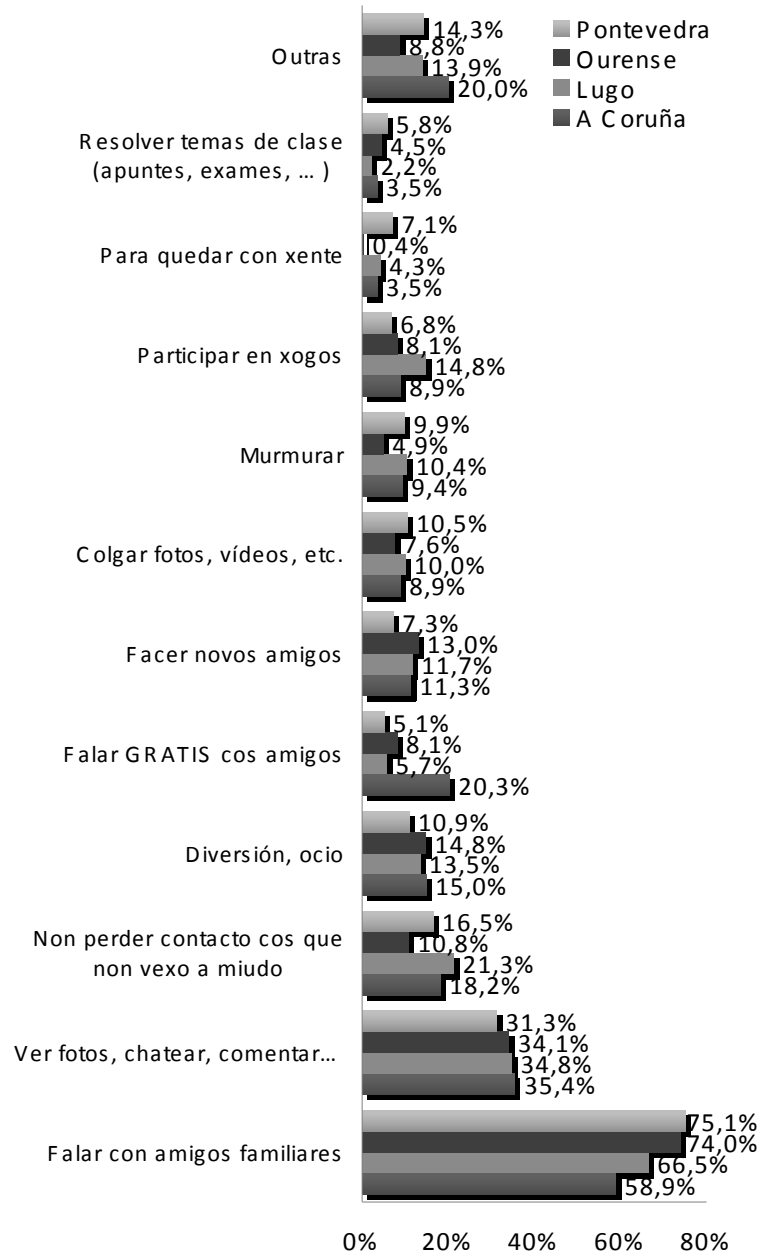

Figura 154. Número de redes sociais nas que estás rexistrado segundo a provincia

Polo que se refire ás motivacións que levan a facer uso das redes sociais, os resultados son similares nas catro provincias.

Figura 155. Motivacións de uso de Internet segundo provincia

Así mesmo, como se pode observar nas figuras seguintes, a distribución de contactos por idade e xénero é similar nas catro provincias.

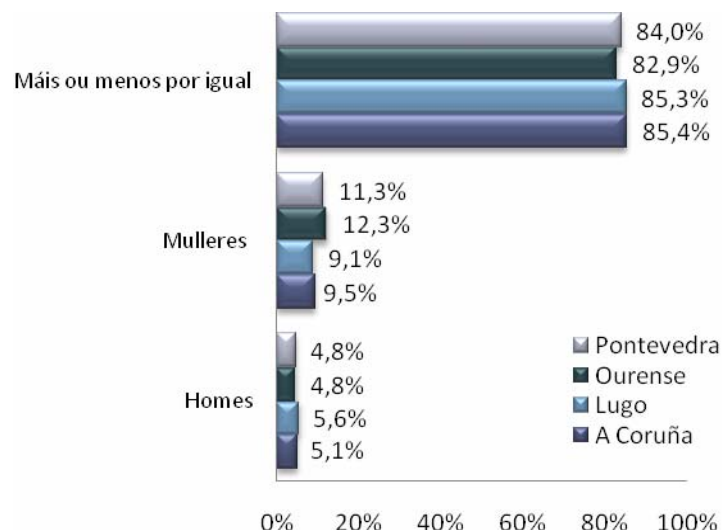

Figura 156. Distribución de contactos por xénero segundo a provincia

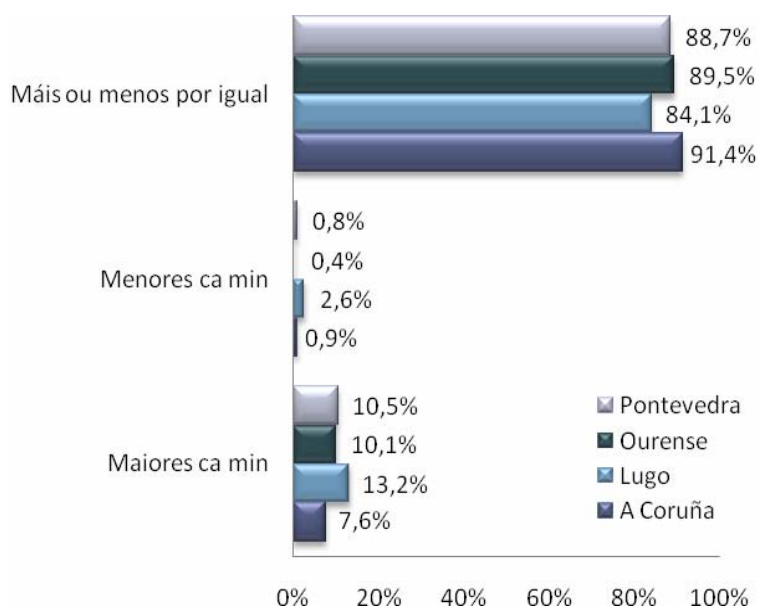

Figura 157. Distribución de contactos por idade segundo a provincia

Cando se pregunta acerca do contacto de maior idade os resultados son similares, a excepción da provincia de Lugo, onde a porcentaxe de individuos que teñen polo menos un contacto maior de 30 anos ascende ata o 30.6%, mentres que no caso de Ourense é de 22.4%; A Coruña, 22.1% e Pontevedra, 21.9%.

3.2.4.8. Actitudes e crenzas cara a Internet e as redes sociais

O tipo de actitudes e crenzas que manteñen os mozos/as cara a Internet e ás redes sociais é tamén similar.

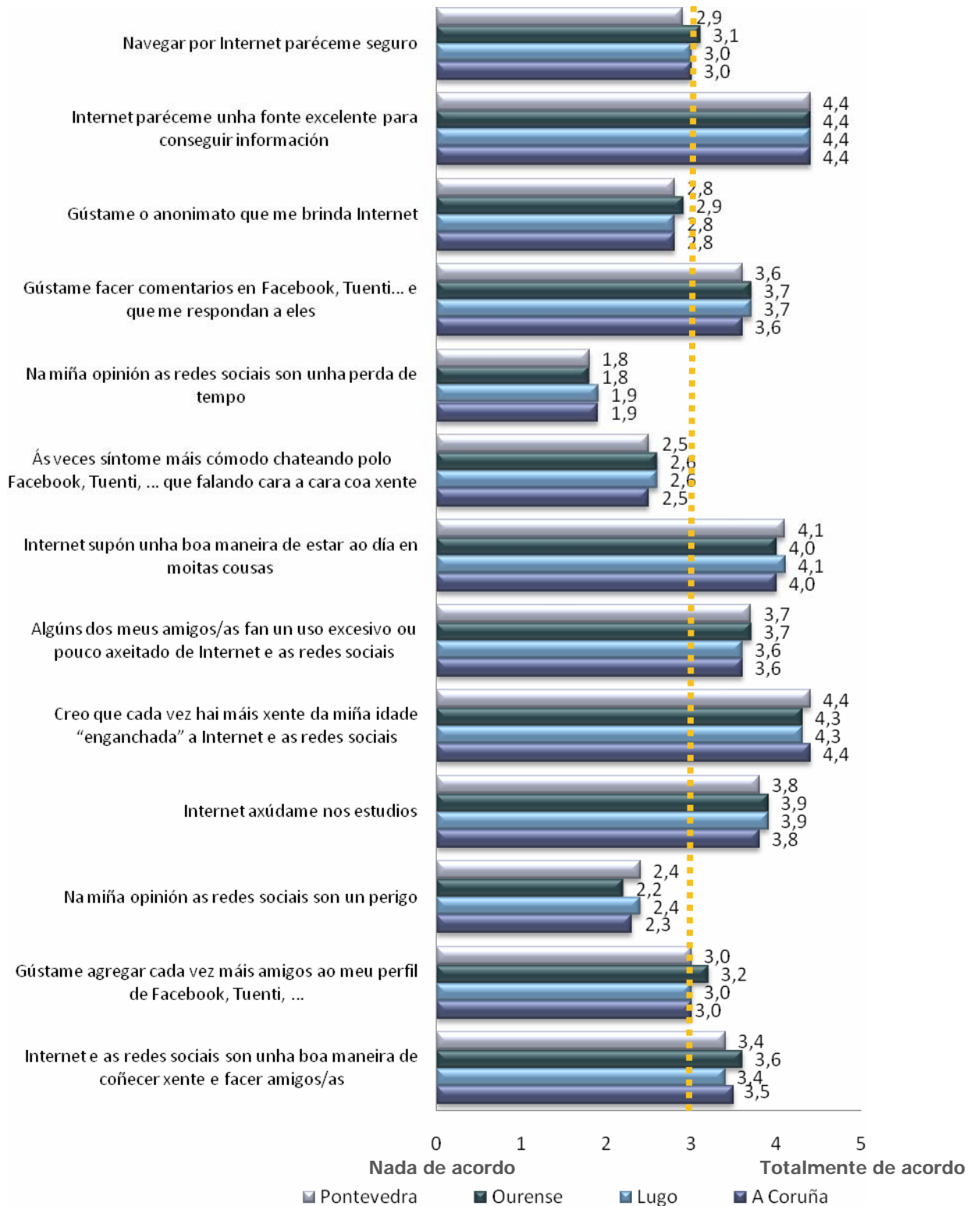

Figura 158. Grao de acordo medio coas diferentes afirmacións segundo a provincia

3.2.4.9. O papel dos pais

Non se observan diferenzas significativas no que se refire ao control exercido por parte dos pais, nin no que respecta ás discusións polo uso de Internet.

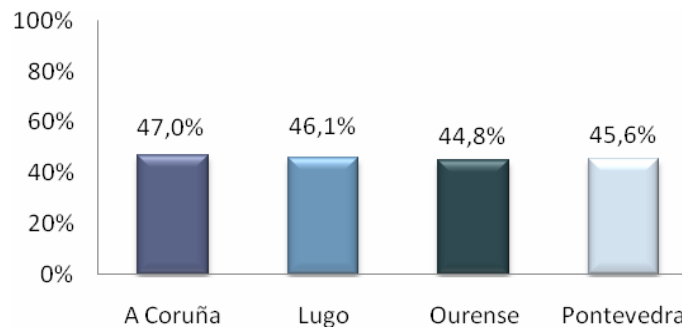

Figura 159. Control dos pais no uso de Internet segundo a provincia

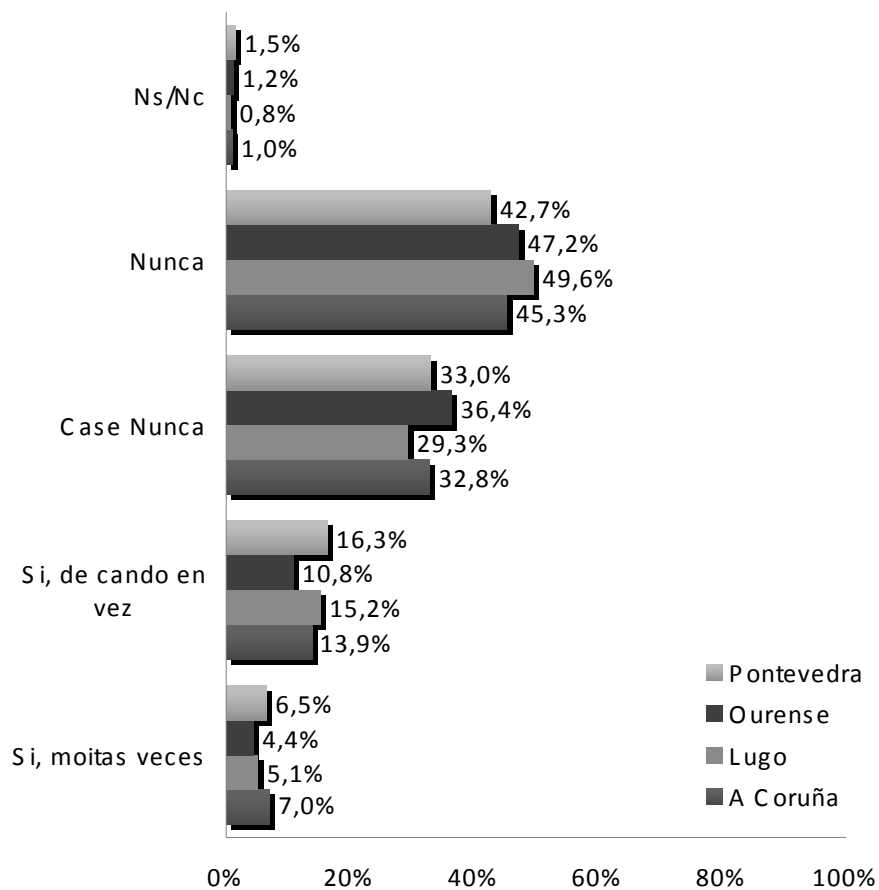
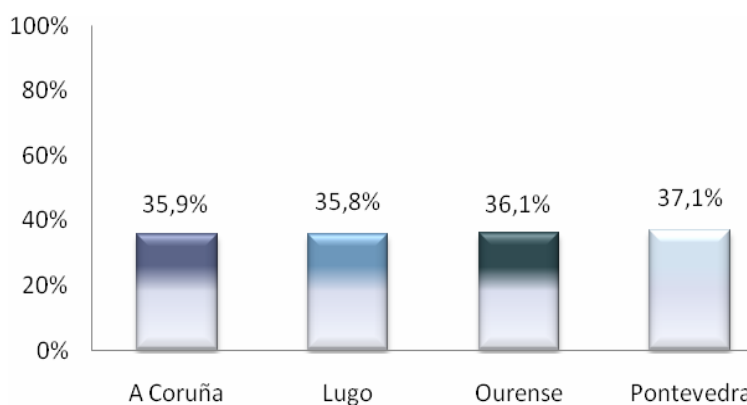

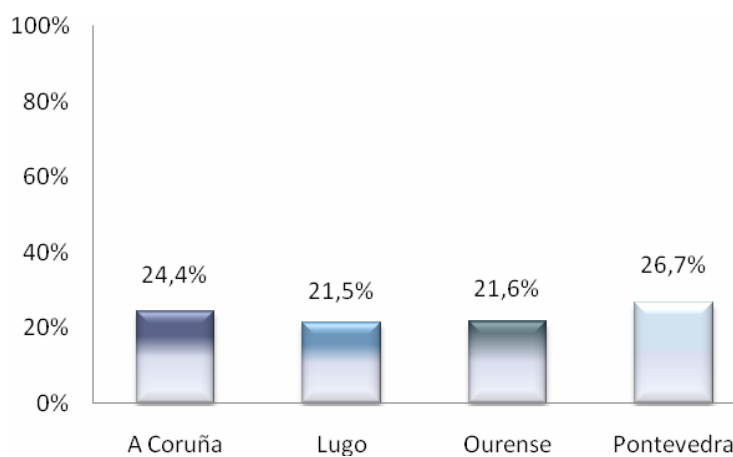
Figura 160. Porcentaxe de individuos que tiveron discusións por Internet segundo a provincia

3.2.4.10. Posible ciberdependencia

A puntuación media na escala de dependencia é similar en tódalas provincias, sen chegar a observarse tampouco diferenzas significativas no que respecta á **porcentaxe de individuos en risco de dependencia, aínda que é algo maior nas provincias de Pontevedra e A Coruña.**

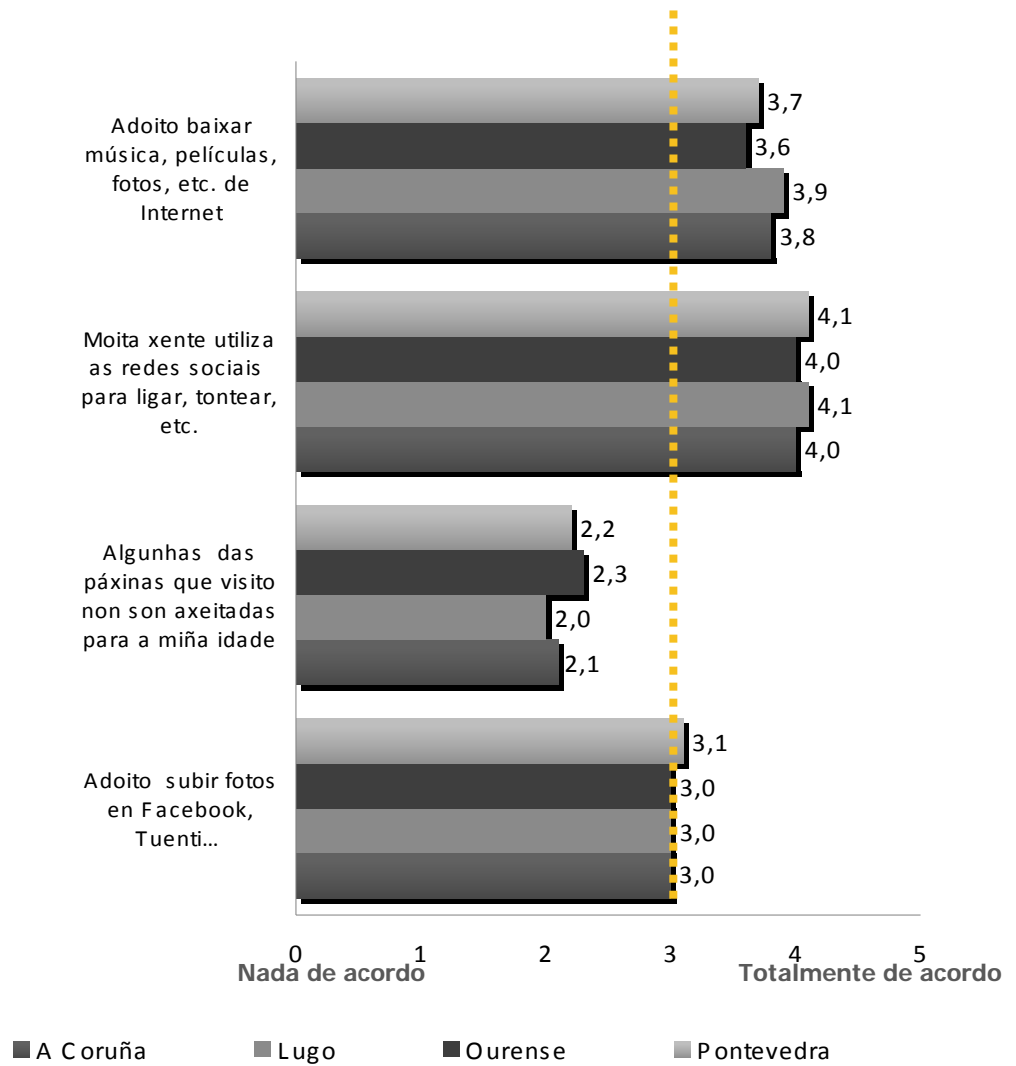
Figura 161. Nivel de dependencia medio estimado segundo a provincia

Figura 162. Porcentaxe de individuos en risco de dependencia segundo a provincia

3.2.4.11 Usos potencialmente perigosos

En canto aos usos perigosos da rede, os/as mozos/as de Ourense recoñecen en maior medida entrar en páxinas pouco axeitadas para a súa idade ($F=2.79$; $p<0.05$). O resto dos valores son moi similares en toda a comunidade.

Figura 163. Grao de acordo medio con cada afirmación relacionada co uso perigoso de Internet segundo a provincia

TERCEIRA PARTE
CONCLUSIÓNS E RECOMENDACIÓNS

1. Conclusións do estudo estatístico

O estudo estatístico efectuado, referido aos adolescentes galegos, permite extraer diversas conclusións, que mostramos no presente epígrafe. Para mellorar a súa exposición agrupámolas en diversos subapartados.

A conclusión xeral deste estudo sería a constatación do **alto grao de implantación de Internet** na poboación obxecto de análise. Os adolescentes galegos coñecen e utilizan de maneira masiva Internet. Posiblemente as cifras obtidas non xustifiquen unha actitude alarmista, pero si revelan **un contexto relativamente preocupante**. Os datos recolleitos permiten estimar que 1 de cada 4 adolescentes fai un uso perigoso de Internet e as redes sociais, que mesmo podía interpretarse como un elevado risco de dependencia.

Esta análise realizada, as súas conclusións e outras fontes de información empregadas, levarannos a formular, no apartado seguinte desta terceira parte, unha serie de recomendacións. En todo caso, a realidade que describen os datos esixe a implantación de medidas preventivas áxiles e adecuadas, concienciando e preparando á poboación para poder afrontar os cambios vertixinosos aos que está exposta.

1.1. Hábitos de uso

Un primeiro dato de interese que se deriva do estudo estatístico efectuado é que, segundo os datos solicitados, **aproximadamente o 60% dos adolescentes galegos se conecta a Internet practicamente todos os días**. De forma complementaria, poderíase afirmar tamén que **9 de cada 10 fan un uso regular de Internet, conectándose cunha frecuencia polo menos semanal**. Por outra banda, aqueles que usan Internet conéctanse polo xeral entre 1 e 2 horas ao día (45.8%). De igual forma, hai que subliñar que un 10.5% se conecta máis de 3 horas ao día. Un dato complementario é que **o 36.2% dos participantes no estudo afirman que non se conectan todo o que lles gustaría**.

A pesar de que **non se aprecian diferenzas significativas nin por xénero, nin por provincia**, si se atoparon diferenzas segundo o ciclo cursado e a titularidade do centro. En concreto, o uso de Internet é maior entre os alumnos de 2º ciclo e de colexios privados/concertados.

Con respecto aos lugares e horarios de conexión, **o habitual é que os adolescentes se conecten sobre todo desde a súa casa (88.1%) ou desde a casa de familiares ou amigos (22.7%)**. Hai que apuntar tamén que o 15.8% se conecta habitualmente a través do seu teléfono móbil. Outro dato importante é que **o 55% da poboación obxecto de estudo disporía de conexión a Internet no seu propio cuarto**.

A franxa horaria na que habitualmente se conectan a Internet é a tarde, entre as 16h e as 21h (56.8%). No entanto, **case un 40% se conecta tamén entre as 9 e as 12 da noite e un 5.8% a partir da medianoite**. Atopouse tamén que os alumnos de 2º ciclo e de colexios privados/concertados tenden a conectarse en maior medida nas franxas máis avanzadas do día, sendo ademais os segmentos onde se atopou unha porcentaxe maior de adolescentes con Internet no seu cuarto.

1.2. Motivacións

Polo que se refire ás **motivacións de uso de Internet**, a principal é (1) **facer uso das redes sociais** (85%), seguido de (2) **descargar/baixar materiais** (música, películas, vídeos, imaxes, etc.) (64.4%), (3) **buscar información relacionada cos estudos** (60.2%) e (4) **usar o correo electrónico** (52.1%). É necesario tamén destacar que un 29.7% dos adolescentes que usan Internet serían usuarios de **xogos on-line**, porcentaxe que equivalería ao **28.2% en termos absolutos**. Na comparativa por xénero atopáronse diferenzas dignas de mención. En concreto, as mozas buscarían información relacionada cos estudos en maior medida que os mozos, e interactuarían máis nas redes sociais. Pola súa banda, os mozos, comparativamente, dedicarían máis tempo a ver series, películas e partidos..., a participar en xogos *on-line* ou webs de apostas e a ler o xornal.

1.3. Barreiras

Cando se tenta indagar sobre as posibles barreiras de uso de Internet e se pregunta aos mozos que non utilizan Internet polas posibles razóns diso, a principal resposta é a **non dispoñibilidade de conexión** (37.9%), seguido da **falta de interese** ou escasa utilidade que lle atribúen (27.6%) e do **impedimento por parte dos seus pais (22.4%)**.

1.4. Nivel e demandas de información

No tocante á información sobre Internet, **o 48.9% dos adolescentes afirma que o seu nivel de información é alto ou moi alto. Tan só un 6.9% dos escolares se considera pouco informado.** En canto ás fontes de información, **o 64.8% considérase autodidacta**, aínda que o 40.6% afirma aprender a través de familiares e un 38.7% a través de amigos. Comparativamente os alumnos de 2º ciclo son os que consideran ter un maior coñecemento de Internet e así mesmo son os máis autodidactas.

No que respecta ás **demandas de información**, hai que destacar o interese suscitado polas **redes sociais** (45%), así como todo o que rodea á **seguridade e á confidencialidade en Internet** (41.9%). Comparativamente os mozos estarían máis interesados nos aspectos técnicos, mentres que ás mozas preocúpalles máis a seguridade e confidencialidade na Rede.

1.5. Correo electrónico

Con relación á utilización do correo electrónico, os datos recolleitos revelan que **9 de cada 10 adolescentes galegos dispón a día de hoxe de correo electrónico** (89.8%), polo xeral cunha soa conta (57.6%). O 42.4% que teñen máis dunha fano sobre todo para poder rexistrarse en varias redes sociais, para facer uso do messenger, participar en xogos on-line, ou ben para facilitalas a diferentes tipos de contactos (amigos, familiares, etc.).

No tema da frecuencia de consulta do correo, as respostas atopadas son moi variadas, aínda que **o habitual é consultalo dúas ou tres veces á semana (27.8%). Tan só o 18.4% consultaríao todos os días.** As diferenzas atopadas por segmentos mostran que a dispoñibilidade de correo electrónico é significativamente maior entre os estudantes de 2º ciclo e entre os que asisten a colexios privados e concertados.

1.6. Messenger e web cam

En canto ao uso do messenger e a cámara web cabe sinalar que **practicamente 9 de cada 10 adolescentes (89%) dispoñen dunha conta en messenger**, aínda que só **o 43.8% o utiliza de maneira habitual. En termos absolutos representaría o 38.8% dos adolescentes galegos.** Pola súa banda, **o 63.2% dispón de web cam**, aínda que só **o 19.5% a usa de maneira habitual (o que representaría un 12.2% do total da poboación obxecto de estudo).** Na

comparativa por segmentos púidose apreciar que o uso do messenger está algo máis estendido entre as mozas, os alumnos de 2º ciclo e entre aqueles que asisten a colexios privados e concertados. Polo que se refire á dispoñibilidade da web cam aprécianse diferenzas significativas, sendo algo maior entre os estudantes dos colexios privados/concertados.

1.7. Redes sociais

Outro dos obxectivos deste estudo foi profundar no nivel de coñecemento e utilización das redes sociais por parte dos adolescentes. Respecto diso, un primeiro resultado que se pode extraer dos datos recolleitos é que **o nivel de coñecemento das redes sociais entre os estudantes de ESO na comunidade galega é moi elevado**. Tuenti e Facebook son as redes sociais máis coñecidas, a primeira cun 96.7% de notoriedade e a segunda cun 91.9%. Outro dato importante é que **o 85.1% do alumnado de ensino secundario está rexistrado en, polo menos, unha rede social, case o 40% en dúas e até un 15.9% en tres ou máis. Unicamente o 14.9% non estaría rexistrado en ningunha rede social.**

Por outra banda, **a rede social de maior aceptación entre os adolescentes é Tuenti (rexistrados o 81.4%), seguida de Facebook (rexistrados ou 57%). Lonxe quedarían Twitter (14.3%) e MySpace (8.1%).** O nivel de coñecemento e utilización das redes sociais é significativamente maior entre os estudantes de 2º ciclo.

Os principais **motivos polos que os adolescentes se rexistran nas redes sociais** son fundamentalmente dúas: (1) falar con amigos e familiares (67.5%), e (2) ver fotos, chatear e facer comentarios (33.6%).

O tipo de contactos que os adolescentes teñen nas redes sociais é un tema que pode resultar de relevancia. A inmensa maioría teñen similar porcentaxe de homes e de mulleres entre os seus contactos e, polo xeral, do seu mesma idade. No entanto, hai que destacar **que o 60.7% dos mozos obxecto do estudo teñen polo menos un contacto maior de 20 anos, e un 23% maior de 30.**

1.8. Crenzas

Polo que se refire ás actitudes e crenzas sobre Internet e as redes sociais, **os adolescentes comparten maioritariamente a idea de que Internet é unha fonte excelente para conseguir información, e que supón unha boa maneira de estar ao día en moitas cousas.** Así mesmo, existe tamén un amplo acordo en

que **cada vez hai máis xente da súa idade enganchada a Internet e ás redes sociais.**

1.9. O papel dos pais

Outra das cuestións *a priori* fundamentais para unha adecuada comprensión da situación actual era chegar a coñecer o posible papel dos pais con relación ao uso de Internet entre os adolescentes. Un primeiro resultado atopado é que **o 52.8% sinala que os seus pais non os controlan á hora de usar Internet.** Naqueles casos onde se dá un certo control paterno, este viría motivado sobre todo polo excesivo tempo que o adolescente dedica a Internet e polo tipo de contidos ou páxinas que visita.

Debe engadirse que polo menos **1 de cada 4 pais (25.5%) non utilizaron nunca ou practicamente nunca Internet, dato que contrasta claramente coa porcentaxe rexistrada entre os propios adolescentes (5%).** Estamos, por tanto, ante unha diferenza xeracional considerable, que ben puidese estar na base da explicación do escaso control exercido. De feito, cando se cruzan ambos os elementos (utilización de Internet por parte dos pais e control exercido por estes) detéctase unha asociación estatisticamente significativa, de maneira que **canto menor é o coñecemento e utilización de Internet por parte dos pais, menor tende a ser tamén o control exercido sobre os fillos. Este resultado sitúa nos propios pais un dos principais focos de traballo a nivel preventivo.**

Doutra banda, cando se fai unha análise por segmentos, atópase que o control sería algo maior no caso das mozas e dos alumnos de colexios privados ou concertados.

Un dato complementario é que **o 77.9% dos adolescentes que utilizan Internet, non tiveron nunca ou case nunca unha discusión cos seus pais polo seu uso.** Cando se analiza a frecuencia de conflitos entre pais e fillos por mor de Internet obtéñense datos similares aos sinalados previamente: o número de discusións é menor cando o coñecemento e utilización de Internet por parte dos pais tamén é menor. Neste caso a frecuencia de discusións é tamén maior no caso das mozas, dos estudantes de 2º ciclo e dos colexios privado/concertados.

1.10. Nivel de dependencia

Coa intención de estimar os posibles niveis de dependencia latentes, elaborouse unha escala reducida, composta por 8 ítems extraídos de traballos previos, como os de

Graza, Vigo, Fernández e Marcou (2002) ou Viñas (2009). Antes de apuntar os resultados obtidos, hai que subliñar que a fiabilidade da escala utilizada foi moi aceptable, o cal a converte nun instrumento de notable interese para avaliacións posteriores. A teor dos resultados alcanzados poderíase afirmar **que 3 de cada 4 adolescentes (75.4%) faría un uso máis ou menos adecuado de Internet e das redes sociais, un 18.7% presentaría un risco elevado de dependencia ou un uso perigoso da Rede e un 5.9% presentaría claros indicios de dependencia**. As diferenzas atopadas por segmentos revelan que existe un risco significativamente maior no caso das mozas, os alumnos de 2º ciclo e de colexios privado/concertados.

Polo que se refire a usos perigosos concretos, cabe sinalar que **polo menos un 20.9% dos adolescentes recoñece que algunhas das páxinas que visita habitualmente non son adecuadas para a súa idade, un 40.9% que adoita subir fotos en Facebook ou Tuenti e un 64.7% que adoita baixar música, películas, vídeos ou imaxes de Internet**.

Aínda que non se pode falar dun perfil de risco de dependencia ou uso perigoso de Internet entre os adolescentes galegos, polo menos desde un punto de vista sociodemográfico, as diferentes análises realizadas permiten concluír que o risco sería maior entre as mozas, os alumnos de 2º ciclo (3º e 4º da ESO), os que estudan en centros privados ou concertados e nas provincias de Pontevedra e A Coruña.

No entanto, desde un punto de vista comportamental os individuos que presentan unha puntuación elevada na escala de dependencia, si mostran algunhas comunalidades importantes: conéctanse a Internet practicamente todo os días, polo regular máis de dúas horas ao día e a partir das 21h; a maioría teñen conexión no seu cuarto, utilizan o messenger con regularidade e case o 30% adoita usar tamén a cámara web; o 72.4% está rexistrado en dúas ou máis redes sociais (maioritariamente Tuenti e Facebook); case a metade (48.5%) manifesta non ter ningún tipo de control por parte dos seus pais e o 54.1% nunca tivo unha discusión na casa por mor de Internet; consideran que o seu nivel de información é alto ou moi alto; adoitan ser autodidactas e acoden en maior medida que o resto aos amigos para informarse sobre temas relacionados con Internet.

1.11. Fenda dixital

Por último, aínda que só de maneira indirecta, tentouse solicitar información acerca da posible **fenda dixital** existente na comunidade galega. Para levalo a cabo empregáronse dous indicadores orientativos: (1) a porcentaxe de fogares con conexión a Internet, e (2) a porcentaxe de usuarios que manifesta sufrir problemas de conexión. A teor dos datos recolleitos poderíase sinalar que o nivel de implantación de Internet en Galicia está a ser avanzado, chegando ao 88% dos fogares con nenos en idade de ensino secundario. No entanto, a principal cuestión a resolver é a calidade da conexión, xa que máis da metade dos fogares sufrirían problemas de conexión ben de maneira habitual (9.7%) ou ocasional (42.3%).

2. Recomendacións xerais

Sobre a base do estudo realizado cos adolescentes en Galicia, en combinación con outros datos e reflexións efectuadas desde un punto de vista preferentemente xurídico, resulta imprescindible pechar o presente informe extraordinario ofrecendo un conxunto de recomendacións. As ditas recomendacións estrutúranse en tres apartados co obxecto de esquematizar de maneira máis clara as diferentes liñas de actuación que cremos necesarias para salvagardar o interese superior dos menores ante a delicada problemática á que a Rede os expón. Estes tres apartados son as recomendacións dirixidas ao ámbito doméstico, aos poderes públicos e ás empresas que xestionan servizos dixitais.

Como é sabido, a Lei galega 3/1997, de 9 de xuño, da familia, a infancia e a adolescencia, no seu art. 9.1, atribúe ao Valedor do Pobo competencias xenéricas en defensa do interese superior dos menores. Neste sentido alúdese á proposición de “medidas susceptibles de mellorar a protección da infancia e a adolescencia ou de perfeccionar a aplicación das xa existentes”, e a promover “as medias que é necesario tomar para a súa atención e coidado”. Iso permítenos efectuar todas as recomendacións que entendemos convenientes para a protección de tal interese superior dos menores, dirixíndoas, por tal motivo, tamén a particulares e empresas.

2.1. Ámbito doméstico

- Recibir formación

Todas as persoas implicadas na problemática dos riscos que para os menores xeran as novas tecnoloxías deben recibir unha correcta preparación no ámbito da Sociedade da Información.

Iso resulta imprescindible no caso dos pais, que teñen que esforzarse para lograr unha adecuada cultura e socialización dixital, mellorando o seu nivel de información sobre Internet e os diferentes usos que se poden facer da Rede. En particular, deben coñecer os usos máis comúns que a poboación adolescente fai desta. Unha das principais causas dos problemas que a Rede xera aos menores é, precisamente, a falta de formación dos seus pais.

- Dar formación aos menores

Os pais deben aconsellar aos fillos sobre as posibilidades e perigos de Internet. Eles son os principais responsables da súa educación, polo que non poden facer abandono das súas funcións nun ámbito tan importante como este. Os pais teñen que ensinar aos seus fillos a dicir que non e a que pidan axuda antes de que sexa demasiado tarde, a fomentar o espírito crítico e a percibir o risco.

Tamén os profesores, no exercicio das súas funcións ordinarias, teñen unha elevada responsabilidade neste labor. Así mesmo, os poderes públicos deben articular campañas formativas que teñan aos menores como destinatarios específicos.

- Navegación en compañía

O uso de Internet por parte dos nenos debe facerse acompañado dos pais ou profesores, que iniciarán con eles o seu manexo tratando de imbuírles un espírito crítico. Desta forma, aseguráronos de que os nenos non acceden a Internet a través de contornas non confiables. Trátase de que a navegación se converta nunha actividade familiar ou escolar.

- Computador compartido

É preferible que o computador sexa de uso familiar e non de uso exclusivo do menor.

- Localización do computador

O computador debe estar situado nun lugar común da casa. Se ten cámara web é imprescindible que así sexa.

Téñase en conta que o acceso a Internet xa non se produce só desde a propia casa por unha terminal fixa senón que tamén se empregan outras vías ou dispositivos (computador portátil, teléfono móbil, conexións wi-fi, ciber). Os computadores e dispositivos portátiles non se deben prohibir aos adolescentes, pero no caso da súa existencia hai que sometelos a especial vixilancia, con horarios de uso máis restritivos. En cambio, aos nenos non hai que proporcionarlles estes accesos móbiles.

- Horario

A navegación dos menores debe estar sometida a un horario que minimize os seus riscos e que a faga compatible con outras actividades. Non é recomendable acceder despois das 22 horas ou, polo menos, non chatear a partir desa hora.

De todos os xeitos, téñase en conta que Internet é mundial, o que relativiza o control das franxas horarias.

- Tempo de uso

Hai que ser conscientes do tempo que os menores empregan no uso de Internet. Se este resulta excesivo, debe limitarse propondo alternativas de lecer ou formación adecuadas.

- Webcam

O uso de cámaras web ten que ser restrinxido pois é unha fonte de problemas e un recurso que non necesita un menor. Téñase en conta que pode ser activada sen permiso e sen que o saiba o usuario do equipo. O emitido por unha webcam pode ser gravado polo receptor da comunicación, que, á súa vez, pode distribuílo de múltiples formas.

- Aprender a protexerse

Os menores teñen que aprender a protexerse, desde un punto de vista informático, fronte aos riscos. Iso pódese facer de forma autodidacta, pero é moito mellor recibir a formación dun experto. Tamén é útil, neste sentido, facer caso aos consellos dos profesores, dos pais e de adultos confiables (como os irmáns maiores), pero nunca ao que digan estraños e descoñecidos.

- Adecuada protección dos datos e da información

A precaución cos datos dos menores e os da súa familia e amigos é un método adecuado para evitar problemas. Non deben darse a descoñecidos pois estes poden facer un mal uso destes, que acabará causando prexuizos. Especialmente delicadas son as fotos, coas que hai que ter coidados específicos. A publicación dunha información, e a determinación do nivel de acceso que se lle outorga, debe facerse de maneira reflexiva, non precipitada, aplicando en todo caso un criterio restritivo. Neste sentido, convén depurar a lista de contactos e reconfigurar as opcións de privacidade facéndoa máis estritas. Son numerosos os datos que teñen que protexerse: nome,

apelidos, dirección, teléfono, mail, imaxes, claves, contrasinais, etc. Unha información subida a Internet é posible que quede a disposición de calquera.

A normativa española de protección de datos establece que se o menor supera os 14 anos poden consentir en por si para que sexan tratados os seus datos persoais, aínda que iso non debe interpretarse como unha claudicación dos pais e profesores no seu labor de supervisión e consello. Se o menor non alcanza esa idade necesítase o consentimento dos seus pais ou titores legais.

- Compartir información só con coñecidos

Unha boa regra xeral é que os menores compartan información unicamente cos amigos que se coñezan de fóra da Rede: amigos do colexio ou do barrio, ou persoas coñecidas polos pais nas que se confía.

De todos os xeitos, mesmo neste caso de xente coñecida, convén manter precaucións, en especial os adolescentes, porque as relacións persoais e sociais ás veces cambian e acábanse, e os datos poden permanecer de igual modo en Internet.

- Configuración do nivel de privacidade

Convén establecer por defecto o máximo grao de seguridade no perfil de usuario.

- Programas de protección

É imprescindible usar un adecuado programa de protección fronte ao software malicioso, xa que este pode, entre outras cousas, roubar claves e datos. Neste sentido, hai que efectuar recoñecementos periódicos dos equipos informáticos.

Así mesmo, deben empregarse programas de control parental. Este tipo de software ten que permitir, en todo caso, o seguinte: filtrar os contidos inadecuados, supervisar os lugares de navegación mediante informes de actividade dos sitios visitados e controlar as aplicacións que se usan. Tamén pode ser útil que este software posibilite programar o horario de uso de Internet.

- Idade dos servizos

Resulta imprescindible examinar a idade a partir da cal pode utilizarse un servizo de Internet. No suposto de ser para adultos, un menor non o debería usar de ningún modo. Hai que explicarlles que pode resultar perigoso e afectar negativamente aos seus intereses.

- Precaución como pauta de conduta

Unha pauta permanente na navegación é a precaución. Ser cauto e precavido significa, por exemplo, que se debe empregar un nick inventado e non o nome real, e que as mensaxes de descoñecidos non deben abrirse. Hai que ter en conta que en Internet non todo o mundo é quen di ser. Tamén é importante manter seguros os contrasinais, que se deben cambiar periodicamente e non compartir.

- Razoable percepción do risco

É necesario inculcar aos menores unha razoable percepción do risco que existe en Internet e aconsellarlles que teñen que esforzarse por non deixarse levar polas aparencias.

Neste sentido, nunca hai que ceder a ningunha chantaxe porque, de facelo, o problema sempre se agravará. O menor que é vítima dalgunha chantaxe debe comentarllo de inmediato aos seus pais ou profesores.

- Espírito crítico

A navegación en Internet ten que ir acompañada do desenvolvemento dun espírito crítico que permita filtrar a información á que se accede, corroborala noutras fontes e ser dono das propias decisións.

- Redes sociais e chats

Un neno non debe formar parte dunha rede social. En canto aos chats, estes deben permanecer restrinxidos a prácticas escolares, contactos entre nenos con idades similares ou baixo a supervisión dun adulto responsable.

Aos adolescentes que participan en redes sociais e chats hai que aconsellarlles prudencia, educación e respecto pola privacidade propia e allea, tratando de supervisar que efectivamente se comportan da devandita forma. Un adolescente non debe convidar nin agregar a estraños descoñecidos, nin a xente que non sexa de confianza. Os amigos dos amigos non son amigos de ninguén.

- Videoxogos *online*

Certos videoxogos *online* poden funcionar na práctica como unha rede social, polo que non hai que dispensarlles a debida atención. Neste tipo de xogos é común que entren persoas descoñecidas e de diversas idades.

- Contactos dos fillos

Resulta conveniente que os pais coñezan os contactos dos seus fillos nas redes sociais e chats.

- Vida privada dos menores no seu contexto familiar

Os menores teñen dereito á vida privada no seu contexto familiar. Os límites a tal dereito só deben aplicarse cando resulte imprescindible, con base na proporcionalidade da medida restritiva en función da súa finalidade e da idade e madurez do menor.

- Control razoable

Os pais deben exercer un control razoable e proporcionado dos fillos menores respecto de Internet. Existe neste campo certo deixamento, polo que hai que instar a que iso se produza, aínda que tendo presente que os menores tamén teñen dereito á intimidade e, cando son maiores de 14 anos, poden dispor eles mesmos dos seus datos persoais. Do que se trata, en suma, é de lograr un adecuado equilibrio entre o control derivado dos deberes parentales e a intimidade e liberdade propia dun menor de idade.

- Descargas: unicamente as legais e seguras

Descargar arquivos ou programas que non se coñecen é perigoso dado que existen programas espía que se instalan nos computadores para roubar o que hai neles. Ás veces os pais tampouco son conscientes diso e actúan imprudentemente, o que pode afectar de maneira indirecta aos menores da familia, á marxe de ser un mal exemplo para eles.

- Recursos propios

Se un menor abre un blog, conta ou unha páxina persoal, deben sabelo os pais. Así mesmo, hai que asegurar que só poden entrar no devandito recurso os amigos que previamente se convidaron. Por tanto, hai que usar só aqueles recursos que esixan invitación expresa aos amigos e que conteñen mecanismos de verificación que se traducen en que só eles poden entrar. Non se deben publicar fotos de ninguén sen o seu permiso (se son maiores de 14 anos) ou o dos seus pais (se son menores desa idade).

- Reacción ante situacións de risco

Os pais deben actuar con celeridade cando se detecte que un fillo se acha nalgunha situación de risco. Resulta conveniente comunicalo ás forzas e corpos de seguridade.

Á súa vez, os menores vítimas dun suceso deste tipo deben pedir axuda a un adulto de confianza, non responder a provocacións e gardar as posibles probas do suceso.

- Educación e respecto aos demais

A educación é sempre a mellor opción, pois evita os problemas e axuda a non responder irreflexivamente ás provocacións. Resulta necesario respectar ás outras persoas que están na Rede, sobre todo a súa privacidade. Aconsellar e imbuír unha cultura de respecto e de tolerancia permitirá unha correcta socialización dos menores, ademais de evitarlles problemas.

Trátase de lograr unha cidadanía dixital responsable, que reflexione sobre o valor da intimidade, propia e allea.

- Confiar nos pais e profesores

Os pais e os profesores, coa súa actitude, deben xerar confianza nos menores para que estes acudan a eles en procura de axuda e consello. Hai que transmitirles que a súa función non é a de sancionar ou prohibir o uso de Internet senón desactivar os perigos da Rede. O uso de Internet é positivo se se controlan os seus riscos.

A mellor opción para un menor cando se atopa cun problema ou algo raro na navegación é acudir de inmediato aos seus pais ou profesores.

2.2. Aos poderes públicos

- Ensinar a protexerse: campañas e cursos

Os poderes públicos competentes deben levar a cabo campañas de sensibilización e formación, dirixidas tanto aos menores como aos pais e educadores, para a promoción dun uso e consumo responsable de Internet. Estas campañas hai que destinalas a targets concretos (menores, pais, educadores...) para lograr maior eficacia.

Neste sentido, é aconsellable realizar cursos de formación específicos dirixidos a todo o profesorado para que se coñezan os riscos que os menores sofren en Internet,

para que se poida aconsellar aos devanditos menores adecuadamente e para que sexa posible reaccionar de maneira práctica e áxil ante tales riscos.

Así mesmo, resulta útil que se impartan cursos de formación, tamén dirixidos a todo o profesorado, co obxecto de explicar as liñas xerais do dereito de protección de datos e as súas especialidades no ámbito dos menores e Internet.

- Específico traballo na escola

Os centros educativos débense converter nunha fonte relevante de información e formación con relación a Internet, nun interlocutor válido para modular os coñecementos, actitudes e hábitos de uso de Internet entre os adolescentes. Máis aló das tradicionais clases de informática, os centros deben establecer entre os seus obxectivos docentes e incluír nos propios deseños curriculares unha formación integral sobre Internet, favorecendo un uso saudable deste. Trátase de reflexionar cos propios alumnos sobre situacións hipotéticas de risco para que perciban e valoren adecuadamente feitos similares que poidan vivir, tomando as decisións correctas para a súa protección.

Desta forma, nos currículos, no marco do fomento do uso das tecnoloxías dixitais como apoio ás tarefas formativas, hai que incluír a específica aprendizaxe de modos de navegación segura e o uso de ferramentas destinadas a iso. As materias de Informática, Tecnoloxía ou Educación para a Cidadanía poden usarse para iso.

- Prevención: accións co alumnado

A prevención dos problemas esixe ao profesorado traballar co alumnado desde unha idade temperá. Así mesmo, é útil formar a adolescentes para que axuden e aconsellen aos máis pequenos. O seu punto de vista pode chegar a ter máis capacidade de penetración nestes últimos.

- Accións didácticas específicas

Nos centros educativos deben implementarse accións didácticas específicas para axudar á formación do alumnado. É conveniente facer unha planificación e cronograma destas e abordar temas diversos.

- Reacción do profesorado ante situacións de risco

O profesorado ten que actuar cando se detecte que un alumno se acha nunha situación de risco. Á marxe das medidas propias do centro educativo, debe comunicarllo aos seus pais e ás forzas e corpos de seguridade.

Neste sentido, existirá un protocolo de intervención que permita a detección do problema, a valoración do mesmo, aplicar unha serie de actuacións co alumnado afectado e a súa familia, avaliar os seus resultados e extraer conclusións que sirvan para a prevención.

- Estudos de seguimento

Os poderes públicos teñen que patrocinar a realización de estudos avalados cientificamente que permitan facer un seguimento obxectivo e puntual destas cuestións.

- Promoción de ferramentas

É aconsellable promover a elaboración e validación de ferramentas e instrumentos que permitan un cribado do uso perigoso e a dependencia de Internet entre os mozos, posibilitando unha rápida detección e consecuente derivación aos servizos de saúde.

- Dereito á protección de datos dos menores

As entidades públicas que tratan datos persoais de menores deben facelo desde o escrupuloso respecto á normativa de protección de datos. Así, os datos só poden tratarse para a finalidade para a que se solicitaron; non se poden pedir máis datos que os estritamente necesarios para iso; os datos deben conservarse actualizados, garantindo a súa seguridade e segredo, e cancelándoos cando xa non sexan necesarios.

- Coordinación

Hai que levar a cabo un esforzo de coordinación entre as diferentes institucións, órganos ou axentes sociais para gañar eficiencia nas iniciativas que se promovan, optimizando así os recursos dos que se dispoñen.

- Promover o estudo de novas psicopatoloxías

Debe promoverse o estudo das novas psicopatoloxías *online*, en especial no ámbito dos menores, para tratar de detectar correctamente posibles patoloxías e realizar adecuados diagnósticos e tratamentos.

- Promoción da autorregulación

As autoridades promocionarán a elaboración de códigos de conduta voluntarios e específicos para a protección da mocidade e a infancia. Na súa elaboración convén

que participen de maneira efectiva consumidores e usuarios. Nos mesmos estableceranse mecanismos de alerta e reclamación ante condutas ou actividades ilícitas ou nocivas para os menores.

2.3. Ás empresas que xestionan servizos dixitais

(en especial, provedores de acceso e de contidos, e prestadores de servizos de telecomunicacións e da sociedade da información)

- Sensibilización

As empresas teñen que sensibilizarse ante os perigosos retos que Internet expón aos menores.

- Deber de dilixencia

É necesario ser especialmente áxiles na protección dos menores, mesmo, proactivos, para previr os problemas futuros que poidan xurdir.

- Idade do navegante

Deben existir procedementos para coñecer a idade do navegante, e, no seu caso, a autenticidade do consentimento prestado polos pais. Neste sentido, tense que potenciar a elaboración e emprego de ferramentas que permitan estas funcionalidades e reduzan os supostos de suplantación de identidade.

- Datos dos menores: consentimento

O consentimento para tratar datos de menores de 14 anos só o pódense prestar os pais ou titores legais. Téñase en conta que o Regulamento da Lei Orgánica de Protección de Datos xa estableceu un deber de dilixencia que implica articular procedementos que garantan que se comprobou de modo efectivo a idade do menor e a autenticidade do consentimento prestado, no seu caso, por pais, titores ou representantes legais.

- Datos dos menores: información

Se se tratan datos de menores, hai que informalos de modo que eles sexan capaces de entendelo. Así as cousas, hai que informar da identidade de quen trata os datos, da finalidade e usos para a que os solicita, de se vai comunicalos ou cedelos a terceiros, e de se resulta obrigatorio ou non facilitalos. Ademais, débese proporcionar unha dirección para exercer os dereitos de acceso, rectificación, cancelación e oposición.

En ningún caso se poden usar aínda menor para obter datos innecesarios do resto da familia.

- Datos dos menores: finalidade

As empresas que tratan datos persoais de menores deben facelo desde o escrupuloso respecto á normativa de protección de datos. Así, os datos só poden tratarse para a finalidade para a que se solicitaron; non se poden pedir máis datos que os estritamente necesarios para iso; os datos deben conservarse actualizados, garantindo a súa seguridade e segredo, e cancelándoos cando xa non sexan necesarios.

- Facilitar solucións técnicas

As empresas teñen que facilitar solucións técnicas e informar das mesmas aos seus clientes para que se poida efectuar o adecuado control por parte de pais e educadores. Neste sentido impulsarase o desenvolvemento e a utilización de software de control de contidos de manexo sinxelo e efectivo; medios técnicos que aumenten a seguridade e protexan fronte a virus informáticos ou programas espía; e, en xeral, ferramentas de filtrado e restrición de acceso a contidos ou servizos non desexados ou nocivos para os menores.

- Transparencia na información

Hai que esixir transparencia á hora de informar as condicións de uso e políticas de privacidade, que se fará de forma clara e comprensible.

- Avanzar na etiquetaxe

Debe avanzarse na etiquetaxe de webs para que o navegante detecte de maneira inmediata as franxas de idade ás que se destina tal web.

- Perfís de menores

O acceso aos perfís de menores de idade debe ser restrinxido por defecto, coa finalidade de que unicamente os contactos autorizados polo usuario poidan entrar. Estes perfís teñen que quedar fóra dos motores de procura.

- Espazos específicos

É necesario crear e promover na Rede espazos específicos para menores, facilmente localizables e adecuados para as súas necesidades e gustos.

- Colaboración coas Forzas e Corpos de Seguridade

Debe existir unha colaboración e asistencia plena ás Forzas e Corpos da Seguridade do Estado.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS E DOCUMENTAIS

ACPI-Protégeles-Defensor del Menor de la Comunidad de Madrid (2002), *Seguridad infantil y costumbres de los menores en Internet*.

Agencia Española de Protección de Datos, memorias 2007, 2008, 2009, Madrid.

Agencia Española de Protección de Datos, *Derechos de niños y niñas y deberes de los padres y madres*, Madrid.

American Academy of Child and Adolescent Psychiatry (2001)

Asociación para la Investigación en Medios de Comunicación (2011), *Navegantes en la red. 13º Encuesta AIMC a usuarios de Internet*, Madrid, [Consulta: 1 de marzo de 2011]. Disponible en: <http://www.aimc.es/>

BARBA, Carme; CAPELLA, Sebastià (coords, 2010), *Ordenadores en las aulas: la clave es la metodología*, Barcelona, Graó.

BLASZCZYNSKY, A. (2006), "Internet use: In search of an addiction", *International Journal of Mental Health and Addiction*, 4, 7-9.

CASTELLANA, M.; SÁNCHEZ-CARBONELL, X; BERANUY, M.; GRANER, C. (2006), "La relació de l'adolescent amb les TIC: Un tema de rellevància social", *Full informatiu del Col·legi oficial de Psicòlegs de Catalunya*, 192, 22-23.

CASTELLANA, M.; SÁNCHEZ-CARBONELL X.; GRANER C.; BERANUY M. (2007), "El adolescente ante las tecnologías de la información y la comunicación: Internet, móvil y videojuegos", *Papeles del Psicólogo*. 28 (3), 196-204.

CERVERA, Leonardo (2009), *Lo que hacen tus hijos en Internet*, Integral, Barcelona.

CHRISTAKIS, Nicholas A.; FOWLER, James H. (2010), *Conectados. El sorprendente poder de las redes sociales y cómo nos afectan*, Taurus, Madrid.

COTINO HUESO, Lorenzo (editor, 2010), *Libertades de expresión e información en Internet y las redes sociales: ejercicio, amenazas y garantías*, Universidad de Valencia, Valencia.

Defensor del Pueblo (2010), *Programación y contenidos de la televisión e Internet: la opinión de los menores sobre la protección de sus derechos*.

ECHEBURÚA, E. (2010), "Adicción a las nuevas tecnologías y a las redes sociales en jóvenes: un nuevo reto", *Adicciones*, 22 (2), 91-96.

FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ, José Julio (2004a), *Lo público y lo privado en Internet. Intimidad y libertad de expresión en Internet*, UNAM, México.

FERNÁNDEZ RODRIGUEZ, José Julio (2004b), *Secreto e intervención de comunicaciones en Internet*, Civitas, Madrid,

Fundació Catalana per a la Recerca (2004), *II Estudio sobre los hábitos de uso en Internet entre jóvenes de 12 a 17 años*.

GRACIA BLANCO, M.; VIGO ANGLADA, M; FERNÁNDEZ PÉREZ, Mª J.; MARCÓ, ARBONÉS, M. (2002), "Problemas conductuales relacionados con el uso de Internet: un estudio exploratorio", *Anales de Psicología*. 18 (2), 273-292.

Instituto de la Juventud (INJUVE, 2009), *Adolescentes y jóvenes en la Red: factores de oportunidad*.

Instituto Nacional de Estadística (2010). *Instituto Nacional de Estadística* [sitio web]. Madrid: INE. [Consulta: 25 noviembre 2010]. Disponible en: <http://www.ine.es/>

Instituto Nacional de Tecnologías de la Comunicación (INTECO, 2009), *Hábitos seguros en el uso de las TIC por niños y adolescentes y e-confianza de sus padres*.

Instituto Nacional de Tecnologías de la Comunicación (INTECO); Agencia Española de Protección de Datos (2009), *Estudios sobre la privacidad de los datos personales y la seguridad de la información en las redes sociales online*.

London School of Economics and Political Science. Media and Communications (2010). *Risks and safety on the Internet. The perspective of European children*. [Consulta: 1 Marzo 2011]. Disponible en: www.eukidsonline.net

Observatorio de la Infancia y la Adolescencia de Andalucía (2008), *Nuevas tecnologías e infancia y adolescencia*.

ROIG, Antoni (2010), *Derechos fundamentales y tecnologías de la información y de las comunicaciones (TICs)*, JB Bosch, Barcelona.

RUIZ-OLIVARES, R.; LUCENA, V.; PINO OSUNA, M^a. J.; HERRUZO CABRERA, J. (2010), "Análisis de comportamientos relacionados con el uso/abuso de Internet, teléfono móvil, compras y juego en estudiantes universitarios", *Adicciones*. 22 (4), 301-310.

UNICEF-Comité español e Instituto Universitario de Necesidades y Derechos de la Infancia y Adolescencia (IUNDIA, 2007), *¿Autorregulación?... y más. La protección y defensa de los derechos de la infancia en Internet*.

Universidad Ramón Llull (2007), *Les noves addicions en l'adolescència: Internet, mòbil i videojocs*.

VIÑAS, F. (2009), "Uso autoinformado de Internet en adolescentes: perfil psicológico de un uso elevado de la red", *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 9 (1), 109-122.

WIDYFANTO, L. & GRIFFITHS, M. D. (2006), "Internet addiction: A critical review", *International Journal of Mental Health and Addiction*, 4, 31-51

YOUNG, K.S. (1996), "Psychology of computer use: XL. Addictive use of the Internet: A case that breaks the stereotype", *Psychological Reports*, 79, 899-902.

ALGUNHAS WEBS DE INTERESE

www.asociacion-acpi.org/

www.ciberbullying.net

www.chaval.es

www.ciberfamilias.com

www.e-legales.net

www.inteco.es

www.pantallasamigas.net

www.protegeteles.com

www.portaldelmenor.es

www.osi.es

www.sexting.es

www.valedordopobo.com

BOLETÍN OFICIAL DO PARLAMENTO DE GALICIA

Edición e subscricións: Servizo de Publicacións do Parlamento de Galicia.
Hórreo, 63. 15702. Santiago de Compostela. Telf. 981 55 13 00. Fax. 981 55 14 25

Dep. Leg. C-155-1982. ISSN 1133-2727